جي ڪهاڻي

جي ايم سيد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ون يونٽ
جي
ڪهاڻي

جي. ايم. سيد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇاپيون : ٻہ هزار]   نومبر ١٩٦٩ع   [ايڊيشن : پهريون]

قيمت: 15.00

پاران ايم ايچ پنھور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

ڇپائيندڙ:- يار محمد ابن حيات، پنهور،
سيڪريٽري، سنڌ متحده محاذ، مرڪزي آفيس،
الخليل بلڊنگ، قاضي عبدالقيوم روڊ،
حيدرآباد، سنڌ.
ڇپيندڙ:- بيگم زينت چنا، "زينت پرنٽرس"، ڪوڪو محلو،
حيدرآباد سنڌ.

www.sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

عرض ناشر

ون يونٽ جو مسئلو بنگال، سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جي رهاڪن لاءِ بيحد اهم مسئلو آهي. ان ڪري لازمي هو تہ هڪ اهڙي تصنيف پيش ڪئي وڃي، جنهن ۾ انهيءَ مسئلي متعلق، خاص طور سنڌي قوم لاءِ، صحيح رهبري موجود هجي. اهو تاريخي فرض، محترم جناب جي. ايم. سيد صاحب ٻي وڏيءَ خوش اسلوبيءَ سان سرانجام ڏيڻ سگهيو ٿي؛ جنهن، شروع کان ئي ون يونٽ جي مخالفت جي پاداش ۾ سالها سال نظر بندين، جيلن ۽ ٻين ازين قسم ذهني ۽ روحاني اذيتن ۽ تڪليفن برداشت ڪندي، ون يونٽ جي مخالفت پنهنجو ايمان پئي چاتو آهي.

هن ڪتابچي ۾ ون يونٽ کي وجود ۾ آڻڻ واري ڏينهن کان وٺي اڄ تائين، جن سازشي ۽ بيجا طريقن تي عمل ڪندي، شامل صوبن (خاص طور سنڌ) کي اقتصادي، سياسي ۽ ثقافتي طور صريحاً نقصان ۾ وڌو ويو آهي، تنهن جي مختصر لفظن ۾ اپٽار ڪيل آهي. هر آهو محب وطن، جنهن جي دل ۾ پنهنجيءَ سر زمين سان گڏوگڏ ٻين مظلوم قومن جي حق خودارايت ۽ سندن جداگانہ علائقائي حيثيت بحال ڪرائڻ لاءِ صالح جذبو ۽ ايمان آهي، ان لاءِ هن ڪتاب جو مطالعو بيحد اهميت وارو آهي.

ڪتاب جي ٻي خوبي هيءَ آهي تہ متحده محاذ جي ڪارڪنن ۽ عمدردن لاءِ هيءَ هڪ نصابي سياسي ڪتاب جي حيثيت رکي ٿو. مثلاً، ون يونٽ جي خاتمي لاءِ ڪهڙا بنيادي شرط سامهون رکجن؟ ڪهڙيون سياسي تحريڪون انهيءَ معاملي ۾ تعاون ڪنديون ۽ ون يونٽ کي ڪهڙن ڪهڙن بيجا رستن سان هڪ نہ ٻيءَ صورت ۾ قائم رکڻ جون لاحاصل ڪوششون ڪيون پيون وڃن، وغيره، وغيره.

اميد آهي تہ هيءَ ڪتاب انهن سڀني ڳالهين کي سمجهڻ ۽ سنڌ جي قديمي جداگانہ علائقائي حيثيت کي بحال ڪرائڻ لاءِ، هڪ مشعل راه طور ڪم ايندو.

—— ابن حيات پنهور

١٢- نومبر ١٩٦٩ع.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فهرست

١. ائنٽي ون يونٽ ڪانفرنس صدارتي خطبو. ٥

٢. شيخ مجيب الرحمان کي ڏنل خطبهٔ استقباليه. ١٢

٣. سنڌ متحده محاذ جي تاريخ، مقاصد ۽ طريقهٔ ڪار تي سرسري نظر ٢٥

٤. ون يونٽ جو قيام مخالفن جا خدشا ۽ موافقن جا فائدي ۾ دليل ٤٤

٥. ڪوئيٽا ـ بلوچستان متحده محاذ صدارتي خطبو ٧٥

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ائنٽي ون يونٽ ڪانفرنس

[هيءُ افتتاحيہ خطبو، حيدرآباد سنڌ ۾ ڪولاڻيل،
ائنٽي ون يونٽ ڪانفرنس جي موقعي تي،
۹- مارچ ۱۹۶۹ع تي پڙهيو ويو.]

برادران عزيز:

باوجود ان فيصلي جي تہ آئينده عملي سياست ۾ حصو نہ وٺندو اٿم، ۾ وقت جي ضرورتن ۽ اوهان جي محبت، عارضي طرح ڇڪي آڻي پبلڪ پليٽفارم تي اوهان سان شامل ڪرايو آهي.

منهنجو عملی سياست کان ڪناره ڪشيءَ جو فيصلو قطعی اٽل ۽ آخري آهي. ان جا ڪارڻ طبيعت جي نامازي ۽ سياست عمليءَ جي محرڪ جذبن: جهڙوڪ شهرت جي بک، عزت جي آج ۽ اقتدار جي حصول جي اهميت، قدر ۽ قيمت گهٽجڻ آهن. تنهنڪري عمر جي تقاضا ۽ طبعي رجحان جي ڪري زندگيءَ جو باقي حصو قومي اخلاق، تزڪيہ نفس ۽ صحيح تعليم جي فروغ ۽ تبليغ لاءِ صرف ڪرڻ جو فيصلو ڪيو اٿم، جنهن لاءِ ڪتابن جو مطالعو ۽ تصنيف هڪ مشغلو هو.

ليڪن هن وقت جذبن تہ اسان جو ملڪ ۽ قوم، نازڪ دور مان گذري رهيا آهن تہ اهڙي وقت ان جي خدمت ۽ مشوره کان انڪار ڪرڻ کي ڪفران نعمت ۽ فرض ناشناسيءَ سان برابر سمجهندي، اوهان جي سڏ تي لبيڪ چئي اٿم: ۽ باوجود طبيعت جي مخالف لاڙي جي، اوهان جي درميان حاضر آهيان.

سنڌ کي ۱۸۴۳ع ۾، انگريزن فتح ڪري، انتظامي سهوليت خاطر سنڌين جي هزارها سالن جي روايات ۽ قومي عزت جي خلاف،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۸۴۷ع ۾ بمبئي علائقي سان ڳنڍي ڇڏيوه آخر ۱۹۳۵ع ۾ گهڻين ڪوشش ڪان پوءِ، سنڌ کي بمبئيءَ کان آزاد ڪرايو ويو. مون ان جي مختصر تاريخ، ”بمبئيءَ کان سنڌ جي آزادي“ نالي، پنهنجي هڪ شايع ٿيل ڪتاب ۾ ڏني آهي.

۱۹۳۷ع ۾، سنڌ جي جدا اسيمبلي قائم ٿي ۽ سنڌي وزارت وجود ۾ آئي، ۽ ۱۹۵۴ع تائين باوجود وزارتن بدلجڻ جي ان جو جدا وجود قائم رهندو آيو. ان کان پوءِ، هڪ وڏي صوبي جي مستقل مفاد خاطر، سنڌ کي زبردستيءَ ساں ون يونٽ ۾ داخل ڪيو ويو.

انِ دور ۾ سنڌي ميمبرن اقتدار جي حصول، شخصي اختلافن ۽ مختلف سببن ڪري جيڪو ڪردار ادا ڪيو، اهو ڪنهن کان بہ لڪل نہ آهي. ون يونٽ جو ٿيڻ، باهمي اختلافن ۽ ميمبرن جي خود مطلبيءَ ڪري هو.

هن وقت شاگردن، قومي ڪارڪنن ۽ عوام جي بيداريءَ، حالتن ۾ تبديلي آڻي ڇڏي آهي ۽ وڏا بت ڍهڻ کي نزديڪ اچي پهتا آهن. مرڪزي اسيمبليءَ ۾ تبديلي اچڻ واري آهي ۽ مڪاني سياست ۾ نئين دور جو آغاز ٿيڻ وارو آهي. هيستائين اسان سڀني کان گهڻيون غلطيون ٿيون آهن، تنهنڪري گذشتہ ڪمزورين کي درگذر ڪري، نئين دور جو اهڙو آغاز ڪرڻو آهي جو وري اسان کان ساڳئي قسم جون غلطيون سرزد نہ ٿين.

هن وقت تائين اسيمبلين ۽ ملڪي سياست ۾ اسان جي مٿانهين طبقي ذاتي اقتدار، عزت جو ڪارڻ ۽ ملڪيت ناهڻ جو ذريعو سمجهي پئي حصو ورتو آهي. پر هيئنر اسان کي اڳين طريقن کي ڇڏي خدمت خلق، ملڪي سلامتي، عوامي فلاح ۽ بهبوديءَ جي بنيادن تي حصو وٺڻ گهرجي. ان لاءِ جيڪڏهين اسون ڪجهہ صاف گوئيءَ کان ڪم وٺان تہ مون کي معاف ڪندا؛ چاڪاڻ تہ هيئنر ملڪي سياست ۾ هيٺين مقصدن کي مشعلہ راه طور ڪم آڻڻو آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱) سنڌ کي مغربي پاڪستان (ون يونٽ) کان آزاد ڪرائي، اڳوڻا صوبا بحال ڪرائڻا آهن.
(۲) ملڪي سياست کي آئينده لاءِ حتي الامڪان اقتدار جي بکين، عزت جي طالبن ۽ حصول املاڪ جي خواهشمندن کان پاڪ رکڻ جي ڪوشش ڪرڻي آهي.
(۳) آئينده لاءِ سياسي پارٽين جي واڳ، بي لوث قومي ڪارڪنن، قربانيءَ جي پتلن ۽ درد دل رکندڙ ماڻهن جي هٿن ۾ ڏيڻي آهي.
(٤) اسان کي شخصي پارٽيبازي، گذشته اختلافن، اڳوڻين ڪيل غلطين جي انتقامي جذبي ۽ اڳوڻن ۽ نون سنڌين جي تفاوتن کان برتر ۽ بالا رهڻو آهي. هر اهو سنڌي جو اسان جي مٿي ذڪر ڪيل مقصدن لاءِ بنا ڪنهن شرط شروط جي ون يونٽ جي خلاف شامل ٿيڻ ۽ مدد ڪرڻ لاءِ تيار ٿئي، اسان کي ان جي مدد حاصل ڪرڻي آهي.
(۵) هن وقت جن ماڻهن کي ڪن سببن ڪري شريڪ ڪري نه سگهيا آهيون ۽ ڪن ڪوتاهين ڪري ڪين دعوت نه موڪلي سگهيا آهيون، يا باوجود دعوت موڪلڻ جي هو مختلف وجوهات سببان هن مجلس ۾ شريڪ نه ٿيا آهن، تن کي هن قومي محاذ کان ٻاهر رکڻ جو ڪوبه ارادو ڪونه آهي. غلطيون هرهڪ کان ٿين ٿيون، انهن کي درگذر ڪرڻ قومي مفاد ۽ مصلحت وقت جي اهم تقاضا آهي.
(٦) سنڌ جي آزاد ڪرڻ بعد، اسان جي محاذ جا مکيه ۽ بنيادي اصول: قوم پرستي، معاشي انصاف ۽ جمهوريت رکڻا آهن.
(۷) آخر اسان کي مستقبل ۾ ملڪ جي سياسي ليڊر شپ، عوام جي هٿن ۾ آڻڻي آهي؛ ليڪن ون يونٽ جي ڊاهڻ تائين اهڙا اختلافي مسئلا پيدا نه ڪرڻا آهن، جن جي ڪري اسان ۾ اختلاف پيدا ٿئي ۽ مقصد جي حصول ۾ رڪاوٽ جو ڪارڻ بڻجن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۸) جيڪي صاحب اسان سان هن تحريڪ ۾ شامل ٿيڻ گهرن ٿا، تن کي شاهه لطيف عليہ رحہ جي هيٺين بيت کي پنهنجي ذهن ۾ ضرور رکڻو پوندو:

"سرتيون سڄي سيج، متان ڪا مونسين هلي،
هاٿي ناهه پنن ۾، رائو سڄهي رڄ،
متان مري آڄ، ڪا ڏئي پاراتو پنهونءَ کي."

(۹) خدا جي مهربانيءَ ۽ مخلص ڪارڪنن جي همت ۽ قربانيءَ سان ڏکيا ڏينهن جلد دور ٿيڻ وارا آهن ۽ سنڌ کي وري آزاد ڪري، ان جي از سر نو تعمير ڪرڻي آهي.

(۱۰) اسان کي آئينده، ماڻهن ۾ اهو شعور پيدا ڪرڻو آهي ته هو ڪري ۽ ڪوڙي جي شناخت ڪري سياسي اقتدار، ذاتي وقار، عزت ۽ املاڪ جي طالبن جي پوئلڳيءَ کان پاڻ کي پاسي رکن، ۽ خدمتِ خلق، اصولن جي پابندن ۽ قربانين جي پتلن کي پنهنجو رهبر بنائين.

(۱۱) مون اهو فيصلو ڪيو آهي ته جيستائين سياسي معاملن ۾ اوهان سان شامل رهندس، اسيمبليءَ جي ميمبريءَ ۽ وزارت وغيره ۾ پاڻ نہ ڦاسائيندس. اسان کي هن وقت سنڌ ۾ هرگروه ۽ هرشخص جي مدد جي ضرورت آهي، ليڪن اوهان کي يقين ٿو ڏياريان ته آءٌ هميشه اهو خيال مدنظر رکندس ته ڪي ماڻهو يا گروه، اسان کي ڪنهن بہ صورت ۾ هٿيو بنائي، استعمال نہ ڪن.

(۱۲) هن وقت جن ماڻهن کي صدر صاحب جي ڊاڪا وارين مصلحتن ۾ شرڪت ڪرڻ، سنڌن دور وزارت ۾ ون يونٽ قائم رکڻ يا ان جي حمايت ڪرڻ وارن کي شامل نہ ڪري سگهيا آهيون تہ ان جو مقصد عارضي آزمائش آهي. جڏهن انهن مان ڪي بہ شخص بنا شرط شروط جي اسان جي مقصد جي حصول لاءِ شامل ٿيڻ گهرندا، تڏهن انهن کي شامل ڪرڻ ۾ ڪوبہ اعتراض ڪرڻ نہ گهرجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٣) اسان جي هن محاذ ۾ شامل ٿيندڙ جماعتن جا مکيه مقصد رهندا:
(الف) ون يونٽ ڊاهرائي، ننڍن صوبن کي مڪمل آٽونامي وٺائي ڏيڻ.
(ب) سنڌ جي پيهر آزاد ٿيڻ بعد، سنڌي سياست کي پاڪ صاف ڪري، عوام جي ترقي، خوشحالي ۽ ملڪي تعمير لاءِ ڪتب آڻڻو آهي.
(ج) معاشي انصاف هڪ اهڙو ذريعو آهي، جنهن وسيلي عوام جي زندگيءَ جو معيار بلند ٿي، ملڪ مان بک، بيروزگاري، جهالت، بيماري، بد اخلاقي دور ٿي سگهن ٿيون.
(١٤) ون يونٽ جي ڪلمڪلا مخالفت ڪرڻ وارن کي، هن محاذ ۾ شامل ڪرڻ گهرجي. هنن کي ١٩٥٦ع جي آئين جي بحالي ۽ زونل فيڊريشن ڪنهن به صورت ۾ قبول نه ڪرڻا اهن. جيڪي ماڻهو اهل پنجاب جي رضامنديءَ خاطر ون يونٽ جي خلاف آواز اٿارڻ جي باوجود مٿي ذڪر ڪيل ٻن شرطن سان شامل راءِ آهن، سي اسان سان شامل نه ٿين.
(١٥) مون کي خبر آهي ته اسان جي جن نوجوان شاگردن ۽ قومي ڪارڪنن هن انقلاب آڻڻ ۾ حصو ورتو آهي، تن کي چند شخصين ۽ گروهن جي ابن الوقتيءَ واري پاليسيءَ خلاف سخت رنجيدگي آهي. ليڪن آءٌ ڪين سندن قربانين، همت ۽ صداقت جو واسطو وجهي، عرض ڪندس ته ون يونٽ ڊاهڻ تائين ذرا ٿڌائيءَ کان ڪم وٺن. چاڪاڻ ته ون يونٽ جي ڊاهڻ ۾ اسان کي هر سنڌيءَ جي مدد جي ضرورت آهي. اسان جي عوام ۾ اڃا ايترو شعور پيدا نه ٿيو آهي، جو انهن قومي ڪارڪنن ۽ خادمن کي ڪثير تعداد ۾، اسيمبلين ۾ چونڊي موڪلين- پئسي، ذاتي اقتدار، لڳ لاڳاپي، زميندار، پير ۽ مولويءَ کي اڃا اسان جي معاشري ۾ گهڻو اثر آهي، ۽ ڪم هڪ ئي وقت ٿي نه سگهندا. ننڍن صوبن ون يونٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاهن تائين اختلافي مسئلا چيڙڻ، دانشمندي نه آهي.

(۱۶) اسان جي نوجوان قومي ڪارڪنن کي ملڪ ۾ عوام جي مستقبل درست ڪرڻ لاءِ پنهنجو ڪم جاري رکڻو پوندو؛ ليڪن حال ۽ مستقبل جي مسئلن جي وچ ۾ تميز ڪرڻ لازمي ٿيندي. سنڌ جي جدائيءَ کان پوءِ اقتصادي ۽ اخلاقي مسئلا ڇيڙي، فضا صاف ڪرائي سگهن ٿا.

(۱۷) شيخ عبدالمجيد صاحب ۽ آئون پوڙها ٿي چڪا آهيون، آئينده جي رهبريءَ جي واڳ نوجوانن کي وٺڻي آهي. پر آئون ڪافي عمر سياست جي ميدان تي رهندي ۽ مختلف تجربن ۽ معلومات جي بنياد تي ڏسي رهيو آهيان ته گهڻن نوجوانن ۾ صداقت، جذبہ ايماني ۽ دلي همت جي باوجود، هوش کان وڌيڪ جوش غالب پئجيو وڃي. جوش ۽ جذبو لازمي آهن، پر حقائق دهر کي سامهون رکي، قدم کڻڻ، سياسي ڪاميابيءَ لاءِ تمام ضروري آهي.

(۲۰) نيشنل اسيمبليءَ جي جن ميمبرن همت ڪري، ون يونٽ جي مخالفت ۾ آواز کڙو ڪيو آهي، تن کي آءٌ مبارڪباد ڏيان ٿو. اميد اٿم ته هو آئينده به ساڳي راهه اختيار ڪندا ايندا ۽ ذاتي لالچ يا ڪنهن ڊپ جي ڪري موجوده اختيار ڪيل رويہ کان ڦري نه ويندا.

(۲۱) هن محاذ کي وڌيڪ مضبوط بنائڻ لاءِ بلوچستان ۽ سرحد جي صوبن ۾ به اهڙا محاذ قائم ڪرائي، ان کان پوءِ سيني صوبن جو متحده محاذ قائم ڪرڻو پوندو، ته جيئن وڏن صوبن، خاص ڪري بينگال جا سياستدان، اسان جي مدد ڪرڻ ۾ پنهنجو به فائدو سمجهن.

(۲۲) آخر ۾ آئون عوامي ليگ جي ليڊر،شيخ مجيب الرحمان ۽ اهلِ بينگال جي انهن سيني پارٽين جو شڪريو ادا ڪرڻ کان رهي نٿو سگهان، جن بنا ڪنهن شرط شروط جي ون يونٽ ڏاهن ۽

مغربي پاڪستان جي ننڍن صوبن کي مڪمل آٽو نامي ڏيارڻ جو آواز اٿاريو آهي.

آخر ۾ آئون، اوهان سڀني صاحبن جو شڪريه ادا ڪريان ٿو، جو اوهان سنڌ جي هر گوشي کان ڪهي، هتي اچي، اسان جي همت افزائي ۽ مدد لاءِ گڏ ٿيا آهيو.

—غلام مرتضيٰ

شيخ مجيب الرحمان، صدر پاڪستان عوامي ليگ

کي ڏنل خطبهٔ استقباليه

[هيءَ خطبهٔ استقباليه، تاريخ ١٠- آگسٽ ١٩٦٩ع، انٽر ڪانٽيننٽل هوٽل، ڪراچي، ۾ پڙهيو ويو.]

محترم مهمانو! شيخ مجيب الرحمان صاحب، صدر، پاڪستان عوامي ليگ ۽ ان جا معزز سائيو!

اسين سر زمين پاڪستان جي اُن حصي ۾ اوهان صاحبن کي دل جي خلوص ۽ گهراين مان خوش آمديد چئون ٿا، جنهن کي "سنڌ" جي نالي سان ڪوٺيو وڃي ٿو. اچ ان جي باري ۾ وڏيءَ انڪساريءَ سان اوهان کي ٻڌائڻ گهران ٿو ته هيءَ سر زمين ڪيترين خصوصيتن جي بناء تي ممتاز حيثيت جي مالڪ آهي. اسين هن علائقي جي تاريخ ۽ هتان جي باشندن جي انهن خوبين ڏانهن اوهان صاحبن جو ڌيان ڇڪائڻ مناسب سمجهون ٿا:

(١) سنڌ آها سرزمين آهي، جنهن جون "فرحت بخش هوائون"، اسان جي نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم، عرب ڏانهن گهلندي محسوس ڪيون هيون.

(٢) هن برصغير ۾ فقط سنڌ کي ئي "باب الإسلام" هئڻ جو شرف حاصل آهي.

(٣) دنيا جي هن حصي ۾، اسلامي تبليغ جي سلسلي ۾، سنڌ نمايان پارٽ ادا ڪيو آهي.

(٤) سنڌ کي نبي ڪريم صلعم جي ڪيترن اصحابن سڳورن جي ابدي آرامگاهہ هئڻ جو شرف پڻ حاصل آهي.

(٥) سنڌ جي ماڻهيءَ کي ڪيترن مذهبي ۽ روحاني عظيم رهنمائن جي جاءِ ولادت هئڻ جي سعادت حاصل آهي، مثلاً:

مخدوم بلال رح، مخدوم نوح رح، ميان مير رح، شاهہ عبداللطيف رح ۽ سچل سرمست، انهن مان چند بزرگ آهن. ازانسواءِ، حضرت شهباز قلندر رح ۽ سيد محمد مڪي رح جهڙا عالمي شهرت جا مالڪ، هن سڳوريءَ سرزمين ۾ آرامي آهن.

(٦) سنڌ جي سرزمين قائد اعظم، ملاّ مبارڪ (ابوالفضل ۽ فيضيءَ جو والد) ۽ سر آغا خان جهڙن تاريخ ساز شخصيتن کي جنم ڏنو آهي.

(٧) اوڻويهين ۽ ويهين صديءَ جي سمورين اسلامي تحريڪن ۾، سنڌ نهايت ئي اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. سامراجي اصطلاح ۾، جنهن انقلابي تحريڪ کي "غدر" (١٨٥٧ع) جي نالي سان ڪوٺيو وڃي ٿو، ان جي شروعات، هندستان جي ٻين سمورن صوبن کان اڳ، سنڌ مان ٿي هئي. انهيءَ انقلابي تحريڪ کان ٻہ اڳ، هيءَ ئي سرزمين هئي جنهن سيد احمد بريلويءَ جهڙي مجاهد اعظم کي جهاد شروع ڪرڻ لاءِ پنسا، ماڻهو ۽ هٿيار موجود ڪري ڏنا هئا. اهڙيءَ طرح، بعد جي سياسي تحريڪن، مثلاً خلافت تحريڪ، هجرت تحريڪ، مسلم ليگ تحريڪ ۽ پاڪستان تحريڪ، انهن مڙني ۾ سنڌ جي سرزمين غير معمولي خدمتون بجا آنديون آهن. انهن مان ڪيترين تحريڪن کي هن سرزمين، جليل القدر صدر ۽ رهنما پڻ پيش ڪيا آهن، مثلاً قائد اعظم، سر آغا خان، مسٽر غلام محمد ڀرڳڙي، سر عبدالله هارون، شيخ عبدالمجيد سندي، مولانا عبيدالله سنڌي؛ رئيس جان محمد جوڻيجو ۽ عالي قدر مولانا امروٽي، انهيءَ زمري ۾ اچن ٿا. پاڪستان جي عظيم تحريڪ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سلسلي ۾ انهيءَ ڏيان ڇڪائڻ جي ايتري ضرورت نہ آهي تہ سنڌ جون خدمتون ڪيتريءَ اهميت جون لائق آهن. افسوس جو مقام آهي تہ اسان پروپگنڊا ۽ پنهنجي پذيرائيءَ جي سطحي ڳالهين کي ڪا بہ اهميت ڪانہ ڏني آهي، ورنہ اسان وٽ اهڙي لٽريچر جو انبار موجود هجي ها، جنهن ۾ تحريڪ پاڪستان جي مهم جي سلسلي ۾، هتان جي ماڻهن جي عظيم خدمتن ۽ قربانين جي اهم واقعن سان ڀرپور نظر اچي ها. مثال طور: منزل گاهہ (سکر) جي تاريخي جدوجهد کي ڏسجي تہ ان موقعي تي، مسلم ليگ پنهنجي تاريخ ۾ پهريون دفعو سول نافرمانيءَ جو رستو اختيار ڪيو. هندن ۽ حڪومت جي گڏيل مخالفانہ طاقت جو مقابلو ۽ هر طرح جي جسماني ۽ ذهني تڪليفن ۽ عذابن برداشت ڪرڻ سان گڏوگڏ خون جون بہ ڪيتريون ئي قربانيون ڏنيون.

(٨) مسلمانن جي تعليمي سلسلي ۾، سر سيد احمد خان مرحوم جي آواز تي لبيڪ چوڻ وارن مان، علي گڙهہ کان پوءِ بيا انين ڇنجي تہ بنگال کان پوءِ، سنڌ جو نمبر آهي. هتان جو تاريخي تعليمي ادارو، "سنڌ مدرسة السلام"، هتان جي مسلمانن جي تعليمي دلچسپيءَ جي سلسلي ۾ هڪ زنده يادگار آهي. هن اداري مان مستقبل جو قائد، محمد علي جناح مرحوم جهڙو عاليءَ رتبي وارو شاگرد بہ تعليم وٺي چڪو آهي.

(٩) پاڪستان تحريڪ جي سلسلي ۾، سنڌ ئي هڪ اهڙو علائقو هو، جنهن برصغير هند- پاڪ جي تاريخ ۾ سڀني کان اول، هندستان جي ورهاڱي ۽ مسلمانن لاءِ جدا وطن قائم ڪرڻ لاءِ ٺهراءُ پاس ڪيو. اهو ٺهراءُ، لاهور واري تاريخي قرارداد کان بہ ڏيڍ سال اڳ، سنڌ مسلم ليگ، آڪٽوبر ١٩٣٨ع ۾ ڪراچيءَ ۾ ڪوٺايل ڪانفرنس ۾ پاس ڪيو هو.

(١٠) ساڳيءَ ريت، ملڪي ورهاڱي کان اڳ، هندستان جي مرڪزي قانون ساز ادارن جي تاريخ ۾، سنڌ علائقي جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قانون ساز اسيمبلي ٿي هڪ ڀھريون ادارو هو، جنھن قيام پاڪستان جي مطالبي جي حمايت ۾ ٺھراءَ پاس ڪيو. اھو ٺھراءُ سون پيش ڪيو هو ۽ مارچ ١٩٤٣ع ۾ پاس ڪيو ويو هو. ان وقت، پاڪستان جي حمايت ۾ هندستان جي ڀي ڪا بہ صوبائي قانون ساز اسيمبلي، انھيءَ حد تائين اڳتي قدم کڻي نہ سگھي هئي.

(١١) هندستان جي ورهاڱي کان پوءِ، نئين حڪومت جي گاديءَ لاءِ سنڌ ٿي پنھنجي صوبائي سيڪريٽريٽ جون عمارتون پيش ڪيون ۽ ڪڏوڪڏ هندستان مان لڏي ايندڙ مھاجرن کي وڏيءَ دل سان خوش آمديد چئي. هتان جا مقامي ماڻھو، مھاجرن سان هر هند هڪ سچي انصار واري جذبي سان پيش آيا ۽ اڄ بہ هو انھيءَ ئي جذبي سان تعاون ڪندا رهن ٿا.

(١٢) جيڪڏهن سنڌ جي تاريخي وسعتن جو مختصر جائزو ورتو وڃي تہ هيءَ حقيقت ڏسڻ ۾ ايندي، تہ هن سرزمين جي ماڻھن، انسانيت جي اعليٰ قدرن تي نہ رڳو يقين رکيو آهي، پر هو وڏيءَ مضبوطيءَ سان انهن تي عمل بہ ڪندا پئي رهيا آهن. مثال طور، امن ۽ رواداريءَ کي ڏسبو تہ عصبيت ۽ جارحيت جي عزائم کان پاڪ نظر ايندي. اهڙيءَ طرح حب الوطني، پاڙيسرين سان تعلقات، انصاف، آزادي ۽ ٻيا اهڙا سمورا اخلاقي اصول، جيڪي انسان ذات جي روحاني ۽ دنيوي ورثي جو نچوڙ رهيا آهن، تن تي اهل سنڌ هميشه کان عمل ڪندا رهيا آهن. هتان جي ڪيترين ئي اعليٰ روايتن مان هيءَ بہ هڪ آهي تہ اسان پنھنجي مانيءَ جي ڀڳيءَ ۾ ٻين کي تہ شريڪ ڪندا رهيا آهيون، پر پاڻ، ڪڏهن بہ ڪنھن ٻئي شخص جي وات جو گرنھہ نہ کسيو آهي.

(١٣) سنڌ جي تاريخ جو ٻيو روشن پهلو هيءَ آهي تہ هتان جا رهواسي، فطري طور جمهوريت پسند رهيا آهن. سمورو اقتدار ڪنھن هڪ شخص جي هٿ ۾ هجي، هو انھيءَ اصول سان هميشه کان نفرت ڪندا رهيا آهن. جيسين ڪنھن جابر، حملي آور، سنڌ

ڪي پيلي، قبضي هيٺ نٿي آندو، تيسين ملڪي اقتدار هميشه هڪ ڪان وڌيڪ ماڻهن جي هٿن ۾ رهيو؛ يعني مقامي قبيلا، جماعتون ۽ برادريون اقتدار ۾ شريڪ رهيون. مثال طور، جنهن دور ۾ فرينچ، "هڪ شخص" جي اقتدار ڪان چونڪاري حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪندا ٿي رهيا، تڏهن هتي، ان ڪان ب اڳ، حڪومت جو سرشتو وسيع بنيادن تي بيٺل هو. ملڪي اقتدار هڪ ٿي "چؤياري"، يعني چئن پائرن جي قبضي ۾ هو، ۽ گڏوگڏ ان ۾ مقامي قبيلن کي ب شريڪ ڪيل هو. جيتوڻيڪ اڄ ان دور جي حڪومتي سرشتي کي غير مڪمل ۽ گهٽ اهميت وارو تصور ڪيو ويندو، پر پوءِ ب ماضيءَ جا رجحان انهن ئي مکڙين جي ابتدائي صورت جو پتو ڏين ٿا، جيڪي اڳتي هلي جمهوريت جي گلن ۾ بوٽن جي شڪل ۾ ٽڙيا ۽ پهڪيا. جيڪڏهن اسين انهن رجحانن کي اڄوڪي زماني جي، حالتن جي روشنيءَ ۾ ڏسنداسون ته اهي اسان کي واقعي قيمتي معلوم نه ٿيندا، پر پوءِ ب اهي رجحان هتان جي ماڻهن جي مزاج جي ساخت جو نشان پتو ضرور ميسر ڪن ٿا.

(١٤) اسان جو علائقو اڪثر ڪري اهڙن ماڻهن سان آباد رهندو آيو آهي، جن جون دليون هميشه حب الوطنيءَ جي عظيم جذبي سان ٽمٽار رهيون آهن. سندن تاريخ، مسلسل جدوجهد جي هڪ اهڙي تاريخ آهي، جنهن ۾ پنهنجي آزاديءَ جي تحفظ ۽ وطن جي ناموس کي بچائڻ لاءِ وقت بوقت ٻاهرين حملي آورن سان مقابلو ڪندا رهيا آهن. بد قسمتيءَ سبيان سنڌ جي سرزمين، عالمي تجارتي شاهراه تي هئڻ ڪري وقت بوقت ان تي قبضي لاءِ ڪاهون ٿينديون رهيون آهن. جيڪڏهن هتان جي رهاڪن ۾ اها خوبي نه هجي ها ته پنجن هزارن سالن جي طويل تاريخ ۾، سنڌ پنهنجي وجود جو تسلسل قائم رکڻ ۽ حملن جي مد وجزر ۾ پاڻ کي زنده رکڻ جي قابل نه رهي ها. هئينر جڏهن ته حب الوطنيءَ جون فطري حدون، تاريخ جي وسيلي ايتريون وسيع ٿي چڪيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن جو پاڪستان ڪي پنهنجي دائري ۾ شمار ڪندي ٻه ان کي نسبتاً وڌيڪ اهميت بخشي آهي. اسان جي ڏيڍسواسين جي ڪردار جي اها تاريخي خصوصيت، مصيبتن ۽ آزمائشن جي هر موقعي ۽ مهل تي، سموريءَ قوم لاءِ هڪ قيمتي سرمايو ثابت ٿيندي رهي آهي.

عاليجناب شيخ صاحب! اسان جي سرزمين، خوشقسمتيءَ توڙي بدقسمتيءَ جي ڪيترن ئي دورن مان گذري آهي. انگريزن، اسان جي صلح پسنديءَ ۽ واعدي وفائيءَ واري عظيم جذبي مان ناجائز فائدو وٺندي، ۱۸۴۳ع ۾، سنڌ تي قبضو ڪري ورتو. قبضي وارن شروعاتي ڇهن سالن جي عرصي اندر، پنهنجي سهوليت خاطر اسان جي تاريخي جدا گانه وجود ۽ وقار کي ختم ڪرڻ ۽ آزاديءَ جي احساس کي ناس ڪرڻ لاءِ، سنڌ کي بمبئي علائقي جو پوئلڳ بڻائي ڇڏيو. آخر لمبيءَ جدوجهد کان پوءِ، جنهن ۾ مسلم ليگ، خلافت ڪميٽي، مسلم ڪانفرنس ۽ جميعت العلماءِ هند جهڙين تحريڪن اسان جي همت افزائي ڪئي ۽ قائد اعظم، مولانا محمدعلي ۽ سر آغا خان جهڙن اعليٰ اڳواڻن اسان جي رهنمائي ڪئي، تڏهن وڃي اسين سنڌ کي بمبئيءَ جي غلاميءَ کان ڇوٽڪاري ڏيارڻ ۾ ڪامياب ٿياسين. ان کان پوءِ، پن ڏهه سالن جي عرصي اندر، اسين پاڻ کي نئينءَ حڪومت ساز نهڪائڻ، پنهنجن ڪوشش جي نتيجن کي ۽ نئين دور جي مشنريءَ (۱۹۳۵ع جي قانون جي پيداوار) مان پاڻ کي مانوس ڪرڻ ۾ پورا ڪيا. اسين تسليم ڪريون ٿا تہ انهيءَ مدت جو زياده عرصو نون تجربن، غلطين ۽ غلطين جي سڌارڻ ۾ گذاري ڇڏيوسين. ليڪن، برصغير جو ٻيو اهڙو ڪهڙو صوبو آهي، جيڪو انهن مرحلن مان نہ گذريو آهي يا ڪهڙي صوبي شروع کان ئي سياسي پختگيءَ جي پائدار راهن تہ وڪ وڌائي آهي؟ دراصل، تاريخ جو اهو دور مجموعي طور سڄيءَ دنيا لاءِ هڪ غير معمولي قسم هو. پهريائين تہ انهن ڏينهن ۾، عالمي جنگ جا انديشا، پيانڪ خطرن جي روپ ۾ هر ڪنهن

جي دماغ تي ڇانيل رهيا، ۽ انهن ئي ڏسندي ڏسندي هڪ عالمي جنگ شروع ٿي ويئي. بدقسمتيءَ سان هندستان جي سياسي فضا ۾ اڳيئي مهاڀاڻي هندن ۽ مسلمانن، ڪانگريس ۽ مسلم ليگ، ۽ ڪانگريس ۽ برطانوي حڪومت جي وچ ۾ ڇڪتاڻ سبب، باهه جون چڻگون دکي رهيون هيون. ساڳئي وقت اسان وٽ، مقامي طور پنهنجن ئي حدن اندر اقتصادي ۽ فرقيوارانه فسادن سان دوچار هئاسون، جي شروع کان ئي قانوني تعطل ۽ اختلافن ڏانهن وٺي ٿي ويا. بهرحال، هيءَ ڳالهه لازمي هئي ته اهي حالتون اسان جي زندگيءَ جي معاملن تي اثر انداز ٿين ۽ اسان کي وڌيڪ ڇڪتاڻ ۾ الجهائي وجهن. ان بعد اسان هڪ بهتر وقت ۽ مضبوط آئيني زندگيءَ جي اميدن سان ٽئين ڏهه-سالي طرف نگاهون کنيون. ليڪن، ان کان اڳ، اهو ٽيون ڏهه-سالو اسان کي ميسر ٿئي ئي ٿئي، تنهن کان اڳ اسين ”ون يونٽ“ جي بار هيٺ دٻجي وياسين.

اسين نهايت انڪساريءَ سان اوهان صاحبن ۽ سمورن هموطن ڀائرن کي هيءَ حقيقت گوش گذار ڪرڻ چاهيون ٿا ته ”ون يونٽ“ هڪ سوچيل سمجهيل بي رحمانه ۽ ناقابل عمل آئيني چالبازي هئي؛ جا خود انهن مقصدن مان ئي ثابت ٿئي ٿي جي ان جا محرڪ هئا ۽ جن جو اظهار بدنام زمانه خفيه دستاويز ”ايڪس“ ۾ ڪيو ويو آهي، يا جنهن نموني تيرهن سالن کان هلندو رهيو آهي، ان مان ئي ظاهر آهي.

اسان جي ون يونٽ جي مرشتي کان نفرت، ڪيترن مختلف سببن جي بنياد تي آهي، جن مان فقط چند پيش ڪريون ٿا:

(۱) هيءَ سرشتو تيرهن سالن جي عرصي کان مختلف حڪومتن ۽ مختلف قانوني سرشتن هيٺ رهندو آيو آهي. اڄ سڀني اڳيان هيءَ حقيقت ظاهر ٿي چڪي آهي ته ون يونٽ جو سرشتو ڪامياب ثابت نه ٿيو آهي. ان مان جيڪي نتيجا پيدا ٿيا آهن، سي خود ان جي باني جي اميدن جي بلڪل خلاف ويا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) اهو سرشتو، اولهه پاڪستان جي باشندن جي وچ ۾ ڇڪتاڻ وڌائڻ جو هڪ خاص سبب بڻيو آهي، ۽ ان، قومي اتحاد جي نشو ونما کي وڏو ضرر رسايو آهي. اسين سچيءَ دل سان سموري پاڪستان جي ڀلائي چاهيون ٿا، چاڪاڻ ته اسين سمورا اُن سان محبت ڪريون ٿا ۽ ان جي ڀلائيءَ لاءِ پنهنجين عزيزحياتين قربان ڪرڻ لاءِ پڻ تيار آهيون. اسين هڪ محبِ وطن جي حيثيت سان چئون ٿا ته ملڪ جي اندروني رنجشن ۽ رقابتن کي وڌيڪ وقت جاري رکڻ ۽ طاقت جي زور سان موجوده انتظامي سرشتي کي قائم رکڻ جي ڪوشش ڪرڻ، ڪنهن به صورت ۾ دانائپ وارو ڪم نه آهي. هيءَ حقيقت وسارڻ نه گهرجي ته ون يونٽ جي سرشتي هيٺ ملڪي ڍانچي جا ڪيترا جزا پاڻ کي هيسايل، ڪمزور، ڏتڙيل، ناراض، ذهني طور شڪست خورده، بيمار ۽ بي يارو مددگار محسوس ڪري رهيا آهن.

(٣) تفصيلوار شڪايتن جي وضاحت کي في الحال هڪ طرف رکندي، ائين چوڻو پوندو ته ون يونٽ، سنڌ جي ماڻهن جي خود داريءَ جي احساس کي مجروح ڪرڻ سان گڏوگڏ، کين آزاديءَ جي نعمت کان پڻ محروم ڪري ڇڏيو آهي. درحقيقت موجوده صورت ۾ آزاديءَ جي ڪا به معني ڪانه ٿي رهي— جڏهن صورتحال هيءَ هجي ته هڪ علائقي جي آزاد شهرين کي اهو موقعو به حاصل نه هجي ته هو فقط پنهنجا ميونسپل معاملا پاڻ هلائڻ جو اختيار رکندا هجن!

(٤) ون يونٽ جي سرشتي، بيشمار انتظامي برائين ۽ خرابين کي ڦهلائڻ ۾ مدد ڏني آهي، جنهن جي نتيجي ۾ اڄ اسان جي حڪومت، وڏي پيماني تي ۽ نهايت بريءَ طرح رشوت خوريءَ، لالچ، ڪامورن جي غرور، غير ذميداريءَ، نااهليءَ ۽ طاقت جي غير دانشمندانه استعمال سان پيدا ٿيندڙ برائين سبان داغدار ٿي چڪي آهي. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته بد نصيب سنڌ، "ننڍڙيءَ ليول جي ڪم عقل ۽ خودسر آفيسرن لاءِ هڪ جنت" بنجي

ويٺي آهي. انهيءَ جو ڪارڻ هيءُ آهي تہ هتي مقرر ٿيل ڪارندا، وڏيءَ بيپرواهيءَ سان ڪم ڪن ٿا ۽ ساڳئي وقت عوامي نمائندن جي نظر داريءَ ۽ بازپرس کان محفوظ آهن.

(٥) هن نظام جو وجود، جمهوريت جي بنيادي روح کان ٿي انڪاري آهي. سنڌ جا باشندا هن سرشتي کي متفق طور دل سان رد ڪري چڪا آهن.

(٦) هن سرشتي هيٺ، سنڌ جي حيثيت انگريزن جي دور واري "هوم رول" جي درجي کان بہ گهٽجي هيٺ ڪري چڪي آهي، جنهن جو هند ۽ پاڪ جي ماڻهن، اڄ کان ستر سال اڳ مطالبو ڪيو هو.

(٧) هيءُ انتظامي سرشتو خود ويهين صديءَ جي انهن تقاضائن کان ئي انڪاري آهي، جيڪي خود اختياريءَ واري حق جي بنياد تي، سموري طاقت عوام جي حوالي ڪرڻ جو تاڪيد ڪن ٿيون ۽ ان ۾ ڪنهن بہ جي مداخلت برداشت ڪرڻ نٿيون چاهين.

(٨) ون يونٽ جو ناءُ، انهيءَ بنيادي مقصد جي ئي بلڪل خلاف هو، جنهن مقصد لاءِ هيءُ ملڪ وجود ۾ آندو ويو هو. هيءَ "صنعت" لاهور ۾ (١٩٤٠ع) پاس ڪيل "قرار دادا پاڪستان" جي لفظن ۽ معنيٰ جي ٺي بنهہ ابتڙ آهي.

(٩) ون يونٽ جي تخليق، ١٩٤٣ع واري پاڪستان ريزوليشن جي روح کان ئي انڪاري آهي، جيڪو سنڌ جي قانون ساز اسيمبليءَ وڏيءَ اڪثريت سان پاس ڪيو هو.

(١٠) ون يونٽ جي تخليق، ١٩٤٧ع واري آزاديءَ جي ائڪٽ، جي لفظن ۽ معنيٰ جي ئي قطعي خلاف آهي، جو ڪو برطانوي پارليامينٽ پاس ڪيو هو ۽ جنهن موجب پاڪستان وجود ۾ آيو.

(١١) ون يونٽ جو وجود، اقوام متحده جي بنيادي اصولن جي ئي ٻيڪڙي ڪندڙ آهي، جن ۾ ننڍين قومن کي ملڪي

سرحدن، زبان، ثقافت ۽ سياسي تحفظ جي بنياد تي خود اختياريءَ جو حق ڏنل آهي.

(۱۲) ون يونٽ، انهن اصولن جي بلڪل برخلاف آهي، جيڪي ۱۹۳۰ع ۾، قائد اعظم محمد علي جناح طرفان پيش ڪيا ويا هئا.

(۱۳) ون يونٽ جي تخليق، قائد اعظم محمد علي جناح طرفان ۱۹۳۰ع ۾ پيش ڪيل، '۱۴ نڪتن' واري پروگرام کان بلڪل انڪاري آهي.

(۱۴) ون يونٽ جي تخليق، هندستان جي مڙني مسلم پارٽين طرفان، ۱۹۳۰ع ۾ ڪونايل ڪانفرنس جي انهيءَ مطالبي جي بلڪل برخلاف آهي، جنهن جي سنڌ ۽ هندستان جي مڙني مسلم اڳواڻن گڏجي حمايت ڪئي هئي.

(۱۵) ون يونٽ جي تخليق، "قرار داد مقاصد" جي معنيٰ ۽ مفهوم کان ئي انڪاري آهي، جيڪو ۱۹۴۹ع ۾، پاڪستان جي پهرينءَ دستور ساز اسيمبليءَ، قائد ملت لياقت علي خان جي صدارت ۾ پاس ڪيو هو. انهيءَ کان علاوه، انهيءَ آئين جي بنيادي اصول جي بلڪل ڀيڪڙي ڪندڙ آهي، جيڪو ان وقت جي اسيمبليءَ منظور ڪيو هو.

(۱۶) آخر ۾، ون يونٽ جي سرشتي جو قائم رکڻ، ۱۹۵۷ع ۾، اولهه پاڪستان جي قانون ساز اسيمبليءَ جي پاس ڪيل ٺهراءَ جي لفظن ۽ معنيٰ جي بلڪل خلاف آهي، جنهن ۾ ون يونٽ کي ختم ڪرڻ جو مطالبو ڪيو ويو هو، ۽ انهيءَ ٺهراءَ جي فائدي ۾ مجموعي طور اولهه پاڪستان جا سمورا چونڊيل ميمبر ۽ مرڪز جا نمائندا متفق هئا.

شيخ صاحب ۽ ٻيا دوستوا اسان انهيءَ برائيءَ کي ختم ڪرڻ لاءِ، ۱۹۵۶ع ۾، ٽن ننڍن صوبن جو "اينٽي ون يونٽ محاذ" بڻايو. ڪجهه عرصي گذرڻ کان پوءِ، اهو محاذ، "پاڪستان نيشنل پارٽي"

جي صورت ۾ وڏيو ۽ آخر اڪيتي هلي، "نيشنل عوامي پارٽي" جي ناليءِ سان ڪڍڻجڻ لڳو.

جناب شيخ صاحب! اوهان کي بخوبي معلوم آهي ته اسان ڪيترائي دفعا اوهان جي پارٽيءَ ڏانهن انهيءَ ئي مقصد سان رجوع ٿياسون. اوهان جي اعليٰ مرتبي واري رهنما، جناب سهروورديءَ، ملڪ سان ايوب مارشل لا جي لاڳو ٿيڻ کان پوءِ، ڪراچيءَ ۾ منهنجي بنگلي تي، جتي هو پاڻ ۽ سنڌ جا پيا سمورا ليڊر موجود هئا، اسان جي جائز مقصد جي حمايت ڪئي هئي ۽ واعدو ڪيو هو ته اسان جا علائقا ۽ علائقائي خودمختياري واپس وٺرائي ڏيڻ ۾ اسان جي مدد ڪندو. ليڪن بدقسمتي چئجي جو هو اڄ اسان وٽ موجود نه آهي.

اسين، اڄ اوهان کي مرحوم جا لائق جانشين سمجهندي، پيهر اوهان ڏانهن رجوع ڪريون ٿا ۽ اوهان جي معرفت، اوڀر پاڪستان جي پنهنجن وڏن پائرن کي اپيل ڪريون ٿا ته هو پنهنجي مرحوم ليڊر جي واعدي کي ضرور پورو ڪن.

اسين هيءَ حقيقت بلڪل صاف طور واضح ڪرڻ چاهيون ٿا ته ١٩٥٦ع جو آئين اسان جي لاءِ ڪنهن به صورت ۾ قابل قبول نه ٿيندو. انهيءَ ڪري ته اهو قطعي غير جمهوري طريقي سان وجود ۾ آيل دستور ساز اسيمبليءَ، تيار ڪيو هو. اسين هيءَ ڳالهه به صاف ڪرڻ چاهيون ٿا ته هڪ نئين قائم ٿيل سياسي جماعت جا ڪي ليڊر، ون يونٽ کي برقرار رکڻ ۽ اوڀر پاڪستان کي ان جي جائز حقن کان محروم ڪرڻ جي نيت سان، اهڙي اثر پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيا آهن ته جيڪڏهن ١٩٥٦ع جو آئين بحال نه ڪيو ويو ته چوندون ٿي نه سگهنديون ۽ پاڪستان ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويندو. اسين انهن ماڻهن کي پڌائڻ گهرون ٿا ته انهيءَ آئين جي بحاليءَ ئي اهڙا مسئلا پيدا ڪندي، جن کان هو خود بچڻ گهرن ٿا. جسٽس فضل اڪبر، جيڪو دي سنٽر لائيزيشن ڪميٽيءَ

جو ڇيڙرمن آهي، تازو عليءَ اعلان ڪيو آهي ته ننڍن صوبن جا ٩٧ سيڪڙو ماڻهو نه فقط ون يونٽ جي برخلاف آهن، پر هو ان کان سخت نفرت ڪن ٿا. آهي ماڻهو، جيڪي ١٩٥٦ع جي دستور جا حامي آهن ۽ چاهين ٿا ته ١٩٥٦ع جي دستور هيٺ ڇونڊڙن ڏين ۽ ننڍن صوبن جا ماڻهو ساڳيءَ طرح ون يونٽ جي عذاب هيٺ تڙپندا رهن ته انهيءَ حالت ۾ ڇونڊن وقت، ماڻهن جي نفرت جا جذبا وڌيڪ ترقي ڪين ڪندا؟ ڇا، هو ائين سمجهن ٿا ته اوير پاڪستان ۾، ١٩٥٦ع جي دستور هيٺ (يعني مساوات جي بنياد تي نمائندگي ۽ دستور ۾ ترميم لاءِ ٻه ڀاڱي ٽي اڪثرت جي شرط سان گڏ) ڇونڊون ڏين ته ان حالت ۾ ڇونڊن جي موقعي تي، انتها پسندانه جذبات کي وڌيڪ ڀڙڪائڻ جو همٿ وٺي موقعو پيدا نه ڪندا؟

آءٌ انهن ماڻهن کي هن حقيقت کان ضرور آگاه ڪندس ته اسلام يا حب الوطنيءَ جي ٺيڪيداري اوهان حاصل ڪا نه ڪئي آهي. آخري ڳالهه هيءَ آهي ته اهي ماڻهو، جن پنهنجي زياده زندگي، برطانوي ملازمت ۾ گذاري آهي، تن کي اڄ ائين نٿو سونهين ته هو قوم جي انهن خادمن تي پٿر اڇلائين، جن برطانوي سامراج سان لڙائي ڪئي ۽ پاڪستان کي وجود ۾ آڻڻ لاءِ ڪافي تڪليفون پوڳيون.

شيخ صاحب! ننڍن صوبن ۽ اوير پاڪستان جي مڙني مسئلن جو حل، اسان جي اتحاد ۾ پوشيده آهي. اوهان جي بيانن ۽ اوهان جي سياسي مضبوطيءَ مان ننڍن صوبن جي ماڻهن جي دلين ۾ اوهان جي شخصيت ۽ پارٽيءَ ۾ چڱيون اميدون پيدا ٿيون آهن. مشرقي پاڪستان کي آباديءَ جي بنياد تي نمائندگي ۽ مڪمل طور اندروني خود اختياريءَ (آٽو نامي) جا مطالبا، سواءِ ڪنهن شڪ شبهي جي اهڙا جائز ۽ درست آهن، جهڙا اسان جا. اسان اوهان سان گڏ هڪ ئي پيڙيءَ ۾ سوار آهيون، ان ڪري اوهان سان هر طرح ثابت قدم رهنداسين. اميد آهي ته اوهان به اسان جي نصب العين جي حمايت جاري رکيو ايندا ۽ اسان جو ساٿ هرگز نه ڇڏيندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آءِ، اوله پاڪستان جي نئين صوبن ۾ اها ڪوشش ڪري رهيو آهيان ته زياده کان زياده همخيال فردن، گروهن ۽ جماعتن تي مشتمل محاذ، وجود ۾ آندا وڃن.

جيڪڏهن پاڪستان جون سموريون همخيال سياسي جماعتون ڪنهن سمجهوتي تي آماده ٿي وڃن ته ان مان نئين صوبن ۾، اسان جي ڪم ۾ وڌيڪ آساني پيدا ٿيندي.

آءٌ وري هڪ دفعو اوهان سڀني صاحبن کي مرحبا چوان ٿو ۽ پنهنجي طرفان يقين ڏياريان ٿو ته اسين اوهان جي قيادت ۾ مڪمل اعتماد رکون ٿا ۽ اوهان جي ذات گراميءَ جي معرفت، پنهنجي اوير پاڪستان جي پائرن کي دل جي انتهائي گهراين ۾ محبت مان سلام پيش ڪريون ٿا.

—غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ متحده محاذ جي تاريخ

مقاصد ۽ طريقهٔ ڪار تي سرسري نظر

سنڌين جي اڪثر گروهن گڏجي، ”سنڌ متحده محاذ“ ۾ شموليت جو اظهار ڪيو آهي؛ هنن جو مکيه مقصد هيءُ ٻڌي رهيو آهي ته ”ون يونٽ“ کي ختم ڪرائي، اڳوڻن صوبن کي بحال ڪيو وڃي. ڇاڪاڻ ته هو ون يونٽ جي وجود کي، ننڍن صوبن لاءِ اقتصادي، سياسي ۽ سماجي ترقيءَ جي راهه ۾ هڪ وڏي رڪاوٽ سمجهن ٿا. انهيءَ اتحاد تي ڪن نوجوانن ۽ ڪهنه مشق سياستدانن کي شخصي ۽ نظرياتي ناراضگي پيدا ٿي آهي. انهيءَ ڪري، اهو ضروري ٿو سمجهان ته محاذ جي تاريخ، مقاصد ۽ طريقهٔ ڪار تي ڪي قدر روشني وجهان.

تاريخ

سال ۱۹۳٦ ۾، سنڌ بمبئيءَ کان الڳ ٿي، جدا صوبي جي صورت اختيار ڪئي. ساڳئي سال جي آخر ۾ (سال ۱۹۳۷ع ۾ ٿيندڙ چونڊن کان اڳ)، سنڌ جي مکيه سياسي گروهن کي پاڻ ۾ ملائي، هڪ غير فرقيوارانه جماعت، ”اتحاد پارٽيءَ“ جي نالي سان برپا ڪئي ويئي؛ جنهن، سر فضل حسين مرحوم جي ”يونينسٽ پارٽيءَ“ جي نقش قدم تي هلي، صوبي جي ترقيءَ ۽ تعمير ڏانهن توجهه ڏيڻ ضروري ڄاتو ٿي. بد قسمتيءَ سان گروهي مفاد ۽ باوجود ڪنوينشن ۾ شامل ٿيڻ جي، سر غلام حسين جو گروهه، ميران محمد شاهه جي ٻهڙي ليڊر چونڊجڻ جي معمولي سوال تان ناراض ٿي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علحده ٿي ويو ۽ اهو اتحاد ٽٽي پيو. ليڪن ٿوري وقت کان پوءِ، اتحاد پارٽيءَ جي وزارت، خانبهادر الهه بخش مرحوم جي هٿ هيٺ ٺهي، جا گهڻو وقت هلندي رهي. انهيءَ وزارت سان ڏِلن گهڻائن جي سوال تان اختلاف پيدا ٿين کان پوءِ، اسان وٽ سنڌ جي سياست ۾ ڪانگريس ۽ آل انڊيا مسلم ليگ جماعت، دخل اندازي ڪرڻ شروع ڪئي. نتيجو اهو نڪتو تہ آخر انهن اختلافن ملڪ کي ورهائي، پاڪستان ۽ ڀارت جي صورت ۾ آزادي ڏياري. اسان کي وڏي اميد هئي تہ حالتن ۾ نيڪ ٿاپر ۽ سڌارو ايندو. ليڪن پاڪستان جو معمار، قائد اعظم محمد علي جناح، هڪ سال جي عرصي اندر وفات ڪري ويو ۽ ڪانئس پوءِ نوابزاده لياقت علي خان حالتن کي قبضي هيٺ رکندو آيو. پر پوءِ هن جي وفات بعد حالتون اڳين کان وڌيڪ تيزيءَ سان بدلجڻ شروع ٿيون.

بينگال ۽ پنجاب جي سياستدانن طرفان نئين قائم ٿيل مملڪت تي اقتدار حاصل ڪرڻ لاءِ، پاڻ ۾ ڇڪتاڻ شروع ٿي، تنهن حالتن کي انهيءَ ڪڙيءَ تي پهچايو جو انن سالن جي لڳاتار ڪوشش ۽ جفاڪشيءَ کان پوءِ مس وڃي ۱۹۵۴ع وارو آئين تيار ٿيو. انهيءَ آئين کي عمل ۾ اچڻ کان روڪڻ لاءِ گورنر جنرل، غلام محمد مرحوم، اڳينءَ آئين ساز اسيمبليءَ کي غير جمهوري طريقن سان ختم ڪرائي، نئين آئين ساز اسيمبليءَ کي وجود ۾ آندو، ان کان ۱۹۵۶ع جو آئين پاس ڪرايو. آئين جو مکيہ شاخسار ون يونٽ جو قيام، اوپر ۽ اولهہ پاڪستان ۾ باوجود آباديءَ جي تفاوت جي مساوي نمائندگي ڏيڻ ۽ ون يونٽ کي ڊهڻ کان بچائڻ لاءِ، آئين ۾ ٻہ ڀاڱي ٽي حصي سان ترميم جا فقرا داخل ڪيا ويا. مطلب تہ جن ارادن ۽ طريقن سان ون يونٽ قائم ڪيو ويو هو، تن، حالتن کي درست ڪرڻ بدران موڙ کو وڌيڪ ناساز گار بنائي ڇڏيو. روزانہ "عبرت"، حيدرآباد ۾، هڪ غير جانبدار نالي مضمون نگار، موجوده صورتحال کي سامهون رکندي، لکي ٿو تہ

"ملڪ جي سالميت ۽ بقاءَ لاءِ، يا ائين چئجي ته پاڪستان جي باشندن جي درميان منافرت ڦهلائڻ جي خيال سان، اولهه پاڪستان ۾ زور زبردستيءَ سان قائم ڪيل وحدت، جنهن حد تائين نقصان ده ثابت ٿي چڪي آهي، سا ڪنهن به وضاحت جي محتاج نه آهي. جيڪي به نيڪ تمنائون، چڱيون اميدون ۽ احسن توقعات، ون يونٽ سان وابسته ڪيا ويا هئا، انهن مان هڪ به بارآور ڪين ٿيو. نه قوم ۾ يڪجهتي پيدا ٿي سگهي ۽ نڪي پٺتي پيل ننڍن صوبن کي واعدي ڪيل ترقي ميسر ٿي. انسان آخر انسان آهي، حرص ۽ هوس ان جي وڏي ۾ وڏي ڪمزوري آهي. ڪمزور جي حق تلفي ڪرڻ واري جرم کان نقط-الله جا برگزيده ٻانهان ۽ پيغمبر ئي بچي سگهيا آهن، باقي ويهين صديءَ جي خمير مان ٺهيل مادہ پرست انسان، لوڀ لالچ ۽ ٻئن جي حق تلف ڪرڻ جي مقناطيسي ڪشش کان ڪٿي ٿو پاڻ بچائي سگهي؟ درحقيقت، ٿيو به ائين، ننڍن صوبن جي ترقيءَ جون راهون بنهه بند ٿي ويون؛ هنن جي آزاديءَ عمل مفلوج ٿي ويئي؛ تعليمي ادارا بيتوجهيءَ جو شڪار بنجي ويا؛ اقتصادي بد حاليءَ ۾ ڏينهون ڏينهن واڌارو ٿيڻ لڳو؛ سنڌين آبائن پٽن ۽ زمينن جا ٻيا وارث مقرر ٿيا؛ ملازمتن ۾ هنن جي حقن جي ڪابہ حفاظت ڪانہ ڪئي ويئي ۽ روزمره جي انتظامي مسئلن ۾ ننڍن صوبن کي هٿ وٺي انيڪ دشوارين ۽ تڪليفن هيٺ آندو ويو. نتيجو اهو نڪتو آهي ته قومن ۾ بدگماني ۽ نفرت وڌندي، وڌندي، انهيءَ ڪڙيءَ تي پهتي آهي، جا ڪنهن به وقت ملڪي اتحاد ۽ سالميت لاءِ انتهائي خطرناڪ ثابت ٿي سگهي ٿي."

ون يونٽ مان پيدا ٿيل انهن افسوسناڪ حالتن کي روڪڻ لاءِ، ننڍن صوبن طرفان "انٽي ون يونٽ فرنٽ" قائم ڪيو ويو، جنهن ٿوري وقت بعد تبديل ٿي، "نيشنل پارٽيءَ" جي صورت اختيار ڪئي ۽ آخر "نيشنل عوامي پارٽيءَ" جي نالي سان علم منظر تي آيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ پهريون دفعو (۱۹۳۵ ۾) صوبن ۾ نئين سر چونڊون ٿيون. انهن چونڊن ۾ اسان مان ڪن صاحبن، آل پاڪستان پارٽين جي گذريل تجربن کان متاثر ٿي، وري ٻيهر چند صوبائي پارٽين کي متحد ڪري، "سنڌ متحده محاذ" جي پليٽفارم تان چونڊون لڙيون. ان وقت ملڪ جي سامهون مکيه مسئلا، اقتصادي ۽ سماجي سڌاري جا هئا، تنهنڪري اسان جي پروگرام ۾ هارين، مزدورن ۽ عوامي مسئلن کي وڏيڪ ترجيح ڏنل هئي. ٿيو ائين جو مٿانهين طبقي جا بااثر سياستدان، اسان کان الڳ ٿي ويا. نتيجو اهو نڪتو ته اسان جي "محاذ" جي پليٽفارم تان فقط ۷ ميمبر چونڊجي سگهيا؛ جن ۾ به اڪثريت وڏن ماڻهن ۽ زميندارن جي هئي. هو پنهنجي ذاتي اثر ۽ رسوخ جي بنياد تي چونڊجي آيا هئا. انهن چونڊن ۾ شيخ عبدالمجيد سنڌي، حيدر بخش جتوئي، غلام محمد خان لغاري ۽ شمس الدين شاهه جهڙا مخلص ڪارڪن چونڊجي ڪين سگهيا. اسان کي تجربي مان ثابت ٿيو ته سنڌي عوام ۾ اڃا اهو سياسي شعور پيدا نه ٿيو آهي ۽ مٿن زميندارن، جاگيردارن، پيرن، پنهنجي ۽ اثر رسوخ وارن ماڻهن جو اڃا اهوئي تسلط قائم آهي.

اسيمبلي چونڊجڻ بعد وزارت ڏر ۽ مخالفت واري ڌر ۾ باهمي سمجهوتي سببان، سنڌ جي فائدي جا ڪجهه ڪم ٿيڻ شروع ٿي مس ٿيا ته انهيءَ ڳالهه کان ڏجي ٻاهر جي ڪن حريص سياستدانن، پهرين ته سنڌين جي هن باهمي تعاون ۾ رخنو وڌو ۽ ان کان پوءِ، سنڌ جي علحده وجود کي ختم ڪري، ون يونٽ قائم ڪري ورتو. ان بعد جڏهن اولهه پاڪستان جي اسيمبلي قائم ٿي ته ٿوري ئي وقت ۾ حالتن اهڙو ڦيرو کاڌو جو سنڌ مان جن صاحبن، ڪن مصلحتن يا مجبورين سبب ون يونٽ ٺاهڻ ۾ حصو ورتو هو، تن، هڪ طرف پاڻ سان ٿيل وعده خلافين ۽ ٻئي طرف، ون يونٽ سببان سنڌ سان ٿيل بي انصافين جي ڪري پنهنجي غلطي محسوس ڪئي ۽ اسان سان اچي ون يونٽ گروه ۾ شامل ٿي، حالتن کي درست ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ صلاحون مشورا ڪرڻ شروع ڪيا. اِها حقيقت بلڪل ظاهر آهي ته ون يونٽ ٺاهڻ ۾ سنڌ جي جن مکيه سياستدانن جو هٿ هو، تن جو مدارالمهام خانبهادر محمد ايوب خان کهڙو هو. انهيءَ سببان اسان توڙي پئي سموري سنڌي عوام کي مٿس سخت ناراضگي هئي. آءٌ ته سندس گهر جو پاڻي به نه پيئندو هوس، پر انسان خطا جو گهر آهي، نيڪي ۽ بدي انسان کان ٿي سرزد نين ٿيون، تنهنڪري ڪنهن جي خطا کي درگذر ڪري، ان جي اصلاح ڪرڻ خود نيڪيءَ ۾ شمار آهي. اسان ڪير آهيون؟ جڏهن خود خدا به پنهنجن گنهگار بندن سان عفو ۽ بخشش جو واعدو فرمايو آهي.

متحده محاذ، اولهه پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ون يونٽ کي ناڪامياب بنائڻ جي ارادي سان داخل ٿيو هو، اتي رهڻ بعد اسان کي سيد ميان خير شاهه ۽ آغا غلام نبي خان ذريعي معلوم ٿيو ته خانبهادر کهڙو پنهنجي ڪيل غلطيءَ کي درست ڪرڻ لاءِ، مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ کي، ون يونٽ ڊاهڻ ۽ اڳوڻن صوبن جي بحاليءَ لاءِ آماده ڪرڻ واسطي تيار آهي.

اسان اهڙيءَ رٿ کي آجيان ڇونديي، ساڻس ڳالهائڻ شروع ڪيو ۽ ميان خير شاهه جي جاءِ تي مسلم ليگ جي اڳواڻن سان پنج - ڇهه نشستن بعد، خانبهادر کهڙو اهڙي سمجهوتي ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿيو: جنهن مطابق، مسلم ليگ جا اڳواڻ، اسان کي اولهه پاڪستان اسيمبليءَ مان ون يونٽ جي خلاف ٺهراءَ پاس ڪرائڻ ۾ مدد ڪرڻ وارا هئا. اهڙي ٺهراءَ تي ميان ممتاز دولتانه (جو خود ون يونٽ ٺاهيندڙن مان هو)، سردار بهادر خان، قاضي عيسيٰ، خان عبدالقيوم خان ۽ خانبهادر کهڙي جون صحيحيون هيون. کهڙي صاحب جي انهيءَ ڪارنامي کي وسارڻ مناسب نه ٿيندو. سياست جي دنيا ۾، اڪثر ڪري سياستدانن کان رد عمل طور يا مخصوص حالتن جي مجبورين سببان ڪي اهڙيون غلطيون به ٿينديون آهن، جن کي جيڪڏهن اصولن جي تارازيءَ ۾ تورجي ته اهي ڪنهن به

نيڪ عمل ۾ شمار ٿي نٿيون سگهن. اهڙا مثال، سنڌ جي سياسي تاريخ ۾ گهڻا تہ ڪافي ملي ويندا. آءٌ اهڙا چند مثال، سياست سان دلچسپي رکندڙن جي معلومات لاءِ، پيش ڪريان ٿو:

(۱) جڏهن بمبئيءَ کان سنڌ جي علحدگيءَ جي تحريڪ، سنڌ ۽ هندستان جي سمورن مسلمانن وٽ هڪ مکيہ مسئلو بڻيل هو، تڏهن ان وقت "سائمن ڪميشن." کي مدد ڪرڻ لاءِ، بمبئي سرڪار هڪ صوبائي ڪميٽي، سنڌ جي جدا ٿيڻ واري سوال تي غور ڪرڻ لاءِ مقرر ڪئي. انهيءَ ڪميٽيءَ جو چيئرمن، سرشاهنواز ڀٽو هو ۽ سنڌ طرفان ٻيو ميمبر، سيد ميران محمد شاهہ هو. ان وقت سر شاهنواز خان، سنڌ جي علحدگيءَ واري سوال جي خلاف ووٽ ڏنو ۽ ڪاميٽيءَ ۾ صرف ميران محمد شاهہ کي، سنڌ جي جدائيءَ جي فائدي ۾ نوٽ لکڻو پيو. اڳتي هلي، انهيءَ ساڳئي سرصاحب، پنهنجي غلطي محسوس ڪري، لنڊن جي گول ميز ڪانفرنس ۾، سنڌ جي جدائيءَ لاءِ مقرر ڪيل ڪاميٽيءَ آڏيان، سنڌ جي علحدگيءَ جي فائدي ۾ هڪ زوردار تقرير ڪئي. اهڙيءَ طرح، وري اڳتي هلي، "سنڌ اتحاد پارٽي" قائم ڪرڻ ۾ سر صاحب جيڪو پارٽ ادا ڪيو، ان کي ڏسي، اسان کيس اتحاد پارٽيءَ جو ليڊر چوندا هئاسين.

(۲) سر غلام حسين مرحوم جهڙو ڪهنہ مشق سياستدان، اتحاد پارٽيءَ جهڙي هڪ غير فرقيوارانہ جماعت ۾ هڪ ڏينهن داخل ٿي، ٻئي ڏينهن، ڍهوٽي ليڊر جي هڪ جاءِ وڌائڻ جهڙي خسيس سوال تان ناراض ٿي، سنڌي اتحاد کي ٽوڙي، نئين پارٽي ٺاهي. ٻئي دفعي، جڏهن اتحاد پارٽيءَ جي وزارت، خانبهادر الهہ بخش مرحوم جي هٿ هيٺ هئي، تڏهن ان سان مقابلي ڪرڻ لاءِ، قائد اعظم محمدعلي جناح کي گهرائي، مسلم ليگ اسيمبلي پارٽي ٺهرائي، پاڻ ان جو ليڊر ٿيو. پر پوءِ جڏهن الهہ بخش ۽ قائد اعظم جي وچ ۾ ٺيل سمجهوتي جون ڳالهيون ٽٽي پيون تہ قائد اعظم، الهہ بخش جي وزارت خلاف بي اعتماديءَ جو ٺهراءُ پيش ڪرايو. ان جي

هلندي، مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ جو سا ڳيو ليڊر سر غلام حسين، قائد اعظم جي برخلاف بيان ڏيئي، الهه بخش جي هٽ هيٺ وزارت جي ڪرسي والاري، ۽ مسلم ليگ اسيمبلي پارٽي مخالفت ۾ رهجي ويئي. ليڪن ڪجهه وقت بعد، انهيءَ ساڳئي ماڻهوءَ ڪي، قائداعظم سندس ڪيل غلطين کي درگذر ڪري، وزير اعظم بنائي ڇو ۽ اسان پارن، مسلم ليگ لاءِ ڪم ڪندڙن کي، حالات جي تقاضائن ۽ وقت جي مصلحتن سببان نظر انداز ڪري ڇڏي ٿو.

(٣) خانبهادر محمد ايوب کهڙي، بمبئيءَ کان سنڌ کي جدا ڪرائڻ جي سلسلي ۾ جيڪو بهرو ورتو، اهو ڪنهن کان به مخفي نه آهي. هن، سنڌ ۾، مسلم ليگ کي طاقت وٺائڻ لاءِ حتي الامڪان ڪوششون ڪيون. اهڙيءَ طرح، ڪراچيءَ کي سنڌ کان الگ ڪرڻ جي مخالفت ڪرڻ سببان، وزارت تان ڊسمس ٿي، ڪوڙي ڪيس هيٺ رجوع ٿيو. اها حقيقت ڪنهن کان به مخفي نه آهي. پر، اڪيلي هلي، اهو ساڳيو ماڻهو رد عمل ۽ ڪن مصلحتن خاطر، سنڌ کي ون يونٽ ۾ داخل ڪرڻ جو ڪارڻ بنيو. ڪجهه عرصي گذرڻ کان پوءِ، هن پنهنجي غلطي محسوس ڪري، مسلم ليگ پارٽيءَ کان ون يونٽ خلاف نهراءَ پاس ڪرائڻ لاءِ "متحده محاذ" سان سمجهوتي ڪرائڻ ۾ مکيه پارٽ ادا ڪيو، ۽ ون يونٽ ٽوڙڻ جي نهراءَ تي پنهنجن دوستن سميت ووٽ ڪيو؛ جنهن سببان اڳتي هلي، سنڌ جي جملي مکيه سياسي گروهن گڏجي حيدرآباد ۾، "اينٽي ون يونٽ فرنٽ" جو چيئرمين چونڊيو، جنهن جا هيٺيان ميمبر هئا:

١- خانبهادر محمد ايوب کهڙو چيئرمن،

٢- جناب پير شاهمردان شاهه صاحب پاڳارو ميمبر،

٣- جناب مخدوم محمد زمان صاحب ميمبر،

٤- جناب مير غلام علي خان ميمبر،

٥- جناب پير زاده عبدالستار صاحب ميمبر،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦- جناب حاجي مولابخش صاحب ميمبر،
٧- جناب خانبهادر غلام محمد خان وساڻ ميمبر،
٨- جناب آغا غلام نبي خان پٺاڻ ميمبر،
٩- جناب قاضي فضل الله صاحب ميمبر،
١٠- جناب شيخ عبدالمجيد صاحب ميمبر،
١١- جناب جي. ايم. سيد صاحب ميمبر،

قاضي محمد اڪبر کي فرنٽ جو ٻارهون ميمبر بنائڻ لاءِ، هڪ جاءِ خالي ڇڏي ويئي.

ان کان پوءِ، خان بهادر کهڙي جي جاءِ تي جو ان وقت وزير دفاع هو، نواب محمد اڪبر خان بگٽي ۽ سيد ميان جعفر شاهه سان بلوچستان ۽ فرنٽيئر ۾ انٽي ون يونٽ فرنٽن ناهڻ لاءِ مشورا ٿيا. ان وچ ۾ مارشل لا ملڪ سان لاڳو ٿي ويو ۽ معاملو اتي ئي رهجي ويو.

٤- پير ميان الاهي بخش صاحب جو مثال وٺو. هن صاحب، خلافت تحريڪ ۾ حصو ورتو، اتحاد پارٽيءَ جو ميمبر رهندو آيو ۽ خان بهادر الهه بخش جي وزارت ڊسمس ٿيڻ بعد، سر غلام حسين جي مسلم ليگ وزارت ۾ شامل ٿيو. بعد ۾ رد عمل ڪري، ڪراچيءَ جو شهر مرڪز جي حوالي ڪيائين، ليڪن ان ساڳئي ماڻهوءَ، ون يونٽ جي خلاف ووٽ ڪيو ۽ پوءِ متحده محاذ سنڌ ۾ شامل رهندو آيو. وچ ۾، محترمه فاطمه جناح جي خلاف، صدر ايوب کي ووٽ ڏياريائين ۽ هن وقت وري "سنڌ متحده محاذ" جو ٿنڀو بڻيو بيٺو آهي.

٥- منهنجو مثال وٺو. ١٩٢٠ع ۾، خلافت تحريڪ ۾ شامل ٿي ڪم ڪيم، ١٩٢٩ع ڌاري ڪانگريس ۾ شريڪ ٿي حصو ورتم ۽ ١٩٣٦ع ۾ "سنڌ اتحاد پارٽي" ناهڻ ۽ هلائڻ ۾ مکيه پارٽ ادا ڪيم. جلد ئي خان بهادر الهه بخش سان ڍلن وڌائڻ جي مڪاني سوال تان مخالفت ڪري، مسلم ليگ ۾ داخل ٿيس، پنهنجي قديم روايات جي خلاف هندن کي يهودي ڪوٺي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هندو - مسلم نفرت ڦهلائڻ جو باعث بڻيس. اهڙيءَ ريت، سنڌ اسيمبليءَ ۾ پاڪستان جو نهراءُ پاس ڪرايم ۽ بعد ۾، سر غلام حسين گروه سان سنڌ جي مسئلن تي مخالفت ڪري، مسلم ليگ کان ٻاهر نڪري، قائد اعظم ۽ مسلم ليگ جي ڪاوڙ جو نشانو بڻيس.

ان کان پوءِ، سنڌ اسيمبليءَ ۾ ڪراچي واپس وٺڻ ۽ سنڌ جي حقن جي حفاظت جا نهراءُ، وزارت جي تعاون سان پاس ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿيس. ان کان پوءِ، ون يونٽ جي مخالفت ڪندو رهيس، ۽ هن وقت به باوجود سياست ۽ عمل ۾ دلچسپيءَ نه هئڻ جي، "سنڌ متحده محاذ" ناهي، ون يونٽ ڊاهڻ لاءِ ڪوشان آهيان.

٦- پير ميان علي محمد شاهه راشدي، خانبهادر کهڙي سان گڏ سنڌ کي بمبئيءَ کان جدا ڪرائڻ لاءِ ڪتاب لکيا ۽ ڪم ڪندو آيو. ان کان پوءِ اتحاد پارٽيءَ جي هڪ سڪيءَ ڪارڪن جي حيثيت سان ڪم ڪندو رهيو. پر جڏهن اسان سڀ مسلم ليگ ۾ آياسون، تڏهن هن به ان ۾ داخل ٿي، ليگ کي زور وٺائڻ لاءِ رات ڏينهن محنت ڪئي. بعد ۾ پيرزاده وزارت مان ناراض ٿيڻ بعد، رد عمل ۾ اهي، ون يونٽ ناهڻ ۾ حصو ورتائين. اڳتي هلي، سفارت جي عهدي تان واپس اچڻ بعد، "مشرق بعيد" جي عنوان تحت، لازوال تاريخي ۽ سياسي مضمونن ذريعي، ڊڪٽيٽرانه حڪومت خلاف، وقتي حالتن جي حد اندر، چڱو ڪم ڪيائين. هن وقت "سنڌ متحده محاذ" ۾، ون يونٽ خلاف، خاص حصو وٺي رهيو آهي.

٧- ميان ذوالفقار علي خان پٽ جو مثال وٺو. ولايت ۾ امتحان ڏيئي واپس اچڻ بعد، ڪنهن حد تائين ون يونٽ جي خلاف ڪتاب لکي ورهايائين. آئون جڏهن، ون يونٽ جي مخالفت سببان جيل وارو معياد پورو ڪري، آزاد ٿيس، تڏهن منهنجي بنگلي تي ون يونٽ خلاف ڪونايل ميٽنگ ۾ شرڪت ڪيائين. اتي گفتگوءَ هلندي، ڪامريڊ حيدربخش جتوئيءَ کيس طعنو ڏيندي چيو ته "هيءَ انقلابين جي مجلس آهي، تون ان ۾ ڪيئن شريڪ ٿيو آهين؟" تڏهن کيس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جواب ڏنائين ته "انقلاب، صرف توکي ورثي ۾ ته ڪو نه مليو آهي؟" ليڪن، ان جي پٺي ڏينهن، شيخ عبدالمجيد کي خط لکي، اطلاع ڏنائين ته "جنهن صورت ۾ ملڪ نازڪ حالتن مان گذري رهيو آهي، ان ڪري، منهنجي ون يونٽ خلاف هلايل تحريڪ مان استعيفا قبول ڪئي وڃي." اهڙو خط رجسٽر ڪري موڪليائين. ان کان پوءِ ايوب خان، ملڪ سان مارشل لا لاڳو ڪيو. هي ٨ سالن تائين ان جي وزارت ۾ رهي، سندس تعريف جا ڍڪ پريندو وتيو، حتيٰ ڪ محترمه فاطمه جناح جي مخالفت کان به ڪو نه ڪتو ۽ پوءِ وزارت مان نڪرڻ بعد همت ڪري، ايوب حڪومت خلاف جيڪو جوانمرديءَ جو قدم کنيائين، اهو سڀني کي ياد آهي. هن نازڪ بدن ماڻهوءَ، انهيءَ مخالفت جي پاداش ۾ جيل جي تڪليفن سهڻ کان ذرو به ڪين ڪيٻايو ۽ اڄاتائين مخالفت ۾ سرگرم هلندو اچي.

اهي چند مثال انهيءَ ڪري پيش ڪيا اٿم ته ڪيئن نه حالتن جي تقاضائن سببان، مختلف اصحاب وقت بوقت متضاد طريقڪار اختيار ڪرڻ تي مجبور ٿين ٿا. هڪ وقت سچا ساٿي ۽ همڪار بنجي ڪم ڪن ٿا ته ٻئي وقت ساڳئي مقصد جي مخالفت ۽ رقابت تي آماده نظر اچن ٿا. حب الوطني ۽ خدمت خلق ڪنهن به شخص کي ٺيڪي ۾ مايل ڪانه آهي. صفا بي عيب خدا جي ذات آهي ۽ ڪانئس پوءِ سندس برگزيده بندن کان سواءِ پيو ڪو مشڪل ئي نظر ايندو.

سنڌ جو علائقو اڳي ئي پٺتي پيل آهي ۽ آسان ۾ ٺروهي اختلاف کهٽيءَ حد تائين آهن. ون يونٽ جي سزا به اسان کي انهيءَ پاداش ۾ ملي آهي. انهيءَ بند کان آزاد ٿيڻ لاءِ اسان کي گهرجي ته سڀ ويڇا وساري، هڪ ٻين جا عيب معاف ڪري متحده محاذ ۾ رهي، ايندڙ نسلن لاءِ پڻ هڪ بي نظير مثال قائم ڪريون.

گذريل تحريڪ ۾، ڪن قومي ڪارڪنن ۽ نوجوان شاگردن پيشڪ پاڻ ملهايو آهي. ليڪن اهو هنگامي دور هو، جنهن ۾ سڀ ڪجهه ٿي ٿي ويو. هن وقت ملڪ سان مارشل لا لاڳو آهي،

سياسي هلچل محدود دائري کان ٻاهر هلائي نٿي سگهجي، تنهنڪري وڏيءَ سمجهداريءَ ۽ حوصلي سان ڪم ڪرڻو آهي. هن وقت سنڌ جا قومي ڪارڪن ٽن گروهن ۾ ورهايل آهن ته شاگرد، پنجن گروهن ۾ نظر اچي رهيا آهن. مٿين طبقي جا بااثر سياستدان خود مختلف گروهن ۾ ورهايل آهن ۽ سندن گروهي مفاد پڻ متضاد آهن، مثلاً خانبهادر کهڙي جو گروهه، ميان ذوالفقار علي ڀٽي جي پارٽي، پير صاحب پاڳاري جو گروهه ۽ مخدوم صاحب هالا جو گروهه، ۽ ٻيا ڪيترا وڏي اثر ۽ رسوخ وارا صاحب آهن.

مون کي سياست ۾ نئين سر حصي وٺڻ وقت اهي سمورئيون مشڪلاتون نظر اچي رهيون هيون. آئون اڃا نظر بند هوس ته مخدوم صاحب، واڪا ۾، نيشنل اسيمبليءَ جي ڪن ميمبرن سان گڏجي، ون يونٽ جي خلاف بيان ڏنو. واپس اچڻ تي ان تحريڪ کي زور وٺائڻ لاءِ، مون ڏانهن ماڻهو موڪليا، مدد گهرڻ جي تقاضا ڪئي، جنهن جي نتيجي ۾ مخدوم صاحب، پيرزاده عبدالستار، آغا غلام نبي خان پٺاڻ، خانبهادر غلام محمد خان وسڻ، سيد ميان خير شاهه ۽ حفيظ قريشيءَ طرفان حيدرآباد ۾، ۹- مارچ ۱۹۶۹ع تي، ”اينٽي ون يونٽ ڪانفرنس“، شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي صدارت هيٺ سڏائي وئي. نظر بندي ختم ٿي چڪي هئي، تنهنڪري مون به ان ۾ شرڪت ڪئي. مون کي ڪانفرنس جي افتتاح لاءِ حڪم ڪيو ويو. مون انهيءَ موقعي تي جيڪا تقرير ڪئي هئي، ان جا ڪي اقتباس، ناظرين جي يادگيري تازي ڪرڻ لاءِ هيٺ ڏيان ٿو:

”برادرانِ عزيز:

باوجود ان فيصلي جي ته آئينده سياست عمليءَ ۾ حصو نه وٺندو آهيان، پر وقت جي ضرورتن ۽ اوهان جي محبت، عارضي طرح چڪي آئي پبلڪ پليٽفارم تي اوهان سان شامل ڪرايو آهي. منهنجو عملي سياست کان ڪناره ڪشيءَ جو فيصلو قطعي

ان ۾ آخري آهي. ان جا ڪارڻ طبيعت جي ناسازي ۽ سياست عمليءَ جي محرڪ جذبن، جهڙوڪ شهرت جي بک، عزت جي آج ۽ حصول اقتدار جي اهميت، قدر ۽ قيمت جو گهٽجڻ آهن. تنهن ڪري عمر جي تقاضا ۽ طبعي زجحان جي ڪري زندگيءَ جو باقي حصو قومي اخلاق، تزڪيہ نفس ۽ صحيح تعليم جي فروغ ۽ تبليغ لاءِ صرف ڪرڻ جو فيصلو ڪيو اٿم. هن وقت اسان جو ملڪ ۽ قوم نازڪ دور مان گذري رهيا آهن، اهڙي وقت ان جي خدمت ۽ مشوره کان انڪار ڪرڻ، فرض ناشناسيءَ برابر ٿيندو. تنهن ڪري باوجود طبيعت جي مخالف لاڙي جي، اوهان جي درميان حاضر آهيان.* انهيءَ خطبي ۾ اڳتي هلي، وڌيڪ هيءَ چيم ته:

"اسان سڀني کان گهڻيون غلطيون ٿيون آهن. گذشتہ کي در گذر ڪري، اسان کي نئين دور جو آغاز ڪرڻو آهي، جيئن اسان کان وري ساڳيون غلطيون سرزد نہ ٿين. هن وقت تائين اسيمبلين ۽ سياست کي اسان جي مٿانهين طبقي، ذاتي اقتدار، عزت ۽ حصول املاڪ جو ذريعو سمجهي، حصو پئي ورتو آهي؛ پر هينئر اسان کي خدمتِ خلق، ملڪي سلامتي ۽ ترقي، عوامي فلاح ۽ بهبوديءَ جي نقطہ نگاهہ کان ڪم ڪرڻ گهرجي."

ساڳئي خطبي ۾ اڳتي هلي، جن نقطن کي مشعلِ راه طور ڪتب آڻڻ جو ذڪر ڪيو اٿم، تن مان ڪي هيٺيان آهن:

(١) سنڌ کي ون يونٽ کان آزاد ڪرائي، اڳوڻا صوبا بحال ڪرڻا آهن، ان ڪري اڳوڻن صوبن جي بحاليءَ لاءِ ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

(٢) اسان کي شخصي پارٽيبازي، گذشتہ اختلافن، قديم سنڌين ۽ نون سنڌين جي تفاوتن کان برتر ۽ بالا رهي ڪم ڪرڻو پوندو. جنهن ڪري سنڌ جي هرهڪ باشندي کي بنا ڪنهن تفاوت جي رئيس ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻ ڪري شمار ڪرڻو آهي.

(٣) جن ماڻهن کي هن وقت ڪن سببن ڪري شريڪ ڪري نه سگهيا آهيون، تن کي ٻاهر رکڻ جو ڪو به ارادو نه آهي. غلطيون هرهڪ کان ٿين ٿيون، انهن کي درگذر ڪرڻ قومي مفاد ۽ مصلحتِ وقت جي اهم تقاضا آهي.

(٤) هن وقت جن ماڻهن کي، صدر صاحب (ايوب خان) جي ڏاڪا وارين مصلحتن ۾ شرڪت ڪرڻ ۽ ون يونٽ جي حمايت ڪرڻ ڪري، پاڻ سان شامل ڪري نه سگهيا آهيون ته اهو عارضي آهي. آخر ۾ اسان سڀني کي پاڻ ۾ هم وطنيءَ طور، مقصد جي حصول لاءِ متحد ٿي ڪم ڪرڻو پوندو.

(٥) مون کي خبر آهي ته اسان جي نوجوان شاگردن ۽ ڪن قومي ڪارڪنن، جن، هن انقلاب ۾ حصو ورتي قربانيون ڏنيون آهن، تن کي چند ماڻهن ۽ گروهن خلاف سخت رنجيدگي آهي. ليڪن آءٌ ڪين سندن قربانين، همت ۽ صداقت جو واسطو وجهي، عرض ڪندس ته ون يونٽ ڊهڻ تائين ذرا ٿڌائيءَ کان ڪم وٺن. اسان کي نظرياتي اختلافن ۽ طبعي رجحانن جي باوجود في الحال سمورا ويچا وساري، گڏجي ڪم ڪرڻو پوندو.

ذڪر ڪيل خطبي جي مٿين اقتباسن مان معلوم ٿيندو ته مون ڪانفرنس ۾، ون يونٽ جي ڊاهڻ لاءِ جن ڳالهين کي ضروري ٿي سمجهيو، تن جو اظهار هيٺين لفظن ۾ ڪيو هو:

١- ون يونٽ ڊاهڻ لاءِ سڀني سنڌين جو متحده محاذ قائم ڪرڻ ضروري آهي.

٢- اهو اتحاد صرف هڪ آئيني مسئلي، يعني ون يونٽ کي ڊاهڻ ۽ اڳوڻن صوبن بحال ڪرڻ سان واسطو رکندڙ آهي، جنهن ۾ باوجود ڪيترن اختلافن جي هر شخص ڪنهن به گروه يا پارٽيءَ سان واسطو رکندڙ، مٿين مقصد جي حصول لاءِ

شامل ٿي سگهي ٿو.

انهيءَ خطبي ۾ ايتريءَ وضاحت ڪان پوءِ به مون کي مجبور ڪري صدر چونڊيو ويو، حالانڪ مون ڪان وڏيڪ پيا به ڪيترائي صاحب هٿ اچي سگهن ها. مون کي پنهنجين ڪوتاهين جي بخوبي خبر هئي، باوجود طبيعت جي مخالف لاڙي هڻ جي صدارت جي ذميواريءَ کڻڻ لاءِ هينيان ڪارڻ هئا:

الف— ممڪن هو ته مختلف خيالن، مفادن، گروهن ۽ طبقن وارن ڪارڪنن جي، اتون هڪ پليٽفارم يا سيمنٽنگ لنڪ (سيني کي ملائڻ) جو ڪم ڏيئي سگهان.

ب— منهنجي سياست عمليءَ ڪان علحده هئڻ ڪري، يعني ميمبريءَ ۽ ڪنهن عهدي جي حصول جي خواهش نه هئڻ ڪري، ممڪن هو ته مختلف خيالن ۽ مفادن جا ماڻهو مون کي رقيب نه ڄاڻي، زياده تعاون ڪن.

اها آهي متحده محاذ قائم ڪرڻ جي مختصر تاريخ. ان مان پتو پوندو ته سنڌ جي سرزمين تي متحده محاذ ٺاهڻ لاءِ هيءَ چوٿين ڪوشش آهي.

پهريون دفعو، اتحاد پارٽيءَ جو قيام هو، جنهن پڻ سنڌ جي سياسي تاريخ ۾ خاص حصو ورتو. انهيءَ محاذ طرفان اسيمبليءَ ۾ ميمبرن جي اڪثريت چونڊجي آئي، ۽ سندن وزارت ڪيترن سالن تائين سنڌ ۾ قائم رهي.

ٻيو دفعو، ١٩٥٣ع جي چونڊن وقت، سنڌ جي ڪن پارٽين طرفان، متحده محاذ قائم ڪري، چونڊون لڙيون ويون هيون، جنهن ۾ جيتوڻيڪ ٿورا ميمبر چونڊ جي سگهيا، پر انهن، سنڌ اسيمبليءَ يا مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ چڱو ڪم ڪيو. مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾، ون يونٽ خلاف ٺهراءُ پاس ڪرائڻ ۾، سندن وڏو دخل هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيون دفعو، متحده محاذ، حيدرآباد ۾، خانبهادر کهڙي جي سرڪردگيءَ هيٺ سنڌ جي مکيه سياسي گروهن ۾ قائم ٿيو هو، جنهن جي ڏيپ ڪان، ملڪ سان مارشل‌لا لاڳو ڪري، ون‌يونٽ جي خاتمي کي ڪجهه عرصي لاءِ ترسايو ويو.

چوٿون دفعو، هيءَ آهي جو سنڌ جي مختلف سياسي گروهن ۾ متحده محاذ قائم ڪرڻ جي ڪوشش ٿي رهي آهي. مون کي ڪافي اميد آهي ته ان ۾ سڀئي محبِ وطن اسان سان شريڪ ٿي، ون يونٽ کي ڊهرائڻ ۾ مدد ڪندا.

مون کي هيءَ به يقين آهي ته جيڪي صاحب شخصي، گروهي يا نظرياتي اختلافن سببان هن وقت اسان سان شريڪ نٿا ٿين، اميد ته اڄ نه ته سڀان ضرور انهن کي به محسوس ٿيندو ته پنهنجي وکر کان الڳ رهڻ جي ڪري، هو ڪو به مفيد ڪم ڪري ڪين سگهندا. هي هنگامي دور آهي، ان ۾ اختلافي مسئلن کي وچ ۾ آڻي، جدا رهڻ، خلافِ مصلحت ۽ ناعاقبت انديشي آهي. سنڌ جي آٽونامي حاصل ڪرڻ ۽ پاڪستان جو آئينده آئين، باهمي رضامنديءَ يا اڪثريت سان پاس ڪرڻ بعد، اسان کي ڪافي وقت ملندو ته اقتصادي، سياسي ۽ سماجي اختلافي مسئلن حل ڪرڻ طرف توجهه ڏيون.

متحده محاذ جا چند مقاصد:

(۱) پاڪستان جي آئينده نظام حڪومت ۾، اکوٽن ننڍن صوبن کي آٽونامي وٺي ڏيڻ لاءِ ون يونٽ کي ختم ڪرائنجي. ڇاڪاڻ ته ان جو وجود ننڍن صوبن جي سياسي، اقتصادي ۽ سماجي ترقيءَ جي راه ۾ وڏي رڪاوٽ آهي.

(۲) هن محاذ ۾ هر اهو شخص، گروه ۽ پارٽي، شريڪ ٿي سگهن ٿا، جيڪي ون يونٽ جي ڪاملا مخالف آهن. محاذ جو هن وقت صرف ملڪ جي آئين سان واسطو آهي. سياسي، اقتصادي ۽ سماجي مسئلن متعلق سمورا صاحب پنهنجن گروهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ پارٽين سان وفادار رهي، ڪم ڪري سگهن ٿا.

(٣) هي محاذ، پهرين سنڌ ۾ صوبائي بنياد تي لاڳو ٿيندو، پوءِ بلوچستان ۽ فرنٽيئر ۾ به الڳ الڳ وجود ۾ آڻبو، بعد ۾ ننڍن صوبن جي مشترڪ محاذ ٺاهڻ لاءِ پيش خيمه طور ڪم ڏيندو.

(٤) هي محاذ، ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻا صوبا بحال ڪرڻ لاءِ اسان جي بارگيننگ پوزيشن (ڏي وٺ جي قوت) پيدا ڪري، وڏن صوبن ۽ پارٽين سان سمجهوتي ڪرڻ لاءِ ڪار آمد ٿي سگهي ٿو.

(٥) هن محاذ جي هرهڪ رڪن کي آئيني مسئلي لاءِ پهرين جوابداري، هن محاذ سان آهي. ٻين مسئلن بابت هو پنهنجي گروه يا پارٽيءَ جي تابع رهي سگهي ٿو.

(٦) هن محاذ ذريعي ذاتي اختلافن، نظرياتي مت ڀيدن ۽ طبعي رجحانن جي باوجود، هڪ جاءِ تي گڏ رهڻو آهي. ٻين لفظن ۾ ائين چئجي ته اسان جي متحده محاذ جو مثال اهڙو آهي، جهڙو اقوام متحده جو ادارو، جتي جدا گانه مفادن، نظرين ۽ اختلافن جي مختلف قومون شامل ٿي، بقائي باهميءَ جي بنيادن تي سيني جي صلاح مشوره سان ڪيترن مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ وجود ۾ آندو ويو آهي.

(٧) هن محاذ جي ڪارڪنن کي هيءَ ڳالهه مد نظر رکڻي آهي ته ڪو به ماڻهو ون يونٽ جي مخالفت جي آڌار تي چونڊجي، بعد ۾ ذاتي اغراض يا مفاد حاصل ڪرڻ خاطر، ون يونٽ جي حمايتن جو هٿيار بنجي، استعمال نه ٿيندو.

(٨) اهي طريقا جيڪي ون يونٽ کي مختلف نمونن سان قائم رکڻ لاءِ مددگار طور ڪم آندا پيا وڃن، انهن جي زوردار مخالفت ڪرڻي آهي، مثلاً:

(الف) ١٩٥٦ع جو آئين ڪنهن به صورت ۾ قبول نه ڪرڻ.

(ب) اينڊڙ اسيمبلين ۾، آباديءَ جي بنياد تي نمائندگي ڏياري، ون يونٽ جي طرفدارن جو زور گهٽائڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ج) ڪنهن به صورت ۾ زونل فيڊريشن قبول نه ڪرڻ.
(د) مٿين مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ، اوير پاڪستان جي همخيال پارٽين سان ڏي- وٺ جي بنياد تي سمجهوتو ڪرڻ.
(ه) ڪا به اهڙي ڳالهه نه ڪرڻ، جنهن سببان اهل پنجاب (ون يونٽ جي طرفدارن) جي رضامندي، بنگال جي همدرد پارٽين جي ناراضگيءَ جو باعث بنجي.
(٩) مختلف ماڻهن، گروهن ۽ سياسي پارٽين جي نمائندن کي، تاليف قلوب ۽ عام راءِ پيدا ڪرڻ جي ذريعي شامل ڪرڻو آهي.
اهي مختصر اصول آهن، جيڪي متحده محاذ قائم ڪرڻ لاءِ بنيادي رهبريءَ جو ڪم ڏيئي سگهن ٿا.

طريقهٔ ڪار

مون جڏهن هن محاذ ۾ ڪم ڪرڻ جو ذمو کنيو هو، تڏهن پنهنجي سنڌي پارٽن جي مڙني ڪمزورين جو پتو هوم، جهڙوڪ:
(١) شاگردن ۾ جدا جدا گروهن جي موجودگي،
(٢) قومي ڪارڪنن ۾ نظرياتي ۽ شخصي اختلافن هئڻ جو احساس ۽
(٣) مٿانهين طبقي جي مختلف گروهن جي متضاد مفاد ۽ ذاتي گروهيِ اختلافن جو وجود. مطلب، اهي سڀ ڳالهيون اهڙيون هيون جو مون جهڙي ضعيف البدن ۽ سياست عمليءَ کان ڪناره ڪش ماڻهوءَ کي في الحال ته چرڪائي پئي ڇڏيو ته مورڳو اهڙي جنجهٽ ۾ هٿ نه وجهجي. ڇاڪاڻ ته ساڳئي وقت پنهنجي دل جي سڪون ۽ پڙهڻ لکڻ جي مشغلي ۾ رڪاوٽ پيدا ٿيڻ ۽ مالي طور مسڪين هئڻ جي حالت ۾، انهيءَ ڪم ۾ هٿ وجهڻ ڪري اخراجات وڌي وڃڻ جي اهم مسئلي کي منهن ڏيڻو هو. ليڪن سنڌين جي صوفيانه طبيعت، يعني مهل سر اختلافن کي وساري، هڪ ٿي، مشڪلاتن کي منهن ڏيڻ ۽ ڪنهن جي ڪمزورين ۽ غلطين کي وڏيءَ فراخ دليءَ سان درگذر ڪرڻ جي اعليٰ خصلتن ۾ پوري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پروسي هئڻ سببان، آخرانهيءَ ڳري بار کڻڻ جي جسارت ڪئي اٿم.
بقول پڻائي صاحب جي—

"جبل ماري جڳ جي آڏو اريچن جي،
توڻي لَڪن لک، ته به سپ لنگهيندس سڪ سين."

خدا ۾ توڪل رکي، ڪم ۾ هٿ وڌم! اهلِ سنڌ، باهمي اختلافن جي باوجود، خدا جي لطف ۽ سنڌ سان محبت هئڻ ڪري، ون يونٽ جي سخت برخلاف آهن. انهيءَ سبب سنڌن وڏي اڪثريت، متحده محاذ جي پليٽفارم تي گڏ ٿي ويئي آهي. تازو. ۱۰ آڪٽوبر ۱۹۶۹ع، ڪراچيءَ ۾، اولهه پاڪستان جي هڪ وڏيءَ پارٽيءَ جي ليڊر اڳيان، اسان جي محاذ جي اهم پوزيشن واضح ٿي چڪي آهي.

هن وقت صرف به گروه، ون يونٽ جي مخالف هئڻ جي باوجود به محاذ ۾ باقاعده شامل ٿي نه سگهيا آهن. انهن مان هڪ پير صاحب جو گروهه آهي ۽ ٻيو پير صاحب پاڳاره جو. جناب پير صاحب پاڳاره جو گروه، عوامي ليگ ۾ شموليت ڪرڻ ڪري، اسان ڪي نزديڪ اچي چڪو آهي. جيتوڻيڪ اسان جا مقصد ساڳيا آهن، پر هڪ پليٽفارم تي گڏجي ڪم ڪرڻ لاءِ مون کي اميد آهي ته پير صاحب جي ڪريم الطبعيءَ سببان گهڻي تڪليف ڪانه ٿيندي. پير صاحب سان به محاذ ۾ گڏجي ڪم ڪرڻ بابت ڳالهيون ٿي چڪيون آهن. جيتريقدر مون کي معلوم ٿيو آهي ته صرف طريقهٔ ڪار ۾ اختلاف آهي. ان جو مکيه ڪارڻ، سندس جماعت جي آل پاڪستان حيثيت آهي. هُو، اهلِ پنجاب جي راءِ کي به ملحوظ رکڻ لاءِ مجبور آهي. اميد ته تجربه ۽ اهلِ سنڌ جي عام راءِ، ڪيس پنهنجن پائرن سان گڏجي ڪم لاءِ آماده ڪندا.

مون کي هيءَ به معلوم آهي ته ڪيترا نوجوان ۽ قومي ڪارڪن، متحده محاذ ۾ کهڙي صاحب جي شموليت سببان ناراض ٿيا آهن ۽ محاذ کان جدا ٿيڻ جا اراده ڪري رهيا آهن. پر ڪين منهنجي پهرئين خطبي مان معلوم هئڻ گهربو هو ته مون اهو ذمو

ڪنيو ٿي انهيءَ آڌار تي هو تہ اسين سمورا گڏجي هن مهم کي منهن ڏينداسين. پر خدانخواستہ، جيڪڏهن هُو اهڙي قدم کڻڻ لاءِ تيار ٿيا تہ پوءِ بہ مون کي يقين آهي تہ حب الوطنيءَ جو جذبو ۽ منهنجي محبت جي ڪشش، ڪين مونائي آٿي ساڳيءَ جاءِ تي کڻو ڪندي. بهرحال، ڪين اها حقيقت ڪڏهن بہ وسارڻ نہ گهرجي تہ اسان سڀني سنڌين جو اتحاد، مخالفت تي وڌيڪ اثرانداز ٿي سگهي ٿو ۽ اسان جا پاڻ ۾ معمولي اختلاف، خود اسان لاءِ وڌيڪ مشڪلاتون پيدا ڪندا.

آءٌ هن راءِ جو آهيان تہ ڪهڙي صاحب جي گروه کي محاذ ۾ آڻڻ سان، ون يونٽ جي خاتمي لاءِ وڌيڪ رستو هموار ٿيو آهي ۽ مقصد کي نقصان بجاءِ، فائدو ٿي پهتو آهي. ليڪن باوجود ان جي، جيڪي صاحب مختلف راءِ رکي، الڳ ٿي، قومي شيرازه کي ڪمزور ڪرڻ جي راهہ اختيار ڪندا، تن کي زور سان روڪڻ کپي. سگهوئي تاريخ ٿي اڳتي هلي فيصلو ڪندي تہ اسان مان ڪير صحيح هو ۽ ڪير غلط.

— غلام مرتضيٰ

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ون يونٽ جو قيام

مخالفن جا خدشا ۽ موافقن جا فائدي ۾ دليل

سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جا صوبا پنهنجي زرخيزيءَ ۽ سرحدي اهميت (۽ هينئر ڪاٿين) سببان گهڻي زماني کان ٻاهرين قومن جي حريص نگاهن جا شڪار ٿيندا رهيا آهن. تاريخ انهيءَ حقيقت جي گواهه آهي ته هتي مغلن، پٺاڻن، سکن، انگريزن ۽ ٻين ازين ٻسر قومن، طاقت ۽ اره زورائيءَ سان هن سرزمين تي چڙهايون ڪيون آهن. تازو جڏهين انگريزن جي حڪومت کان آزاديءَ جي حاصلات جا آثار نزديڪ نظر اچڻ لڳا، تڏهن اهو مسئلو سامهون آيو ته انهن صوبن کي نئينءَ طرح ڪهڙي حيثيت ملڻ گهرجي؟ انهيءَ سوال تي مختلف رايا ظاهر ٿيڻ لڳا. هندن جي هڪ وڏي گروه، سنڌ جي بمبئيءَ کان جدائيءَ جي مخالفت شروع ڪئي ته ٻئي طرف، هندوستان جي مسلمانن جي وڏيءَ اڪثريت طرفان سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان جي صوبائي آٽونامي‌ءَ لاءِ همدرديءَ جو اظهار ٿيڻ لڳو. ليڪن عين انهيءَ وقت، هڪ اهڙو گروه به موجود هو، جنهن جي دماغ ۾ موجوده مغربي پاڪستان جي سڀني صوبن کي ملائي، هڪ ڪرڻ جو خيال ويٺل هو. علامه اقبال عليه رحمت جي آل انڊيا مسلم ليگ جي ١٩٣٠ع واري الهه آباد جي خطبي کي غور سان ڏسبو ته اها حقيقت صاف ڏسڻ ۾ ايندي.

پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ کان پوءِ، جيستائين قائد اعظم ۽ نوابزاده لياقت علي خان زنده هئا، تيستائين اهي خواهشون ۽ ارادا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڍيل رهيا ۽ بارآور ٿي نه سگهيا. پر پوءِ انهن ٻنهي جي انتقال بعد، انهيءَ منصوبي کي عملي صورت ۾ آڻڻ لاءِ پس پرده سازشون سٽجڻ لڳيون؛ جن جو ثبوت سردار عبدالرشيد خان، اڳوڻي وزير اعليٰ سرحد طرفان، آئين ساز اسيمبليءَ ۾ هڪ اسڪيم جي دستاويز پيش ڪرڻ مان صاف نظر اچي ٿو. انهيءَ دستاويز کي پوءِ، ’ايڪس دستاويز‘ جي نالي سان سڏيو ويو. دستاويز ۾ ڄاڻايل تجويزن کي جن طريقن سان پايهٔ تڪميل تي پهچايو ويو، تن مان ڪي مختصر طور هيٺ پيش ڪجن ٿا:

(۱) سر نظام الدين، وزير اعظم ۽ صدر مسلم ليگ پاڪستان کي باوجود آئين ساز اسيمبليءَ ۾ اڪثريت موجود هئڻ جي، ڊسمس ڪري، امريڪا مان پاڪستان جي سفير، مسٽر محمد علي بوگرا کي گهرائي، وزير اعظم نامزد ڪري، آل پاڪستان مسلم ليگ جو صدر ٺاهيو ويو.

مرڪزي اسيمبليءَ جي ميمبرن ۽ آل پاڪستان مسلم ليگ جي ڪائونسلرن جو موريل ايترو ڪريل هو، جو ان تبديليءَ کي خوشيءَ يا رنج سان قبولي راضي ٿي ويا.

(۲) سنڌ ۾ مسٽر عبدالستار پيرزاده جي وزارت کي اڪثريت ۾ هئڻ جي باوجود، ون يونٽ جي مخالفت ڪرڻ سبب، ڊسمس ڪري، ”پروڊا“ هيٺ خارج ٿيل، خانبهادر محمد ايوب کهڙي تان پابنديون هٽائي، سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبر نه هئڻ جي باوجود وزير اعليٰ نامزد ڪري، ڏنڊي جي زور سان سنڌ اسيمبليءَ جي ڪمزور ميمبرن کان وڏيءَ اڪثريت راءِ سان، ون يونٽ جي فائدي ۾ ٺهراءُ پاس ڪرايو ويو.

(۳) بهاولپور ۾، حسن محمود جي وزارت کي ڊسمس ڪيو ويو.

(۴) صوبه سرحد ۾، سردار عبدالرشيد، وزير اعليٰ کي باوجود ٺهراءُ پاس ڪرائڻ جي، ۽ هن کي ڏنل وعدن جي انحرافيءَ خلاف آواز اٿارڻ ڪري، ڊسمس ڪيو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٥) ون يونٽ جي مخالفن کي جيلن ۾ وجهي، هر قسم جي طريقن سان هيسايو ويو.

(٦) ١٩٥٤ع ۾، آئين ساز اسيمبليءَ، آئين تيار ڪري ڇڏيو هو، صرف گورنر جنرل جي صحيح رهيل هئي ته اوچتو گورنر جنرل، غلام محمد خان طرفان، آئين ساز اسيمبليءَ کي ختم ڪيو ويو. انهيءَ تي آئين ساز اسيمبليءَ جي اسپيڪر، مولوي تميزالدين صاحب مرحوم، سنڌ هاءِ ڪورٽ ۾ رٽ پٽيشن داخل ڪئي، جنهن، گورنر جنرل جي انهيءَ قدم کي ناجائز ٺهرايو. ليڪن گورنر جنرل طرفان، سپريم ڪورٽ ۾ اپيل داخل ٿي، ۽ سپريم ڪورٽ جي چيف جج، جسٽس محمد منير، هاءِ ڪورٽ جي فيصلي کي رد ڪري، گورنر جنرل جي قدم کي جائز ٺهرايو.

ان ڪان پوءِ، گورنر جنرل غير جمهوري طريقي سان، ساڳين ناسازگار حالتن هيٺ، نئين آئين ساز اسيمبلي چونڊائي، ان ۾ مختلف طريقن سان ١٩٥٦ع جو آئين پاس ڪرايو، جنهن جا مکيه شاخسار هيٺيان هئا:

(الف) ون يونٽ جو قيام.

(ب) اوير ۽ اولهه پاڪستان جي وچ ۾ آباديءَ جي اڪثريت ۽ اقليت جي باوجود مساوي نمائندگي ڏني، اوير پاڪستان جي جمهوري حق کي غضب ڪيو ويو.

(ج) اولهه پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ميمبرن جو هڪ اهڙو گروه آندو ويو، جو ڊيپوٽي ڪمشنرن جي نامزد ڪيل جرڳن طرفان چونڊبل هئڻ سببان، حڪومت جي ماتحت هو.

(د) ون يونٽ کي ڊاهڻ لاءِ مشرقي ۽ مغربي پاڪستان اسيمبليءَ جي ٺهراءَ ۽ آئين ساز اسيمبليءَ جي ٻه ڀاڱي ٽي حصي جي ووٽن جي ضرورت لازمي ٺهرائي وئي.

(هه) ان ڪان پوءِ، انهيءَ ناجائز ۽ غير جمهوري آئين جي حفاظت لاءِ هڪ طرف سختي اختيار ڪئي وئي ته ٻئي طرف،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نشرو اشاعت جي سموريءَ سرڪاري مشنريءَ کي ڪتابن، پمفليٽن ۽ ٻين ازين قسم پروپگنڊائن جي طريقن سان صحيح ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. ان وقت ننڍن صوبن ۾ ڪي اهڙا سياستدان به هئا، جي شروع کان ئي ون يونٽ مان پيدا ٿيندڙ خدشن ۽ انديشن سببان برخلاف هئا. اهي خطرا هي هئا:

(۱) ون يونٽ جو قيام ويهين صديءَ جي انهن جمهوري قدرن جي خلاف هو، جن مطابق سموري طاقت عوام جي هٿ ۾ رهڻي هئي ۽ کين خودداراديءَ جو حق حاصل هو ۽ ڪنهن به ٻاهرينءَ طاقت کي انهن مليل حقن ۾ دست اندازي ڪرڻي نه هئي.

(۲) ون يونٽ جو قيام، ۱۹۴۰ع ۾ لاهور ۾ آل انڊيا مسلم ليگ جي پاس ٿيل ٺهراءَ، جنهن جي آڌار تي پاڪستان جي گهر ڪيل هئي، جي معنيٰ ۽ مقصد جي خلاف هو.

(۳) ون يونٽ جو قيام، مارچ ۱۹۴۳ع ۾، سنڌ اسيمبليءَ جي پاڪستان بنسبت پاس ڪيل ٺهراءَ جي جذبي ۽ تقاضا جي پيڇڪڙي ڪندڙ هو.

(۴) ون يونٽ جو قيام، برٽش پارليامينٽ طرفان، ۱۹۴۷ع واري آزاديءَ جي ائڪٽ، جي مفهوم کان ئي انڪاري آهي، جنهن مطابق پاڪستان وجود ۾ آيو.

(۵) ون يونٽ جو قيام، اقوام متحده جي مقرر ڪيل بنيادي اصولن جي چارٽر جي پڻ خلاف هو، جنهن مطابق انهن ننڍين قوميتن جو حق خود ارادي تسليم ڪيل هو، جن جا وطن، زبان، ڪلچر، سياسي ۽ اقتصادي مفاد علحده هئا.

(۶) ون يونٽ جو قيام، سنڌ جي بمبئيءَ کان علحدگيءَ لاءِ ڪيل سموريءَ جدوجهد جي خلاف هو، جنهن ۾ انڊيا جي سمورين مکيه مسلم جماعتن، جهڙوڪ مسلم ليگ، خلافت ڪاميٽي ۽ جميعت العلماء هند، اهم حصو ورتو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۷) ون يونٽ جو قيام، قائد اعظم محمد علي جناح طرفان ۱۹۳۰ع ۾، گول ميز ڪانفرنس ۾، ظاهر ڪيل، 'چوڏهن نڪتن' وارين پيش ڪيل تجويزن جي خلاف هو.

(۸) ون يونٽ جو قيام، سر آغا خان جي صدارت هيٺ، ۱۹۳۰ع ۾، دهليءَ ۾، هندوستان جي آل مسلم پارٽيز ڪانفرنس ۾ پاس ڪيل ٺهرائن ۾، قبول ڪيل اصولن جي وعده خلافي هئي.

(۹) ون يونٽ جو قيام، ۱۹۴۹ع ۾، قائد ملت لياقت علي خان جي سرڪردگيءَ هيٺ، پاڪستان جي آئين ساز اسيمبليءَ جي بنيادي اصولن جي پاس ڪيل ٺهراءَ جي فقري نمبر، ٦ ۽ ۷ جي روح ۽ الفاظ جي خلاف هو

اهي فقرا هيٺيان هئا:

(الف) ملڪ جون اهي اراضيون جي هن وقت پاڪستان ۾ شامل آهن، يا هن کان پوءِ ان ۾ شامل ٿين، مي سب گڏجي وفاق ٺاهينديون.

(ب) اهڙو وفاق، جنهن ۾ صوبا خود مختيار هوندا، سواءِ انهن پابندين جي، جيڪي سندن رضامنديءَ مطابق فيڊريشن طرفان عائد هونديون.

(۱۰) ون يونٽ جو قيام، پختون، بلوچ ۽ سنڌي قوميتن جي هزارها سالن جي روايات، سندن عزت، غيرت ۽ آزاديءَ خلاف هڪ تازيانو هو.

(۱۱) ون يونٽ جو قيام، ننڍن صوبن جي زمينن، نوڪرين، واپار، ڪارخانن، کاڻين، پاڻيءَ ۽ پين قدرتي وسائل تي سامراجي ذهنيت واري هڪ وڏي صوبي جي مستقل مفاد لاءِ قائم ڪرڻ جي هڪ سازش سمجهي ٿي ويئي.

(۱۲) ون يونٽ جي قيام سان، ننڍن صوبن جي زبانن، ڪلچرن، سماجي ۽ اقتصادي مفادن کي نقصان پهچڻ جو انديشو محسوس ڪيو ٿي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٣) ننڍن صوبن جي رهاڪن کي ون يونٽ جي قيام مان اهو بہ انديشو هو، تہ وڏي صوبي جا رهاڪو پنهنجي وڌندڙ آباديءَ کي، ننڍن صوبن ۾ ڪالونائيز ڪري، اصلي باشندن جي آبادي گهٽائي، کين سياسي ضرر رسائيندا.

(١٤) ون يونٽ جي قيام مان، ننڍن صوبن جي تعمير ۽ ترقيءَ کي نظرانداز ڪرڻ جو کين خطرو محسوس ٿي ٿيو.

(١٥) ون يونٽ جي قيام بعد، ننڍن صوبن جي عوام کي خطرو هو تہ صاحب اقتدار، ننڍن صوبن جي زميندارن، واپارين ۽ دولتمند طبقي کي لالچ ۽ دٻاءَ ذريعي، بي‌ايمان بنائي، سياسي اخلاق کي بگاڙيندو.

هڪ طرف اهي سمورا خطرا ان وقت ون يونٽ جي مخالفن طرفان پيش ڪيا ٿي ويا تہ ٻئي طرف، صاحب اقتدار گروه طرفان ون يونٽ جي فائدي ۾، هيٺين قسم جا دليل ڏنا ٿي ويا:

(١) مغربي پاڪستان ۾ ون يونٽ جي قيام سببان، شامل صوبن جي رهاڪن ۾ قومي يڪجهتي ۽ هم آهنگي پيدا ٿيندي ۽ صوبائي عصبيت ۽ انتشار پسند قوتون دٻجي وينديون.

(٢) پنجاب جهڙي زرخيز، ترقي يافتہ ۽ شاهوڪار صوبي سان ٻنهي پيل اراضين جو گڏجڻ، سندن ترقي، تعمير ۽ سٺي انتظام جو باعث ثابت ٿيندو.

(٣) هڪ اسيمبليءَ ۽ مرڪز تي گڏجي ڪم ڪرڻ ڪري، باهمي تعلقات وڌندا ۽ قاعدي قانون ۽ ترقياتي رٿائن کي عملي جامي پهرائڻ سببان، ملڪ جلدي ترقي ڪندو.

(٤) اڳوڻن قديمي صوبن جي زمينن، واپار، نوڪرين، ڪارخانن، کاڻين ۽ قدرتي وسائل ۾ مڪاني باشندن کي وڌيڪ ترجيح ڏني ويندي.

(٥) ون يونٽ جو قيام، پاڪستان جي سالميت ۽ اسلام جي سربلنديءَ لاءِ پيش خيمہ طور ڪم ڏيندو. سنڌ ۾ ون يونٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي حامي روينيو وزير، پير علي محمد شاهہ راشديءَ جا بيان، انهن ئي وعدن جي بنياد تي جاري ڪيل، ڏسڻ ۾ ايندا. ١٨- نومبر ١٩٥٤ع تي، "ڊان" اخبار، پير علي محمد شاهہ راشديءَ جو هيٺيون پريس بيان شايع ڪيو:

"مون پير علي محمد علي شاهہ، روينيو وزير، ون يونٽ جي قيام ڪي، هيٺين وعدن جي بنياد تي قبول ڪيو آهي:

(١) "سنڌ جي حقن جي حفاظت جو انتظام آئيني ذريعي ڪيو ويندو، جيئن ان جي خلاف ورزيءَ جي حالت ۾ قانوني چاره جوئي ذريعي سد باب ٿي سگهي.

(٢) سنڌ اندر جيڪا به پيدائش يا ٽيڪسن جي وصولي ٿيندي سا صرف سنڌ جي مفاد لاءِ خرچ ڪئي ويندي.

(٣) سنڌ جي خطي اندر جيڪي نوڪريون هونديون، سي سڀ سنڌين کي ڏنيون وينديون ۽ انهن جي وراهڻ جو اختيار به سنڌين جي هٿن ۾ هوندو.

(٤) سنڌ جي زمين، ٻي زمين سنڌي هارين ۾، پوءِ اهي مڪاني هاري يا مهاجر هجن، مقرر ڪيل ايڪانامڪ يونٽ مطابق ڏني ويندي.

(٥) ڪا به زمين جيڪڏهين مٿينءَ طرح ورهاست ڪرڻ بعد بچندي، تہ پوءِ اها ٻئي ڪنهن کي سرڪار جي مقرر ڪيل حد اندر ڏني وڃي تہ اعتراض نہ ڪيو ويندو.

(٦) مرڪزي سرڪار جي مڙني نوڪرين يا اعليٰ عهدن ۾ سنڌين کي هڪ مقرر ڪيل حصو ڏنو ويندو.

(٧) ون يونٽ بعد مرڪزي حڪومت وٽ سواءِ بچاءَ، خارجہ تعلقات ۽ ڪرنسيءَ جي ٻيو ڪو بہ کاتو رهڻ نہ ڏنو ويندو.

(٨) سنڌ جي آباديءَ لاءِ دريائن مان گهربل پاڻيءَ کي نڪي گهٽايو ويندو ۽ نڪي ڪا رڪاوٽ وڌي ويندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۹) سنڌ جي زبان ۽ ادب جي ترقيءَ لاءِ، موجوده حڪومت طرفان مقرر ڪيل رقم ڪي گهٽايو نه ويندو.
(۱۰) سنڌ کي لشڪر ۽ بچاءَ کاتي ۾ مناسب حصو ڏنو ويندو.
(۱۱) ڪوبه اهڙو قانون پاس نه ڪيو ويندو، جيسين سنڌي ميمبرن جي اڪثريت، ون يونٽ اسيمبليءَ ۾ قبول نه ڪيو هوندو."

ان بعد ڇا ٿيو ۽ سنڌ سان ڪيل وعدن جي ڪهڙيءَ طرح وفائي ڪئي ويئي، ۽ سائس ڪهڙا ويل وهايا ويا؟ ان جو دردانگيز داستان ايترو طويل آهي جو ڪيترائي ڪتاب لکي سگهجن ٿا. بهرحال، انهيءَ هوندي به ڪي حقيقتون اختصار طور هيٺ ڏجن ٿيون:

(۱) مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾، مسلم ليگ ميمبرن جي اڪثريت هئڻ جي باوجود، ان جي ليڊر کي ڇڏي، ڊاڪٽر خان صاحب کي سندس ڀاءُ، خان عبدالغفار خان، جي پارٽيءَ جي اصولن خلاف قيمت ڏئي، پاڻ ڏانهن سيري، ننڍن صوبن جي رهاڪن کي ڌوڪي ڏيڻ خاطر وزير اعليٰ نامزد ڪيو ويو. ان بعد ڪيس ڇوٽ ڇڏيو ويو ته ميمبرن کي لالچون ڏئي، پنهنجي ناهيل نئينءَ پارٽيءَ ۾ آڻي. مطلب ته اهڙيءَ طرح نام نهاد "ريپبلڪن پارٽيءَ" جو بنياد وڌو ويو.

(۲) هڪ بلوچ ليڊر کي لالچ ڏئي، ون يونٽ جو حامي بنائي، گورنر مقرر ڪيو ويو. سنڌ مان، جن ون يونٽ ناهڻ ۾ مدد ڪئي هئي، جهڙوڪ خانبهادر کهڙو ۽ سيد علي محمد شاهه راشدي، تن مان پهرئين کي وزارت مان ٻاهر نڪري مخالفت ۾ ويهڻو پيو ۽ ٻئي صاحب پنهنجي سلامتي انهيءَ ۾ ڄاتي ته سفارتي عهدو وٺي، حال ملڪ ڇڏي، ٻاهر وڃي، پنهنجا غم غلط ڪري. ميان محمدممتاز دولتانه ۽ چوڌري محمد علي، جي ٻئي 'ايڪس' دستاويز جا خالق چيا ٿي ويا، تن کي به ٻاهر نڪري، پنهنجي ڪيتي جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سردار بهادر خان، خان عبدالقيوم خان، قاضي عيسيٰ ۽ خانبهادر کهڙو اسان سان گڏجي ون يونٽ ڊاهڻ ۾ شامل ٿيا. بعد ۾ "ريپبلڪن پارٽيءَ"، جنهن جي حڪومت هئي، تنهن پڻ ون يونٽ ڊاهڻ جو نهراءُ، مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ پاس ڪرايو. ليڪن پوءِ، مرڪزي اسيمبليءَ ۾، ان نهراءَ کي آئيني صورت ڏيارڻ کان ڦري ويا، جنهن تي اسان سنڌ جو متحده محاذ ناهيو، جنهن متعلق وڌيڪ احوال متحده محاذ جي مضمون ۾ اچي چڪو آهي.

۱۹۵۸ع واريءَ مارشل لا کان پوءِ، جيڪي حالتون پيدا ٿيون، تن ون يونٽ خلاف ايتري مخالفت ۽ نفرت پيدا ڪئي آهي جو سرڪار کي مجبور ٿي، جسٽس فضل اڪبر جي چيئرمنيءَ هيٺ هڪ ڪميشن مقرر ڪرڻي پيئي. مذڪور ڪميٽيءَ جي چيئرمن، پنهنجي پبلڪ بيان ۾ ظاهر ڪيو آهي ته "ننڍن صوبن جا ۹۷ سيڪڙو رهاڪو نه صرف ون يونٽ سان ناراض هئا، بلڪ ان کي سخت نفرت جي نگاهه سان ڏسن ٿا."

ليڪن باوجود ان جي، ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي ته وڏي صوبي جو هڪ مستقل مفاد ۽ سامراجي ذهنيت وارو گروه اڃا تائين زبردستيءَ وارن مختلف طريقن سان ان کي قائم رکڻ جي ڪوشش ۾ آهي. هو هيٺين طريقن سان ان کي قائم رکڻ چاهين ٿا:

(۱) هڪ گروهه، جهڙوڪ ڪنوينشن مسلم ليگ ۽ چوڌري نذير احمد وغيره، جهڙن ماڻهن جو آهي، سو ون يونٽ کي عليٰ اعلان قائم رکڻ جو حامي آهي.

(۲) ٻيا منافقي ڪري، چون ٿا ته سال ۱۹۵۶ع وارو غيرجمهوري آئين ملڪ سان لاڳو ڪري چونڊون ڪرائجن ۽ پوءِ آئين ساز اسيمبليءَ کي اختيار ڏجي ته اها ان سوال تي غور ڪري. چاڪاڻ ته کين خبر آهي ته ان آئين موجب، اوڀر پاڪستان کي آباديءَ جي لحاظ سان نمائندگي ڪا نه ملندي ۽ اولهه پاڪستان ۾ ٽرائيبل ۽ ايجنسي اراضين مان، ڊپوٽي ڪمشنرن طرفان نامزد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيل ڊرڪن جا عيوضي چونڊيا، جن جي حيثيت سرڪاري نامزد ڏيل ميمبرن جهڙي هوندي. ازانسواءِ، ١٩٥٦ع جي آئين موجب، آئين ۾ ترميم صرف ۾ ڀاڱي ٽي حصي ووٽن سان ٿي سگهندي ۽ جڏهن مشرقي ۽ مغربي پاڪستان صوبن جي ٽهراءَ جي ضرورت ٿيندي، تڏهن ڪين انهيءَ حالت ۾ گهٽي اميد آهي ته ڪجهه اوير پاڪستان جي ۽ ڪجهه ننڍن صوبن جي ميمبرن کي لالچ ۽ دٻاءَ ذريعي پنهنجي طرف ڪري، ون يونٽ کي ڊاهڻ کان بچائي وٺندا. انهيءَ پاليسيءَ جون حامي جماعتون ڪائونسل مسلم ليگ، پي. ڊي. پي ۽ جماعت اسلامي آهن.

(٣) ٽيون اهو گروهه آهي جو موجوده ون يونٽ کي ڊاهي، ان کي زونل فيڊريشن جي صورت ۾ قائم رکڻ جي فائدي ۾ آهي؛ جنهن مطابق ننڍن صوبن ۾ ليفٽيننٽ گورنر مقرر ٿيندا، جن کي ڪي مخصوص کاتا سپرد ڪيا ويندا ۽ پيو سمورو اختيار مغربي پاڪستان جي زونل فيڊرل اسيمبليءَ ۽ گورنر جي هٿ ۾ هوندو. اهو طريقو، حقيقت ۾ ون يونٽ کان به وڌيڪ بدتر آهي. انهيءَ جو مطلب اهو آهي ته چند ماڻهن کي گورنرين ۽ وزارتن جي لالچن تي خريد ڪري، ننڍن صوبن جي بنيادي مسئلن ۽ هاءِ گهوڙا کي، انهيءَ سستي سوديبازيءَ سان في الحال ماٺو ڪري، ننڍن صوبن ۾ ٿوري وقت اندر ڪالونائيزيشن جو ڪم وڏي زور شور سان ڪري، صوبن جي آباديءَ ۾ پنهنجن ماڻهن جو اضافو آڻي، هميشه لاءِ ختم ڪيو وڃي. انهيءَ جا حامي ڪائونسل مسلم ليگ، پي. ڊي. پي، جماعت اسلامي ۽ انهن سان گڏ نيشنل عوامي پارٽيءَ (ولي گروپ) جا ڪارڪن ۽ پيپلس پارٽيءَ وارا آهن.

(٤) چوٿون گروهه انهن ماڻهن جو آهي، جي ”ظاهري طور ون يونٽ کي ڊاهڻ جي عيوض، اهڙا طريقا اختيار ڪرڻ گهرن ٿا، جن جي ڪري اسان اوير پاڪستان جي مکيه پارٽي، ”عوامي ليگ“ جي حمايت، سندن ڇهه نڪاتي پروگرام جي مخالفت ڪرڻ

ڪري وڃائي ويهون. هو سمجهن ٿا ته عوامي ليگ جي مدد کان سواءِ ون يونٽ ڊاهي ڪين سگهنداسون. انهيءَ خيال جي حمايت، مٿي ذڪر ڪيل پارٽين کان سواءِ نيشنل عوامي پارٽي (ولي خان گروپ) ۽ پيپلس پارٽيءَ وارا. ڪن ٿا ۽ ڪن ٻين مخصوص ماڻهن کان به اهڙا بيان ڪڍائي، مشرقي پاڪستان جي ماڻهن تي خراب اثر ويهارڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ٿي.

انهن حالتن کي سامهون رکندي، متحده محاذ جي ڪارڪنن کي وڌيڪ خبردار رهڻو پوندو ته جيئن عوامي ليگ جي ڇهن نڪتن سان سندن اختلاف نه ٿئي؛ اسان سندن حمايت ڪندا رهون ۽ هو اسان جي صوبائي خود مختياريءَ جي حمايت ڪندا رهن. ٻئي طرف، مٿي ذڪر ڪيل، ون يونٽ جي حامين جي، سراسر ڏوڪي وارين ٽن تجويزن کان به بچڻو آهي، جهڙوڪ: ١٩٥٦ع جي آئين جي بحالي، زونل فيڊريشن کي قائم ڪرڻ ۽ عوامي ليگ جي ڇهن نڪتن جي مخالفت.

انهيءَ سلسلي ۾ وڌيڪ گهرائيءَ سان نگاهه ڪبي ته پاڪستان ڊيموڪريٽڪ پارٽي، جماعت اسلامي، نيشنل عوامي پارٽي، (ولي خان گروپ) ۽ پيپلس پارٽيءَ کي مختلف نمونن سان ڪم ڪندي ڏسنداسون. اسان کي انهيءَ سازش کان بچڻ لاءِ، هيٺين ڳالهين بابت پنهنجن ذهنن کي صاف رکڻو پوندو:

(١) ون يونٽ کي هر حالت ۾ ختم ڪرائي، صوبائي، خودمختياري قائم ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻي اٿئون.

(٢) ١٩٥٦ع وارو غير جمهوري آئين، ڪنهن به صورت ۾ قبول نه ڪرڻو آهي ۽ ان جي حامين کي هر حالت ۾ ون يونٽ جو حامي شمار ڪرڻو آهي.

(٣) زونل فيڊريشن ڪنهڙيءَ به صورت ۾ قبول ڪرڻي نه آهي. اسان ننڍن صوبن وارن کي به اهڙا اختيار ملڻ جي گهر ڪرڻي آهي، جهڙي اوڀر پاڪستان وارا ڪن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۴) اها ڳالهہ بہ صاف سمجهي چڏڻي آهي تہ ”عوامي ليگ“ (ڇهہ نڪاتي) جي تعاون کان سواءِ، اسان ون يونٽ ڊاهي نہ سگهنداسون.

(۵) اسان کي نيشنل عوامي پارٽي (ڀاشاني گروپ) سان بہ سمجهوتہ ڪرڻو پوندو.

(٦) نيشنل عوامي پارٽي (ولي خان گروپ) جيسين تائين زونل فيڊريشن جو فقرو پنهنجي دستورالعمل مان خارج نہ ڪيو آهي ۽ آئين نهڻ کان اڳ، اقتصادي مسئلا ڇيڙي ننڍن صوبن جي اتحاد کي ٽوڙڻ جي پاليسي نہ ڇڏي آهي، تيسين ان کان هر طرح خبردار رهڻو آهي.

انهن ڳالهين کي مدنظر رکي، اسان کي ننڍن صوبن جي ساٿين ۾ سياسي شعور پيدا ڪري، متحده محاذ ۾ شامل ڪرڻو آهي. جيڪي بہ ماٿهو مٿي ذڪر ڪيل مسئلن ۾ شامل راءِ نٿا ٿين، تن کي ون يونٽ جو حامي شمار ڪرڻو آهي. هن وقت پاڪستان ۾ هيٺيون پارٽيون قائم آهن، جن جا پاڪستان جي آئين سازيءَ بنسبت منهنجيءَ نظر ۾ هيٺان مقاصد نظر اچن ٿا:

(۱) ڪنوينشن مسلم ليگ:

هيءَ پارٽي، صدر محمد ايوب خان، ملڪ سان مارشل لا لاڳو ڪري، پنهنجي اقتدار قائم رکڻ لاءِ چند خود مطلب فردن کي لالچ ۽ دٻاءَ ذريعي ان ۾ شامل ڪري، ٺاهي هئي. ان ۾ موقعي پرست، پنهنجي مستقل مفاد جي حفاظت لاءِ داخل ٿيا هئا.

انهيءَ جماعت جو باني صدر، ون يونٽ کي ڪنهن بہ حالت ۾ بحال رکڻ لاءِ مُصر هو. انهيءَ پارٽيءَ جي آئين جو مکيہ جزو، ون يونٽ جي حفاظت هئي. صدر ايوب خان هڪ وقت پنهنجي بيان ۾ چيو هو تہ ”جيڪڏهين نيشنل اسيمبلي، ون يونٽ کي ڊاهڻ جو قانون پاس ڪندي، تہ بہ هو ان جي منظوري هرگز نہ ڏيندو. انهيءَ کان علاوه، سندس چند پوئلڳن جا هيٺيان بيان هئا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱) ون يونٽ ڏاهي، اڳوڻن صوبن کي بحال ڪرڻ، پاڪستان کي ٽڪرا ٽڪرا ڪرڻ جي برابر آهي.
(۲) ون يونٽ جي مخالفت ڪرڻ وارا، هندوستان ۽ ٻين ٻاهرين ملڪن جا ايجنٽ آهن.
(۳) ون يونٽ جي مخالفت، اسلامي نظريءُ پاڪستان جي مخالفت ڪرڻ برابر آهي.
(۴) ون يونٽ حقيقت بنجي چڪي آهي، ان جي مخالفت بيڪار آهي. ان جي مخالفن کي ڪچليو ويندو.
(۵) ننڍن صوبن جو عوام، ون يونٽ جي فائدي ۾ آهي، ان جي مخالفت ڪندڙ، ڌارين جا ايجنٽ، انتشار پسند، اسلام جا دشمن، ڪوتاهہ نظر ۽ فرسوده خيال جا ماڻهو آهن.

انهيءَ جماعت جي عهديدارن، اسيمبلين جي ميمبرن کي هرطرح جي ڌمڪين، لالچن ۽ پرمٽن وغيره ذريعي سطيع ڪري ڇڏيو هو. هنن انهيءَ ڪان بہ بہ قدم اڳتي وڌي، مخالفن کي جيلن، نظر بندين ۽ ازين قسم جي تڪليفن ۾ پڻ مبتلا ڪيو. هن وقت سنڌ جي اڪثريت ان ساڻ نڪري چڪي آهي، صرف سنڌ جي ٻن شدار شخصن، هڪ مير اعجاز علي خان ۽ ٻيو درمحمد اوستو، ان جي ميٽنگ ۾ شامل ٿي، ون يونٽ جي حمايت جو ٺهراءُ پاس ڪرايو. پيپلس پارٽيءَ جي اخبار، هنن جي انهيءَ ڪنڌي ڪارنامي تي چشم پوشي ڪري، خود ون يونٽ جي حمايتي هئڻ جو ثبوت ڏنو آهي.

(۳) ڪائونسل مسلم ليگ:

هيءَ جماعت حقيقت ۾ پراڻي مسلم ليگ جي جاءِ نشين هئي. ان جا ڪيترا ڪارڪن بنسبت ڪنوينشن مسلم ليگ جي زياده سمجهدار، گهٽ موقع پرست ۽ ڪجهہ قدر حقيقت شناس هئا. جيتوڻيڪ انهيءَ مسلم ليگ جي مکيہ ڪارڪنن، ون يونٽ جي بنائڻ ۾ اهم حصو ورتو هو، ليڪن ۱۹۵۷ع ڌاري، ون يونٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهن بعد پيدا ٿيل نفاق ۽ بدانتظاميءَ کي محسوس ڪيو ۽ سمجهيو ته ون يونٽ جو قيام صوبن ۾ هم آهنگي ۽ يڪجهتي پيدا ڪرڻ جي بجاءِ نفرت ۽ نفاق جو باعث بنيو آهي. ان ڪري ان جو قائم رهڻ خود اهل پنجاب لاءِ فائديمند نه آهي. انهيءَ سببان هن جماعت جي مکيه ليڊرن، جهڙوڪ ميان ممتاز دولتانه، سردار بهادر خان، خان عبدالقيوم خان، قاضي عيسيٰ ۽ خانبهادر کهڙي اسان جي "سنڌ محاذ" سان ون يونٽ ٽوڙڻ لاءِ هڪ عهدنامي تي صحيحون ڪيون. انهيءَ بنياد تي اسان ۽ مسلم ليگ گڏجي، مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ون يونٽ کي ڊاهڻ جو ٺهراءُ پيش ڪيو، جنهن جي ڊاڪٽر خان صاحب جي وزارت مخالفت ڪري، مقرر وقت پورو ڪرائي، اسپيڪر جي مدد سان واڪ آئوٽ ڪرائي، ٺهراءُ پاس ٿيڻ کان روڪي ڇڏيو. نتيجي ۾ اسان ۽ مسلم ليگ پارٽي، ڪن هم خيال ريپبلڪن پارٽيءَ جي ميمبرن سان گڏجي گرانٽ جي مسئلي تي ڊاڪٽر خان صاحب جي وزارت کي استعيفا ڏيڻ لاءِ مجبور ڪيو، ۽ پوءِ ڪجهه وقت لاءِ گورنري راڄ قائم ٿيو.

ان کان پوءِ، ريپبلڪن پارٽيءَ وارن جو هوش سالم ٿيو ۽ سڪندر ميرزا جي معرفت، پير صاحب پاڳاره جي ذريعي،چند سابق وزيرن اسان سان ون يونٽ ٽوڙڻ بنسبت ڳالهيون هلائيون. نتيجي ۾ سردار عبدالرشيد، سرفيروز خان نون ۽ ڪرنل عابد حسين، پارٽيءَ جي مکيه ڪارڪنن طرفان، اسان کي ون يونٽ ٽوڙي، صوبن بحال ڪرائڻ جو عهدنامو لکي ڏنو. ان وقت تائين سنڌ عوامي محاذ، نيشنل عوامي پارٽيءَ جي صورت اختيار ڪري چڪو هو. سون جڏهين اهي پهڻي عهدنامه، نيشنل عوامي پارٽيءَ جي ورڪنگ ڪاميٽيءَ اڳيان پيش ڪيا ته ميان افتخار الدين ۽ ميان محمد عليءَ جي ڪوشش سان ورڪنگ ڪاميٽيءَ ۾ پنجاب جا ميمبر گهٽي تعداد ۾ شريڪ ٿيا، پر وقت ٿوري هئڻ ڪري نٺين صوبن جا ميمبر گهٽ حاضر ٿيا. ان ڪري انهن ڪثرت راءِ سان مسلم ليگ سان

ٿيل عهدنامي کي رد ڪري، ريپبلڪن پارٽيءَ واري عهدنامي کي قبولي، انهن جي مدد سان مغربي پاڪستان اسيمبليءَ ۾ ون يونٽ ڊاهڻ جو ٺهراءُ پاس ڪرايو.

انهيءَ سببان مسلم ليگ اسيمبلي پارٽيءَ کي جائز طور شڪايت جو سبب مليو، جي، جيڪڏهين هو ان ڳالهه تي سمجهوتو ڪري ريپبلڪن وزارت کي استعيفا ڏيڻ تي مجبور نه ڪن ها ته ريپبلڪن پارٽيءَ وارا ڪڏهين به اهڙي سمجهوتي ڪرڻ لاءِ آماده نه ٿين ها. اها ساڻن سراسر بي وفائي ۽ دوکو هو. ليڪن باوجود ان جي هنن شرافت ڪري ٺهراءَ جي مخالفت نه ڪئي، بلڪ سنڌي ميمبر، خانبهادر کهڙي جي گروهه کي ٺهراءَ جي فائدي ۾ ووٽ ڪرڻ جي اجازت ڏني. ان کان پوءِ پنجاب ۾ مسلم ليگ جي مخالف گروهه منظم ٿي، ميان ممتاز دولتانه ۽ مسلم ليگ پارٽيءَ خلاف پروپئگنڊا ڪري، حالتون انهيءَ ڪڙيءَ تي پهچايون جو مسلم ليگ ڪائونسل ڍاڪا ۾ گڏ ٿي، ون يونٽ ڊاهڻ جي خلاف ٺهراءَ پاس ڪري ڇڏيو، جو اڃا تائين رد نه ٿيو آهي.

هن وقت مسلم ليگ ڪائونسل جا سمجهدار ليڊر، ون يونٽ جي وجود کي پنجاب، ننڍن صوبن ۽ خود پاڪستان جي سلامتيءَ ۽ يڪجهتيءَ لاءِ نقصانڪار سمجهي، ان جي خلاف بيان ڏين ٿا. ليڪن اينڊز چونڊن ۾ جماعت اسلامي، ڪنوينشن مسلم ليگ ۽ پاڪستان جمهوري پارٽيءَ جي ڪارڪنن جي مخالفت ۽ پروپئگنڊا جي دٻ کان، ۱۹۵۶ع جي آئين ۽ زونل فيڊريشن جي حمايت لاءِ بيان ڏيڻ تي مجبور ٿين ٿا، جنهن جي معني اها نڪري ٿي ته جيتوڻيڪ لفظي طرح هو ون يونٽ جي ڊاهڻ جو اصول قبول ڪن ٿا، ليڪن عملي طرح پنهنجن تڪن جي عام راءِ کي مدنظر رکي، اهڙو ڪو به قدم کڻڻ لاءِ تيار نه ٿيندا، جنهنڪري پڻ جماعتن کان هو چونڊن ۾ شڪست کائين. ان ڪري ون يونٽ جي ڊاهڻ لاءِ عملي طرح انهيءَ جماعت ۾ اميد رکڻ بيڪار آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪڏهين ننڍن صوبن جا ڪي فرد مٿن اعتبار ڪندا ته اهي يا ته ساده دماغ هوندا، يا وري اڻ سڌيءَ طرح ملان ون يونٽ جا حامي هوندا.

(٣) نيشنل عوامي پارٽي:

هن پارٽيءَ جي بنيادي پايي وجهندڙن مان آئون پاڻ به آهيان. ون يونٽ ٺهڻ بعد جيل مان آزاد ٿيڻ کان پوءِ، مون پنهنجي جي بنگلي تي ٢٧- آگسٽ ١٩٥٥ع تي، خان عبدالغفار خان جي صدارت هيٺ هڪ ميٽنگ ڪوٺائي، ”اينٽي ون يونٽ فرنٽ“ نالي سان جماعت ٺاهي. ان کان پوءِ، جڏهين پنجاب جي ڪن ڪارڪنن اسان سان گڏجي ڪم ڪرڻ لاءِ آمادگي ڏيکاري ۽ چيو ته چونه سموري مغربي پاڪستان لاءِ هڪ جماعت ٺاهي ڪم ڪجي، ته آئون منڍ کان ٿي ان طريقي جي خلاف هوس، پر ڪثرت راءِ ان خيال جي هئي ته سموري صوبي جي گڏيل جماعت کان سواءِ، اسان اقليت ۾ هئڻ ڪري ون يونٽ ڊاهڻ جو مقصد حل ڪرائي نه سگهنداسون. ان ڪري لاهور ۾، نيشنل عوامي پارٽيءَ جو دستور العمل تيار ڪرڻ لاءِ گڏ ٿياسون.

اسان ننڍن صوبن وارن پارٽي آئين جي مقاصد ۾ ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻن صوبن جي بحاليءَ جو فقرو ڀرتي ڪرائڻ چاهيو، ليڪن پنجاب جي نمائندن طرفان ان جي مخالفت ٿي. آخر اسان هنن جي حمايت حاصل ڪرڻ لاءِ، ون يونٽ ڊاهڻ کان پوءِ، اڳوڻن صوبن بحال ڪرڻ بعد ڪن گڏيل ڪمن لاءِ زونل فيڊريشن قائم ڪرڻ جو فقرو وڌو، جو در حقيقت نيشنل پارٽيءَ جي بنياد ۾ هڪ غلط سِر جيان ثابت ٿيو. چاڪاڻ ته انهيءَ سمجهوتي کان پوءِ به ميان افتخار الدين طرفان، برڪت علي هال ۾، مخالفت ڪئي ويئي. ليڪن نوجوان ڪارڪنن جي بار پوڻ سبيان دستورالعمل پاس ڪرڻ سان گڏ عهديدارن جي چونڊ ڪئي ويئي ۽ خان عبدالغفار خان کي پارٽيءَ جو صدر چونڊيو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجهه وقت کان پوءِ، جڏهن عوامي ليگ جي صدر، مولانا ڀاشانيءَ ۽ مسٽر حسين شهيد سهرورديءَ جي وچ ۾ ڪن مسئلن تان اختلاف پيدا ٿيا، تڏهن ڀاشاني صاحب جي گروهه اسان مان گڏجي ڪم ڪرڻ جي خواهش ظاهر ڪئي. انهيءَ تي اسان ڍاڪا ڪنوينشن ۾ شامل ٿي، نيشنل عوامي پارٽيءَ جو وجود قائم ڪيو. پارٽيءَ جو صدر، مولانا ڀاشاني ۽ نائب صدر، شيخ عبدالمجيد کي چونڊيو ويو ۽ مغربي پاڪستان صوبه جو صدر، خان عبدالغفار خان کي چونڊيو ويو.

اها ڳالهه ذهن نشين ڪرڻ گهرجي ته مولانا ڀاشانيءَ جو عوامي ليگ کان الڳ ٿي، هن نئين پارٽيءَ ۾ شامل ٿيڻ ۾، ڪميونسٽ گروهه جو وڏو دخل هو. انهيءَ ڪري نيشنل عوامي پارٽيءَ ۾ منڍ کان ئي ٻن گروهن جا ڪارڪن نظر اچي رهيا هئا. هڪڙن ملڪ جي آئيني مسئلن جي ڀرپور حل ڪرڻ کي ترجيح ڏني ٿي، جن ۾ خان عبدالغفار خان ۽ اسان هئاسون؛ ٻيو ڪميونسٽ گروهه ۽ پنجاب جا ڪارڪن هئا، جن اقتصادي مسئلن کي وڌيڪ ترجيح ڏيڻ گهري ٿي. اسان ٻنهين گروهه جي اهڙيءَ پاليسيءَ کي آئيني مسئلن حل ڪرڻ ۾ هڪ وڏي رڪاوٽ ٿي سمجهيو؛ ڇاڪاڻ ته ننڍن صوبن ۾ اقتصادي حد بنديون بنگال جي مقابلي ۾ تمام مٿانهيون هيون. بنگال ۾ وڏي زمينداري هئي ئي ڪا نه ۽ اسان جي ننهي ننڍن صوبن ۾، وڏين زميندارين ۽ جاگيردارين قائم هجڻ سان گڏوگڏ انهيءَ طبقي جو عوام تي تمام گهڻو اثر هو.

ون يونٽ جي سوال تي سڀني ننڍن صوبن جي رهاڪن کي متحد ڪرڻ، اسان جي نظر ۾ وڌيڪ آسان هو. جيڪڏهين اسين فقط اقتصادي سوالن کي ترجيح ڏئي، ان کي فوراً هٿ ۾ کڻڻ گهرون ها ته اهل پنجاب کي پنهنجي مستقل مفاد کي قائم رکڻ لاءِ اسان ۾ قوت وجهڻ، آساني ٿي ٿيوي ها. نيشنل عوامي پارٽيءَ جي پنجاب وارن ميمبرن جي مفاد وٽان اها ڳالهه هئي ته اهڙا

مسئلا پيدا ڪجن، جن سببان ننڍن صوبن ۾ يڪجهتي پيدا نہ ٿئي ۽ هو ون يونٽ ڍانچي ۾ ظاهري طور اسان سان شرڪت ڪري پنجاب ۾ پاڻ کي نامقبول ٿيڻ کان بچائي وٺن. آخر آهستي، آهستي، اهي اختلاف ظاهر ٿيڻ لڳا. انهيءَ روش کي محسوس ڪندي خان عبدالغفارخان، خان عبدالصمد خان، شيخ عبدالمجيد ۽ مون مجبور ٿي، هڪ خط مولانا ڀاشاني ڏي لکي، کيس چتاءُ ڏنو تہ جيڪڏهين هو يا سندس ڪارڪن، ون يونٽ جي ڍانچي کي ثانوي حيثيت ڏيندا تہ اسان جماعت کان جدا ٿي ويندا سون. ان بعد اسان سنڌ ۾، کهڙي صاحب جي چيئرمنيءَ هيٺ، ”سنڌ اينٽي ون يونٽ فرنٽ“ ناهيو ۽ ان بعد بلوچستان ۽ سرحد ۾ بہ اهڙن فرنٽن قائم ڪرڻ جي ڪوشش ۾ هئاسون تہ ١٩٥٨ع وارو مارشل لا، ملڪ سان لاڳو ٿي ويو. مون کي ۽ ٻين ڪيترن، ون يونٽ جي مخالفن کي، ورهين جا ورهيہ جيلن ۾ ڪاٽڻا پيا.

وري جڏهين پارٽين قائم ڪرڻ جي اجازت ملي تہ ون يونٽ جي مخالفن جو هڪ وڏو گروهہ جيلن ۾ هو ۽ باقي رهيل، نيشنل عوامي پارٽيءَ وارا، ٻن گروهن ۾ ورهائجي ويا هئا: هڪڙا چيني پروگرام جا حامي بنيا، تہ ٻيا وري روسي پروگرام جا طرفدار ٿيا. گذريل سال ٻنهي گروهن، پاڪستان بنياد تي پنهنجين پارٽين جا صدر چونڊيا. روسي پروگرام وارن خان ولي خان کي صدر چونڊيو ۽ چيني پروگرام وارن، مولانا عبدالحميد ڀاشانيءَ کي. ولي خان گروپ اولهہ پاڪستان ۾ حصو وٺي رهيو آهي ۽ ڀاشاني گروپ اوڀر پاڪستان ۾ اهميت رکي ٿو.

هن سال، (١٩٦٩)، صدر ايوب طرفان ڪوٺايل ”گول ميز ڪانفرنس“ ۾، خان ولي خان حصو ورتو ۽ ڀاشاني صاحب حصي وٺڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. هن وقت خان ولي خان گروپ جي نيشنل عوامي پارٽي بہ ٻن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي: هڪڙا اقتصادي سوالن کي ترجيح ڏين ٿا ۽ ٻيا ون يونٽ ڍانچي کي. ون يونٽ ڍانچي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وارن ميمبرن، پارٽيءَ جي مقاصد سان زونل فيڊريشن جو فقرو ڪلين جي سفارش ڪئي آهي، ليڪن جماعت ۾، ڪميونسٽ خيال وارن ماڻهن جي اڪثريت هئڻ سبب، انهيءَ فقري رد ٿيڻ جو ڪو به امڪان ڪونه ٿو ڏسجي. ڪميونسٽ گروهه، ون يونٽ خلاف عام رجحان کي ڏسندي، ظاهري مخالفت ته ڪري ٿو، پر پس پردي ان جي فائدي ۾ ڏسجي ٿو. هنن کي خبر آهي ته ون يونٽ ڊاهڻ کان اڳ طبقاتي اختلاف پيدا ڪرڻ سان ننڍن صوبن جي رهاڪن جي يڪجهتي ختم ٿي ويندي. ان ڪري اهي ماڻهو ننڍن صوبن ۾ متحده محاذ قائم ڪرڻ جي خلاف آهن. اهڙيءَ طرح سنڌ ۾ محمودالحق عثماني، بلوچستان ۾ غوث بخش خان بزنجو ۽ فرنٽيئر ۾ اجمل خان خٽڪ جا گروهه، ون يونٽ ڊاهڻ ۾ رڪاوٽ وجهڻ گهرن ٿا.

اهڙين حالتن هيٺ، نيشنل عوامي پارٽيءَ سان ون يونٽ خلاف جدوجهد ڪرڻ جي اميد، گهٽ رکڻ گهرجي.

۴- عوامي ليگ:

هيءَ جماعت مرحوم حسين شهيد سهرورديءَ جي برپا ڪيل آهي. مرحوم سهرورديءَ کي سڀ کان اول بينگال جا مفاد مدنظر هئا. هن انهيءَ بنياد تي جماعت کي زور ورتائي وڏي مقبوليت ڏياري، ليڪن هن جي ذهن ۾ هيءَ ڳالهه ويهي ويٺي هئي ته ملٽري ۽ سول سروس، ملڪي معاملات ۾ اهم حيثيت رکندڙ جزا آهن، تن ۾ پنجابين جي اڪثريت هئڻ ڪري حڪومت ۾ اقتدار جو حصول، انهن جي تعاون کان سواءِ ٿي نه سگهندو. ويتر جو ون يونٽ جي معاملي ۾، ننڍن صوبن جي سياستدانن جي نااتفاقي ۽ غداري ڏٺي هئائين، ان ڪيس انهيءَ راءِ تي مستحڪم بنائي ڇڏيو. اسان ون يونٽ جي مخالفن طرفان گهڻي ڪوشش ڪئي، ليڪن ڪيس ون يونٽ جو ڪمڪلا مخالف بنائي نه سگهياسون. هن کي اها اميد هئي ته چونڊن ٿيڻ بعد، پنجاب جي هڪ گروهه سان تعاون ڪري، اقتدار حاصل ڪري سگهندو. ليڪن، ١٩٥٨ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي مارشل لا لاڳو ٿيڻ بعد، هن کي وڏو صدمو پهتو ۽ سندس خيالن ۾ گهڻي تبديلي آئي. ٢٢- سيپٽمبر ١٩٦٢ع تي ڪراچيءَ ۾، منهنجي بنگلي تي ڏنل دعوت ۾ جڏهن سنڌ جي اڪثر سياستدانن گڏجي کيس عرض ڪيو ته اسان کي ون يونٽ ٽوڙائڻ ۾ مدد ڪريو ته هن پهريون دفعو اسان جي مدد ڪرڻ جو واعدو ڪيو. پر پوءِ جلدئي، سندس زندگيءَ وفا نه ڪئي.

ان کان پوءِ، عوامي ليگ جي مکيه ڪارڪنن کي جيلن ۾ وڌو ويو، سختيون ڪيون ويون. اسان ته اڳ ۾ ئي ان جو شڪار هئاسون. گذريل سال، جڏهين عوامي تحريڪ جي زوردار احتجاج ڪرڻ تي شيخ مجيب الرحمان (سهرورديءَ کان پوءِ عوامي ليگ جو صدر) آزاد ٿيو ته هن ازخود پنهنجي 'ڇهه نڪاتي' پروگرام سان گڏ ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻن صوبن بحال ڪرڻ جو پڻ اعلان ڪيو، جنهن ڪري ننڍن صوبن ۾ سندس پارٽيءَ لاءِ همدردي پيدا ٿي. "گول ميز ڪانفرنس" ۾ هن جيڪو رويو ورتو، ان ويتر اسان ۾ وڌيڪ ويساهه پيدا ڪيو. انهيءَ بنياد تي، جڏهين هو ١٠- آگسٽ ١٩٦٩ع تي سنڌ ۾ آيو، تڏهن، سنڌ متحده محاذ سندس وڏي آجيان ڪئي ۽ ڪيترا ماڻهو عوامي ليگ ۾ شامل ٿيا. ان کان علاوه، سنڌ متحده محاذ ۽ عوامي ليگ ۾ هڪ سمجهوتو پڻ ٿيو. انهيءَ اتحاد، ون يونٽ جي حامين جي رنڊڪ ۾ رولو وجهي ڇڏيو. اسان جي انهيءَ اتحاد کي ٽوڙڻ لاءِ هن وقت هيٺين نمونن جون ڪوششون ٿي رهيون آهن:

(١) هڪ طرف عوامي ليگ پارٽيءَ جي ڇهه نڪتن کي، اسلام ۽ پاڪستان جي مخالف ٺهرائي، مغربي پاڪستان جي ننڍن صوبن جي عوام کي بدظن ڪيو پيو وڃي ته ٻئي طرف، مشرقي پاڪستان ۾، ٻين خود ساخته پارٽين کي تقويت وٺائي، عوامي ليگ جي طاقت کي ڪمزور ڪيو پيو وڃي.

(٢) زونل فيڊريشن ۽ آباديءَ جي بنياد تي نمائندگي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيارڻ تي زور ڏيئي، ون يونٽ جي خلاف ننڍن صوبن جي گروهن ۽ تحريڪن کي ٽڏو ڪري، منجهن پاڻ ۾ ثي اختلاف پيدا ڪيا وڃن. انهيءَ کان علاوه، اپرندي پاڪستان جي چند مطالبن کي قبولِ ڪري، مشرقي پاڪستان ۾ عوامي ليگ کي ون يونٽ جي حامي گروهن سان سمجهوتہ ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو وڃي، يا بہ صورت ۾ عوامي ليگ خلاف زودار مخالفت ڪرائي، سنڌس اثر ۽ طاقت کي گهٽايو وڃي.

انهن سڀني خدشن کي سامهون رکي، ننڍن صوبن جي ڪارڪنن کي وڏيڪ خبردار رهڻو آهي، ۽ هيٺ ڄاڻايل حقيقتن کي وڏيڪ ذهن نشين ڪرڻو پوندو:

(الف)- عوامي ليگ جي مدد کان سواءِ، ون يونٽ هرگز ڊهي نہ سگهندي.

(ب)- ڪنوينشن ليگ، ڪائونسل ليگ، پاڪستان جمهوري پارٽي ۽ جماعت اسلامي، اهي سموريون تحريڪون، ون يونٽ کي برقرار رکڻ لاءِ هرطرح جون ڪوششون ڪنديون.

٥- جماعت اسلامي:

هيءَ جماعت مولانا ابوالعلي مودوديءَ جي تاهيل آهي، جنهن جو مکيہ مقصد جديد حالتن مطابق اسلام جي تشريح ڪرڻ هو. ليڪن بدقسمتيءَ سان سياست ۾ حصي ورتن، سندن عمده رول ۾ ڪي شبها ۽ بدگمانيون پيدا ڪري ڇڏيون. جي اڻين نہ هجي ها تہ قوي امڪان هو تہ ملڪ جو گهڻو پڙهيل طبقو سندس پوئلڳ بنجي وڃي ها. سندس سياسي راين بنسبت، نوجوان طبقي ۽ خاص ڪري ننڍن صوبن جي رهاڪن ۾ هيٺيان شبها ويٺل آهن:

(الف)- تحريڪ ۾ 'امير ۽ قيادت' مقرر ڪرڻ مان، فسطائيت جي بوءِ اچي ٿي.

(ب)- عوام جي اقتصادي مساوات جي مخالفت ڪريو، ان کي خواه مخواه دهريت سان ملائڻ مان اهو شائبہ پيدا ٿو ٿئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ مولانا، وڏي زمينداريءَ ۽ سرمائيداريءَ قائم رکڻ جو حامي آهي.

(ج) مغربي پاڪستان ۾ ون يونٽ کي ٽوڙي، صوبن جي بحاليءَ ۾، ١٩٥٦ع جي آئين تي زور ڏيڻ، زونل فيڊريشن جي حمايت ڪرڻ ۽ بعضي "جيئي سنڌ" جهڙن بي ضرر ۽ دعائيہ الفاظن سان "مري پاڪستان" جي معنيٰ ۽ مراد وٺڻ سبب، ننڍن صوبن ۾ سنڌس تحريڪ جي ترقيءَ ۾ وڏي رڪاوٽ پئجي ويئي.

مولانا کي خبر آهي تہ اسلام جي نقطہٴ نظر مطابق، هڪ ٻيءَ جي پنجن پڻن کي هڪجهڙا حق ۽ حصا ملڻا آهن؛ پوءِ ڪهڙيءَ طرح سنڌس ڪارڪنن کي اهو شايانِ شان نظر اچي ٿو تہ ننڍن صوبن جي رهاڪن کي صوبائي آٽونامي ڏيڻ لاءِ ١٩٥٦ع جي آئين مڙهڻ ۽ زونل فيڊريشن جي حمايت ڪرڻ سان رڪاوٽ وڌي وجي، ۽ جائز حق گهرندڙن کي، اسلام ۽ پاڪستان جو دشمن ۽ ڌارين ملڪن جو ايجنٽ سڏيو وڃي؟

ڪيس اها بہ خبر آهي تہ پاڪستان جي عوام جو وڏو حصو غريب ۽ ڪنگال آهي. سموري دولت ۽ ملڪيت، ملڪ جي چند سرمائيدارن وٽ وڃي ڪٺي ٿي آهي. ساڳئي وقت دنيا جي ڪيترن مسلمان ملڪن ۾، منصوبہ بنديءَ ذريعي انهن افسوسناڪ ۽ بي رحمانہ حالتن درست ڪرڻ لاءِ ڪوششون ٿي رهيون آهن، جنهن کي عام طرح "سوشلزم" جي نالي سان منسوب ڪيو وڃي ٿو. ليڪن ان جي اها مراد وٺڻ ٺيڪ نہ ٿيندي تہ سوشلزم ۽ ڪميونزم هڪ شيءِ آهن ۽ دهريت، سوشلزم سان لازم ملزوم آهي.

٦- پيپلس پارٽي:

هن پارٽيءَ جو باني، مسٽر ذوالفقار علي خان ڀٽو آهي. هي صاحب ٨ سال، جنرل ايوب جي حڪومت ۾ وزير ۽ سنڌس دست راست هئڻ سان گڏ ڪنوينشن مسلم ليگ جو مکيہ ورڪر ٿي رهيو. انهيءَ دور ۾ ايتريقدر، حامي هو جو بقول مسٽر فضل القادر ۽ ٻين

ماڻهن جي هيٺين ڳالهين ڪرڻ جو مرتڪب ٿيو:

(١) ڪنوينشن مسلم ليگ کي زور وٺائڻ لاءِ انهيءَ تجويز ڏيڻ کان به ڪين رهيو ته ڊيپوٽي ڪمشنرن ۽ پوليس سپرنٽنڊنٽن کي پارٽيءَ جو ميمبر بنائي، انهن جي ذريعي ليگ کي طاقتور ڪجي.

(٢) سياست ۾ دست اندازي ڪندڙ مُلن ۽ مولوين کي گوليءَ سان اڏائي ڇڏجي.

(٣) مسلمان قوم پنهنجيءَ تاريخ ۾ صرف ٻه ماڻهو پيدا ڪيا آهن: هڪ صلاح الدين ايوبي، ۽ ٻيو جنرل ايوب.

(٤) ڪنوينشن ليگ جو مکيه مقصد، ون يونٽ جو قيام هو، ان جي طرفان جيڪي راين جا اظهار ڪيا ويا، سي مٿي ڄاڻايل آهن. ان وقت سندس حب الوطنيءَ جي جذبي کي ڇا ٿيو هو؟

(٥) قائداعظم جي همشيره، محترمه فاطمه جناح جي خلاف، جنرل ايوب خان کي صدر بنائڻ لاءِ هن ڪهڙا طريقا اختيار ڪيا؟

(٦) هن، صدر ايوب جي پارٽيءَ کي زور وٺائڻ لاءِ ميمبرن ۽ سرمائيدارن کان ڪهڙيءَ طرح ڪم ورتو، وغيره، وغيره.

هاڻي ڏسڻو آهي ته انهن مڙني حقيقتن جي باوجود، هن کي ڇو وزارت مان ڪڍيو ويو؟ انهيءَ سوال جي جواب ۾ هيٺيان ٻه رايا آهن:

هڪ: ”تاشقند عهدنامي“ قبول ڪرڻ ڪري، صدر ايوب خان ملڪ سان غداري ڪئي، تنهنڪري ان جي مخالفت ڪرڻ سبب، کيس ڪڍيو ويو.

ٻيو: صدر ايوب هن جي وفاداري، سڌن، ڏارين حڪومتن طرفان زور بار پوڻ ۽ پاڪستان جي مفاد خلاف قدم کڻڻ جي رپورٽن ڪري، کيس وزارت مان ڪڍيو ويو هو.

جن وقت صدر ايوب طاقت کان ٻاهر هئڻ سبب، پنهنجو طرف پيش ڪري سگهي ٿو، پر جنهن صورت ۾ هو خاموش آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان ڪري شايد اهو معاملو صيغهٔ راز ۾ رهجي وڃي. ايوبي دور ۾ جيڪي به بد ڪرداريون ٿيون، ان جي خلاف عوامي هلچل وقت هن جيڪي چيو ۽ ڪيو ٿي، ان جي سيني ۾ حمايت ڪئي ۽ ڪنهن به سندس مخالفت ڪا نه ڪئي. پر هيئنر حالتون مختلف آهن ۽ نئين آئين جي جوڙجڪ لاءِ مشورا هلي رهيا آهن. هيءَ نوجوان سنڌ جو رهاڪو، شڪل جو سهٽو ۽ من موهيندڙ ادا رکي دو. هن وقت ون يونٽ کان سنڌ جي آزادي، سنڌين اڳيان هڪ گنڀير مسئلو آهي، ان بابت ذهن صاف ڪري مستقل مزاج ٿي ڪم ڪرڻو آهي. پر صاحب جون هيٺيون ڳالهيون، نهايت منجهائيندڙ آهن:

(١) آئون سنڌ خاطر، پنجاب جي مفاد کي قربان نه ڪندس (سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ ڪيل تقرير).

(٢) ون يونٽ جي مخالف آهي، ليڪن مڪن ترميمن سان ١٩٥٦ع جو آئين قبول ڪندو (تازو پنجاب ۾ تقرير).

(٣) زونل فيڊريشن جي مخالفت ۾ هڪ لفظ به نه چيو اٿس.

(٤) ون يونٽ جي مخالف آهي، پر بينگال جي وڏيءَ پارٽيءَ (عوامي ليگ) جي ڇهن نڪتن جي مخالفت ڪري ٿو؛ جڏهين کيس خبر آهي ته بينگالين جي مدد کان سواءِ ون يونٽ ڊهي نه سگهندو. پِي ڳالهه جيڪا سمجهڻ ۾ نٿي اچي، سا اها آهي ته سندس ڪارڪن هيٺيون ڳالهيون ڇا لاءِ ٿا ڪن؟

(١) پير صاحب پاڳاره جهڙي هستيءَ جي، سندس اخبار ۾ مذاق ڪئي وڃي ٿي.

(٢) مولوي محمد قاسم جهڙي درويش کي پنهنجن پوئلڳن کان ڪافر ڇوائي.

(٣) متحده محاذ جي مکيه ڪارڪنن کي هندوستان جا ايجنٽ، فيوڊلزم جا حمايتي، ڏاهر جا ڏوهٽا، موهن جي دڙي جا کنڊر، وغيره، وغيره، الفاظن سان ياد ڪرائڻ ۾ ڪهڙي دانشمندي آهي؟

”سنڌ متحده محاذ“ ۾ شامل سنڌي پائرن جي اتحاد کان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪهڙيون ڏالهيون ڪيس مانع آهن؟ هو ڪهڙيءَ طرح ننڍن صوبن جي ڪثرت راءِ جي مخالفت ۽ بينگال جي مخالفت ڪرڻ سان، سنڌ کي ون يونٽ کان آزاد ڪرائي سگهندو؟

نوجوانيءَ ۾ هوش کان جوش زياده هوندو آهي. اسان جي مخلصانہ صلاح اٿس تہ ان غرور کان هيٺ لهي، محاذ ۾ داخل ٿئي. شاهہ صاحب جو هيٺيون بيت اکين کولڻ لاءِ ڪافي آهي:

”متو آهين مچ، ٿلهو ڏو تونا هٿين،
توجا پائين آچ، تنهن پاڻيءَ ڀڳئي ڏينهڙا!“

(۷) پاڪستان جمهوري پارٽي:

هن پارٽيءَ ۾ هيٺيان گروهہ شامل آهن:

۱– چوڌري محمد عليءَ (ون يونٽ جي باني ۽ حامي) جو گروهہ،

۲– نوابزاده نصرالله خان (ون يونٽ جو حامي ۽ سامراجي ذهنيت جي صاحب) جو گروهہ،

۳– ميان نورالامين صاحب (اهل بينگال جي ترڙيل) جو گروهہ، ۽

۴– ايئر مارشل اصغر خان (ايماندار، شريف، ساده ۽ سياست کان اڻ واقف) جو گروهہ.

انهن گروهن هن وقت تائين جيڪو پروگرام ڏاهيو آهي، اهو شيطان جي آنڊي کان بہ وڏو آهي. آءٌ ان کي جيتريقدر سمجهي سگهيو آهيان، هيٺيان نتيجا ڪڍيا اٿم:

(۱) ۱۹۵۶ع جو آئين يڪدم قبوليو وڃي ۽ ون يونٽ جو سوال اهڙي بنياد تي چونڊيل آئين ساز اسيمبلي فيصلو ڪري. ان حالت ۾ (۱۹۵۶ع جي آئين مطابق)، هر ڪنهن کي معلوم آهي تہ ون يونٽ جو آئيني طور ٽٽڻ، ناممڪن ٿي پوندو.

(۲) ون يونٽ جي مخالفت ڪندڙن کي ڏارين حڪومتن جو

ايجنٽ، اسلام جو دشمن، ملڪ ۾ انتشار ڦهلائيندڙ، علائقائي عصبيت رکندڙ ۽ پاڪستان جو دشمن ظاهر ڪن ٿا. هن پارٽيءَ جا مقصد ۽ مرادون، ننڍن صوبن جي هرهڪ محب وطن کي چڱيءَ طرح معلوم آهن. انهيءَ ڪري ان تي وڌيڪ ڪجهه. لکڻ ۽ چوڻ جي ايتري ضرورت ڪانه آهي. اسان نيڪ نيتيءَ سان جنهن حد تائين سمجهيو آهي، ان مان صاف ظاهر آهي ته پهرين اهل پنجاب، پنهنجو مستقل مفاد، ڀٽي صاحب جي گهوڙي تي بازي رکي کٽڻ چاهيو ٿي، ليڪن اڳتي هلي، ڪن نامعلوم سببن ڪري، ان کي ڦٽو ڪري، ايئر مارشل اصغر خان جي ليڊريءَ هيٺ، نئون محاذ ناهيو ۽ ڀٽي صاحب تان قريباً هٿ کڻي ڇڏيو.

٨- سنڌ متحده محاذ:

آئون هن ڪان اڳ، هڪ مضمون ۾، متحده محاذ جي تاريخ، مقاصد ۽ طريقهٔ ڪار تي مختصر طور روشني وجهي آيو آهيان. ليڪن هتي هن حقيقت ڏانهن جي ڪوشش ڪندس ته انهيءَ محاذ ناهڻ جي ضرورت ڇو پيئي ۽ ان جي ذريعي ڇا ڪرڻ چاهيون ٿا:

(١) آل پاڪستان پارٽين ۾، نمائندن جي اڪثريت، هميشه وڏن صوبن جي پٺي رهي آهي، تنهنڪري ننڍن صوبن کي جيڪڏهن آئيني طرح خود مختياري حاصل ڪرڻي آهي ته ڪين اهڙيءَ پيڙيءَ ۾ سوارٿي نه ٿيڻو آهي، جنهن جو سڪان (واڳ)، ٻئي جي هٿ ۾ هجي.

(٢) هن وقت ننڍن صوبن جو فوري آئيني مسئلو، ون يونٽ کي ڊاهي، اڳوڻن صوبن جي بحالي آهي. محاذ جي مفڪرن جي راءِ مطابق، گذريل ٽيهن سالن جي تجربي اهو ثابت ڪيو آهي ته آل انڊيا يا آل پاڪستان جماعتن ذريعي ننڍن صوبن جي اڪثر ڪري دادرسي ته ڪا نه ٿي سگهي، پر اٽلو انهن پارٽين ۾ مدغم ٿيڻ ڪري، اسان پنهنجو جداگانه وجود ئي وڃائي ويٺي ڇڏيو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ ڪري هڪ طرف اسان ۾ انتشار وڌندو رهيو ته ٻئي طرف، اسان جي ڏينهون ڏينهن وڌيڪ حق تلفي ٿيندي رهي.

(٣) اسان جي راءِ مطابق، ايندڙ آئين ساز اسيمبلي، صرف آئين ٺاهڻ لاءِ ٺهندي، جنهن ۾ قانون سازيءَ کان وڌيڪ آئين سازيءَ کي دخل هوندو. ممڪن آهي ته نئين آئين ٺهڻ ۽ ان مطابق نين چونڊن هيٺ پارليامينٽ ۽ صوبائي اسيمبلين چونڊڻ تائين ملڪي اختيارَ ساڳين ماڻهن جي هٿ هيٺ هجن. جيڪڏهن. آئين ساز اسيمبليءَ جي ميمبرن کي اڳئين وانگر حڪومت ٺاهڻ جو اختيار مليو، ته پوءِ به جنهن صورت ۾ هي چونڊون آئين سازيءَ جي بنياد تي ٿينديون، ان ڪري فلاحي قانون سازيءَ يا انقلابي تعميري ڪمن جي اهڙيءَ اسيمبليءَ ۽ سرڪار مان اميد رکڻ، ٺيڪ نه ٿيندي.

(٤) اسان سنڌ ۾، متحده محاذ قائم ڪري، پنهنجن ننڍن صوبن جا محاذ پڻ قائم ڪرڻ گهرون ٿا؛ جن جو وري هڪ گڏيل محاذ ٿيندو. اهو محاذ، بينگال جي همخيال پارٽين سان گڏجي، ون يونٽ بابت سمجهوتو ڪندو. سمجهوتو ۽ مدغم ٿيڻ ۾ تفاوت آهي.

(٥) هن وقت اسان جو اتحاد صرف ون يونٽ ڊاهي، اڳوڻا صوبا، زبان ۽ ڪلچر بحال ڪرائڻ جي بنياد تي آهي. ان ڪري محاذ ۾ شريعتي نظام جا حامي، سوشلزم جا حامي، سرمائيداريءَ جا طرفدار ۽ زميندارين قائم رکڻ جا حامي، گڏجي، متئين مقصد جي حاصلات لاءِ ڪم ڪندا. مقصد (ون يونٽ ڊاهڻ) جي حاصلات کان پوءِ، حالتن جي تقاضا مطابق سياسي ۽ اقتصادي نظريا قائم ڪري، فلاحي حڪومت لاءِ جدا جدا ڪم ڪري سگهن ٿا.

(٦) اسان کي بلڪل صاف طور سمجهي ڇڏڻو آهي ته ١٩٥٦ع جو آئين قبول ڪرڻ، زونل فيڊريشن جي اسڪيم تي قناعت ڪرڻ ۽ بينگال جي مکيه پارٽين جي مخالفت ڪرڻ، اهي ٽيئي، ون يونٽ جي ڊاهڻ ۾ وڏيون رڪاوٽون آهن.

(٧) هن وقت شخصي ۽ گروهي اختلاف قائم رکڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اقتصادي مسئلا چيڙڻ، مذهبي ۽ غير مذهبي اختلاف پيدا ڪرڻ مان، اسان جي اتحاد جي ٽٽڻ ۽ مقصد کي نقصان رسڻ جو امڪان آهي. ڇاڪاڻ ته اهڙين حالتن ۾ ون يونٽ جا حمايتي، اسان جي اختلافن جو فائدو وٺي، بينگال جي مکيه پارٽين کي هيءَ ڳالهه ذهن نشين ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا ته ننڍن صوبن ۾ انتشار آهي، ان ڪري ننڍن صوبن جي جماعتن مان سمجهوتو ڪرڻ بيڪار ثابت ٿيندو.

(٨) انهيءَ ڪري اسان خاص طور ون يونٽ ڊاهي، صوبن جي بحاليءَ جي اصول تي اميدوار بيهاريندا سون. انهن اميدوارن کان ١٩٥٦ع جي آئين جي مخالفت ۽ زونل فيڊريشن جي مخالفت جا عهد ورتا ويندا، ۽ جيڪو اسان جي انهن اصولن جي مخالفت ڪري جداگانه پارٽيءَ جو وجود قائم رکي چونڊون لڙندو، ان لاءِ اسان کي هن راءِ قائم ڪرڻ جو ڪافي حق آهي ته هو چونڊن کان پوءِ شخصي اقتدار جي حصول لاءِ پاڻ کي الڳ رکي، هر قسم جي غداري ڪرڻ واسطي تيار ٿي ويندو. اهڙن شخصن مان، ون يونٽ ڊاهڻ جي ظاهري اعلانن جي باوجود، چڱائيءَ جي اميد رکڻ اجائي آهي.

(٩) هن محاذ جا عهديدار، اسيمبلين ۽ وزارتي عهدن کان پري رهندا ته جيئن پنهنجن پڻ چونڊيل ميمبرن تي ڪنٽرول رکي سگهن ۽ عوام کي ذهن نشين ڪرائي سگهن ته سندن مقصد سياسي اقتدار يا شخصي مفاد حاصل ڪرڻ نه آهي.

(١٠) اسان انهيءَ مقصد سان، الخليل بلڊنگ، قاضي عبدالقيوم روڊ، حيدرآباد سنڌ ۾، متحده محاذ جي مرڪزي آفيس قائم ڪئي آهي. اڳتي هلي هرهڪ ضلعي ۽ تعلقي ۾ اهڙيون آفيسون قائم ڪرڻ گهرون ٿا.

(١١) اسان في الحال سنڌ لاءِ هڪ ورڪنگ ڪاميٽي ناهي، ڪم شروع ڪيو آهي. اڳتي هلي ڪائونسل، ضلع ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيءَ صورتحال موجود آهي تہ تاريخ جو ڪوبہ شاگرد جيسين پنهي علائقن جي تاريخ کي هڪ ئي وقت پنهنجي سامهون نہ رکندو، تيسين هو پنهي مان ڪنهن بہ هڪ جي تاريخ کي سمجهي ئي ڪين سگهندو.

اچا بہ وڌيڪ حقيقت جي نگاهہ سان ڏسبو تہ اوهان ۽ اسان جي مفادن جي ايتريقدر هڪجهڙائي پئي رهي آهي، جو جڏهن اوهان جي طرف جي هڪ خاندان، سنڌ کي پنهنجن هٿن ۾ ورتو، تڏهن سنڌ جي عوام نہ فقط ان کي پنهنجو حاڪم تسليم ڪيو، پر خود انهيءَ جي حمايت ۾ گڏجي لڙڻ پڻ گوارا ڪيو ۽ جيسين ڪنهن ٻاهرئين غنيم چڙهائي نہ ڪئي، تيسين هن جي حڪومت قائم رهندي آئي. غالباً، اوهان هيءَ حقيقت تسليم ڪرڻ فرمائيندا تہ هن سرزمين جي ماڻهن ايتري رواداري، پيءَ ڪنهن بہ ٻاهرينءَ طاقت جي فائدي ۾ ڪانہ ڏيکاري آهي. اوهان کي معلوم آهي تہ جڏهن ارغونن، سنڌ ۾ داخل ٿيڻ چاهيو، تڏهن اسان، اوهان جي برادرانہ مهمان نوازيءَ جو فائدو وٺندي، پنهنجون فوجون اوهان جي علائقي ۾ موڪليون هيون تہ جيئن ارغونن سان اوهان جي سرزمين تي لڙجي، ڪين سنڌ ڏانهن قدم وڌائڻ کان روڪيو وڃي. اسان جي فوج جو سپہ سالار، اسان جو قومي هيرو، نواب مبارڪ خان عرف دولهہ درياهہ خان هو. جيڪڏهن انهيءَ اهم موقعي تي اوهان جون همدرديون، اسان سان شامل حال نہ هجن ها تہ جيڪر اسان جي اها مهم ڪڏهن بہ ڪامياب ڪين ٿي سگهي ها.

بهرحال اسان، اوهان جي ٽالپرن سان ايتريقدر پنهنجي خلوص ۽ محبت جو ثبوت ڏنو، جو اهڙو پيو مثال اوهان کي، اسان جي تاريخ ۾ ڪٿي بہ نظر ڪين ايندو اسان جي تاريخ جو خاص نچوڙ هيءَ آهي تہ جڏهن بہ زماني جي حالتن اسان جي مٿان پين کي مسلط ڪيو آهي، تڏهن اسان هڪدم تلوارون سنڀاليون، آخري دم تائين مقابلو ڪندا رهيا آهيون ۽ اهڙن موقعن تي هميشه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ انتظار ۾ رهيا آهيون ته اڄهو اڄ نه ته سڀان، زمانو ضرور پاسو بدلائيندو ۽ سنڌ جو شير وري اٿي ڳڙو ڏيندو!

اسين سواءِ ڪنهن فخر جي هيءَ دعوا ڪريون ٿا ته جيڪڏهن اسان ۾ اِها صلاحيت نه هجي ها ته پنجن هزارن سالن جي طويل عرصي کان پنهنجي مخصوص روايتن، ثقافت ۽ پنهنجيءَ زبان کي ڪيئن قائم رکندا اچون ها؟

اسان ۽ اوهان پنهنجي ڌرين جي برادرانه محبت سان ڀرپور تعلقات جو هڪ خوشگوار پهلو هيءَ به آهي ته اوهان جي علائقي جي ماڻهن جي هڪ چڱي خاصي عنصر، اسان جي سرزمين کي پنهنجو وطن بڻايو آهي. اسان جا اِهي ڀائر، اسان جي معاشري ۾ اهڙيءَ ريت نهڪي ويا آهن جو اسان پنهنجي ۾ ڪوبه فرق ڪوبه اختلاف، اڄ تائين پيدا نه ٿيو آهي. درحقيقت، اسان پنهنجي ڌرين هڪٻئي جي چڱين چيزن کي، پنهنجو ئي ورثو ڄاتو آهي. اسان مان ڪنهن به اڄ تائين، اها ڪوشش نه ڪئي آهي ته برتريءَ جو احساس جتائي، خود پنهنجي خلاف نفرت جي جذبي کي ڀڙڪائي.

اسان کي، اوهان جي ڪيترين ئي چيزن مان حاصلات ٿي آهي، مثلاً ، اوهان جي رزميه شاعريءَ ۽ بهادريءَ جي قصن ڪهاڻين مان؛ اوهان جي غيرتمنديءَ مان، جنهن جو تصور دنيا جي ڪيترين همعصر سوسائٽين ۾ اڻلڀ آهي؛ اوهان جي مهذبانه روايتن مان، جهڙوڪ مهمان نوازي، جنگي قانون، پناهه وٺندڙ کي سام ڏيڻ، در تي هلي آيا دشمن سان سهڻو سلوڪ ڪرڻ ۽ پاڙيسريءَ سان مدد ۽ همدردي ڪرڻ، وغيره، وغيره. مطلب ته اهي سموريون خوبيون، جي اوهان جي قومي وقار ۾ شامل آهن، اسان نه فقط انهن جو احترام ڪيو آهي، پر ساڳئي وقت انهن کي پاڻ ۾ جذب ڪرڻ جي ڪوشش پڻ ڪندا رهيا آهيون.

مون کي هن ڳالهه جو ڪافي احساس آهي ته اسان اوهان جي انهن احسانن جو پورو حق ادا ڪري نه سگهيا آهيون. ليڪن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان پنهنجن ڪرن هيٺ لتاڙيندا ۽ ناس ڪندا رهن. انهيءَ افسوسناڪ صورتحال کان ڪوبہ انڪار ڪري نٿو سگهي؛ چاڪاڻ تہ جيڪڏهن اها صورتحال پيدا نہ ٿئي ها تہ موجوده حڪومت کي اها ضرورت ئي محسوس نہ ٿئي ها تہ نوڪر شاهيءَ کان سندن ذاتي ملڪيتن جا انگ اکر طلبي ها. اسان کي قبول ڪرڻو پوندو تہ صدر، آغا محمد يحيٰ خان، جي حڪومت جي چڱن ڪمن مان هڪ اهو بہ وڏيءَ اهميت لائق آهي.

جيستائين جمهوري قدرن جو تعلق آهي تہ انهن جو نڪي ون يونٽ بنائڻ وقت ڪو لحاظ رکيو ويو ۽ نڪي ون يونٽ کان پوءِ انتظامي ڪاروبار ڏانهن ڪو توجهہ ئي ڏنو ويو. مثال طور، اوهان کي اهو واقعو ياد هوندو، جيڪو لاهور ۾ ٿي گذريو هو- هڪ سرڪاري آفيسر، مغربي پاڪستان جي اسيمبليءَ هال ۾ گهڙي ويو ۽ وڃي سان ئي اسيمبليءَ جي هڪ ميمبر کي ڌاءَ کان جهلي، ڌڪو ڏيئي، سخت بدشد لفاظ ڳالهايا. ويچاري ميمبر روئندي، سڏڪا ڀريندي، اسيمبليءَ اڳيان دادرسيءَ لاءِ التجا ڪئي. اسيمبليءَ انهيءَ مظلوم ميمبر جي سموري روئداد ٻڌي، ٺهراءَ پاس ڪيو تہ انهيءَ آفيسر کي نوڪريءَ مان ڊسمس ڪيو وڃي. پر نتيجو اهو نڪتو تہ حڪومت، آفيسر کي ڊسمس ڪرڻ بدران خود اسيمبليءَ جي انهيءَ ٺهراءَ کي ئي ڊسمس ڪري ڇڏيو. ۽ اهڙيءَ ريت، دنيا کي ثابت ڪري ڏيکاريو تہ مغربي پاڪستان کي ڪهڙي نموني جي جمهوريت سان نوازيو ويو آهي!

حقيقت ۾، انهيءَ مسئلي جو توجهہ لائق پهلو هيءَ آهي تہ جڏهن خود ون يونٽ جي مرڪز ۾، هڪ عوامي نمائندي جو اهڙو عبرتناڪ حشر ٿيندو هجي، تہ پوءِ هيٺين سطح تي، يعني ڊويزن ۽ ضلعن ۾ غريب عوام سان ڪهڙا ناحق ٿي رهيا هوندا!

ون يونٽ جي مڙني برائين مان، سڀ کان وڏو نقصان، قومي اتحاد کي پهتو آهي. اوهان ڏسي سگهو ٿا تہ مغربي پاڪستان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ نفاق، نفرت ۽ شديد اختلاف ڪيتريءَ حد تائين پيدا ٿي چڪا آهن؟ اوهان اندازو لڳائي سگهو ٿا ته اهڙيءَ افسوسناڪ صورتحال جو ملڪي اتحاد ۽ سالميت جي بنيادي مقصد تي ڪهڙو اثر پئجي رهيو آهي؟ جڏهن اوهان ملڪ جي هڪ خاص عنصر هٿان، ٻين مڙني عناصرن کي بدگمانين ۽ بد دعائن جو نشانو بنائيندا، ته اهڙيءَ حالت ۾، اوهان جي خيال ۾، سموريءَ حڪومت جي صحت، مضبوطيءَ ۽ وفاداري جي ڪا اميد به رکي سگهجي ٿي؟

اسين ماڻهو، جن ون يونٽ جي مخالفت ڪئي هئي، شروع کان ئي اها ڳالهه محسوس ڪري رهيا هئاسون ته پاڪستان جو وجود اسان جي خوشگوار خوابن جو تعبير آهي؛ جيڪڏهن پاڪستان مضبوط آهي ته سڀ سلامت اهيون ۽ پاڪستان کي طاقتور بنائڻ جو فقط اهوئي هڪ طريقو آهي ته ملڪ ۾ اهڙو انتظام هجي جو وفاق ۾ شامل ٿيندڙ هر علائقو، ائين محسوس ڪري ته سندس وجود پنهنجي جاءِ تي محفوظ آهي ۽ سندس حقن جو احترام ڪيو پيو وڃي. هو آزاديءَ جي نعمتن ۾ برابريءَ جي ليول تي شريڪ آهي ۽ کيس اهو اختيار آهي ته هو پنهنجي علائقي جو اندروني ڪاروبار، پاڻ هلائيندو رهي. جڏهن اسين ائين چئي رهيا هئاسون، تڏهن ان وقت به انساني فطرت جون تقاضائون، اسان جي سامهون هيون. اسان چاتو ٿي ته انسان جي اهائي فطرت آهي ته هن جي محبت ۽ وفاداري، فقط انهيءَ حالت ۾ ئي حاصل ڪري سگهجي ٿي، جڏهن هن جي دل جي رضامنديءَ جو خيال رکيو وڃي. هن کي يقين ڏياريو وڃي ۽ هو خود اُئين محسوس ڪري ته آءٌ انهيءَ ڪم ۾ برابريءَ جي بنيادن تي شريڪ آهيان.

اسان جي طرفان ون يونٽ جي مخالفت فقط حب الوطنيءَ جي جذبي، يعني پاڪستان سان وفاداريءَ جي بنياد تي ٻڌل هئي. اسان ائين نٿي چاهيو ته ون يونٽ جي ڪري، پاڪستان جي سالميت

ڪي ڪو خطرو لاحق ٿئي. اسان جي دلي خواهش هئي ته پاڪستان اندروني جهڳڙن ۽ رقابتن جو خواه مخواه آکاڙو نه بنجي ۽ اسان وٽ اهڙو انتظامي سرشتو رائج نه ڪيو وڃي، جنهن سببان بڪايل ڪامورا شاهي، پاڪستان جي استحڪام کي اندران ئي اندران، اڏوهيءَ جي روپ ۾ چهٽي، ناس ڪري ڇڏي. ڪامورا شاهيءَ متعلق اهو اثر امڪان انهيءَ ڪري چاتو ٿي ويو ته اول، پاڪستان جو انتظامي ڍانچو، ايترقدر وسيع ٿي رهيو هو، جو ڪامورا شاهيءَ تي عوامي نمائندن جو ڪنٽرول ڏيڻ ناممڪن هو. اسان جي اِها مراد هئي ته، پاڪستان کي ڪنهن به اهڙيءَ چڪتاڻ ۾ نه وڌو وڃي جو، جن عظيم مقصدن خاطر وجود ۾ آندو ويو هو، اهي پورا ڪري نه سگهجن.

پر، ٿيو ائين جو اٿلو اسان جي نيڪ نيتيءَ ۾ شڪ آڻي، اسان جي خلاف غلط بيانبازين ۽ ڪوڙتو پروپيگنڊائن جو سخت طوفان کڙو ڪيو ويو. اسان جي خلاف ڪيئي شرمناڪ الزام لڳايا ويا. اسان کي "وطن غدار" جي لقب سان نوازيو ويو، نظربندين ۽ پين آزمائشن ۾ وڌو ويو ۽ آخر سواءِ ڪنهن نياءَ جي جيلن ۾ اچلايو ويو. ائين چئجي ته "ڏهه-سالہ اصلاحات" اسان جي حق ۾ "ڏهه-سالہ انتقام"، جي روپ ۾ ثابت ٿيا، ته انهيءَ ۾ ڪوبہ مبالغو نه ٿيندو.

سرڪاري مشنريءَ جي ايترين ڪرمفرمائين کان علاوه، ملڪي اخبارن اسان جي نقطہ نظر کي شايع ڪرڻ کان هڪ طرف انڪار ڪري ڇڏيو ته ٻئي طرف انهن ئي ساڳين اخبارن پاڻ کي انساني بنيادي حقن- تقرير ۽ تحرير جي آزاديءَ پيشڪش جو علمبردار چوائيندي، ڪوبہ عار محسوس ڪونہ ٿي ڪيو. اسان کي هٿ وٺي ذهني تشدد جو شڪار بنايو ويو ۽ اسان تي جيڪي الزام لڳايا ٿي ويا، تن ۾ لوڻ مرچ ملائي، انهيءَ حد تائين به چيو ويو ته زندگيءَ جي ٻڌنينءَ گهڙيءَ

هوندي ۽ پنهنجي پياري وطن سان بيوفائي ڪري، انهن طاقتن جا ايجنٽ بڻجي ويا آهيون؛ جن سان لڙنديءَ، اسان پنهنجي حياتيءَ جو وڏو حصو خرچ ڪيو هو. افسوس جو مقام آهي ته مخالفن اڃا ۽ ٻه قدم اڳتي وڌي، اسلام سان اسان جي ذهني ۽ روحاني وابستگيءَ کي ۽ مشڪوڪ ڄاڻايو. اهڙا نازيبا حرڪت، هن حقيقت ڄاڻندي ۽ ڪئي ٿي ويئي ته دنيا جي هن حصي (سنڌ) ۾، اسلام جي اشاعت، اسان جي بزرگن جي ئي ذريعي ٿي هئي ۽ هن وقت ۽ اسان جي زندگيءَ جي هر رخ تي مذهب جوئي روح ڇانيل آهي.

اسان اهڙو ڪو ۽ گناهه ڪونه ڪيو هو، جنهن جي پاداش ۾ اسان تي ايتريقدر ظلم ڪيا ويئن— انسان، انسان سان بي رحميءَ جو سلوڪ ته ڪري سگهي ٿو، پر ايتريقدر مسلسل نه، ۽ نڪي خدا ترسيءَ کان ايتريءَ حد تائين بي نياز رهي!

اسان کي جنهن ڳالهه خاص طور ذهني تڪليف پهچائي، اها هيءَ هئي ته اسان جي نيت، اسان جي حب الوطنيءَ ۽ ايماني جذبي متعلق فيصلو، انگريزن جا اهي اڳوڻا نمڪخوار ملازم ڪندا ٿي رهيا، جن جو پنهنجو ماضيءَ هيءَ هو ته جڏهن اسان، سنڌ آقائن سان لڙي رهيا هئاسون ۽ انهن کي پنهنجي وطن مان لوڏي، هڪالي ڪڍڻ جو ڪوششون ڪري رهيا هئاسون، تڏهن اهي ساڳيا انگريزن جا نمڪخوار نوڪر، انتهائي ضمير فروشيءَ سان، پنهنجن آقائن سان وڏيءَ وفاداريءَ جو عملي ثبوت پيش ڪندا ٿي رهيا. غالباً، اهڙن ماڻهن لاءِ، انهيءَ راهه اختيار ڪرڻ کان سواءِ، ٻيو ڪو چارو ۽ ڪونه هو. هنن پوءِ، "ون يونٽ جي.... پار" کي، جائز اولاد ثابت ڪرڻ جي مقصد سان، ان جو هڪ خانداني شجرو پڻ تيار ڪري ورتو، جو هيٺين ريت هو:

اسلام
|
پاڪستان
|
ون يونٽ

انهيءَ شجري تيار ڪرڻ جو خاص مقصد هيءَ هو تہ جيڪڏهن ڪو شخص، ون يونٽ جي مخالفت ڪري تہ ان کي آسانيءَ سان "اسلام دشمن" لقب لڳارائي، اسلامي دائري مان خارج ڪري سگهجي- يعني آئي مان گهوپاڻو مراد ورتي وڃي!

ڪنهن ناجائز ٻار کي ايڏي مقام ڏيڻ جي اهڙي ترڪيب يورپ ۾، جاگيرداري دور جي اليگزينڊرڇهين ناالي پوپ کي بہ ذهن ۾ ڪا نہ آئي هئي.

جيڪي ماڻهو يورپ جي "نشاط- ثانيہ" واري دور جي تاريخ کان واقف آهن، انهن کي معلوم آهي تہ اليگزينڊرڇهون، ڪيترن ئي ناجائز ٻارن جو پيءُ هو. هو، انهن سان بيحد محبت ڪندو هو، پر انهيءَ هوندي بہ هُن ڪڏهن بہ ائين ڪين ڪيو تہ ناجائز اولاد جي حق ۾ مذهب کي استعمال ڪري. هُن ۾ ايتري شائستگي هئي ۽ هُن پنهنجي مذهب جو ايتريقدر احترام ٿي ڪيو. هُن، پنهنجن ٻچن جي مفاد ۽ مذهب- مادي ۽ روحاني معاملن کي هڪبئي سان ملائي، دنيا جي سامهون اهڙي ڪچڙي پيش ڪا نہ ڪئي. بهرحال، اهو ماضيءَ جو ذڪر هو. هين وقت اسين انهيءَ خيال ۾ هئاسون تہ تيرهن سالن جي تلخ تجربن بعد، انهن ماڻهن جو هوش ضرور ڪنهن صحيح ٽڪاڻي تي آيل هوندو ۽ هُوءِ سواءِ ڪنهن ٽال مٽول، حجت ۽ انڪار جي قلبي وسعت ۽ حقيقت پسنديءَ کان ڪم وٺندي، ون يونٽ جهڙيءَ عظيم غلطيءَ جي تلافي ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويا هوندا، تہ جيئن:

* گذريل عرصي جا سمورا زخم ميڙي اچن،
* گذريل سموريون تڪليفون ۽ تلخ يادگيريون وسري وڃن ۽ اولهہ پاڪستان جي مڙني رهاڪن جي وچ ۾ باهمي اعتماد ۽ خوشنوديءَ واري فضا بحال ٿي وڃي، ۽
* اسان جو عزيز وطن پاڪستان، انهن سمورين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تڪليفن کان ڇوٽڪارو حاصل ڪري، جيڪي
اندروني اختلافن، رقابتن ۽ علائقائي ڇڪتاڻ
سببان، عام منظر تي اچي چڪيون آهن.

پاڪستان کي اسان سڀني ۾ وڏيون اميدون آهن. اهي اميدون بلڪل جائز آهن ۽ اهي فقط انهيءَ صورت ۾ پوريون ٿي سگهن ٿيون، جڏهن اسان سڀني جو پاڻ ۾ اتحاد ۽ محبت جي عمليِ صورت، عام منظر تي اچي.

پر، مون کي اهو ڏسي بيحد ڏک پهتو آهي ته ون يونٽ جي مسئلي کي حل ڪرڻ لاءِ جيڪي تجويزون اڄڪلهه پيش ٿي رهيون آهن، تن مان اِها ڳالهه ثابت ٿي ڪانه ٿي ٿئي ته اسين اڄ به پنهنجي تدبر، سچائيءَ، حب الوطنيءَ، حقيقت پسنديءَ، معاملي فهميءَ ۽ جراٴت کي عملي صورت ۾ آڻڻ لاءِ تيار ٿي چڪا آهيون، يا اسان جي سوچ جي گهرائيءَ ۾، ملڪي استحڪام ۽ اتحاد جي طرفداريءَ جو اعليٰ جذبو ڪم ڪري رهيو آهي.

مثال طور، آءٌ انهيءَ مسئلي متعلق پيش ٿيل چند تجويزن تان پردو هٽائڻ چاهيان ٿو، ته جيئن هرهڪ محب وطن ماڻهو، حقيقت کان واقف ٿي، ڪنهن صحيح نتيجي تي پهچي سگهي.

هڪ مڪتبهٴ خيال وارن جي هيءَ تجويز آهي ته پهريائين ۱۹۵۶ع وارو آئين زنده ڪيو وڃي، يعني "مساوات" جي بنياد تي اسيمبلي قائم ڪرائي وڃي؛ جنهن ۾ هڪ گروه اهڙن ميمبرن صاحبن جو به قدم رنج فرمائي اچي، جيڪو جرڳن جي بنياد تي ڏنڍي ڪمشنرن جو چونڊيل هجي. ته جيئن مهل سر، ون يونٽ جي مسئلي جي باري ۾ پراڻن سياسي واپارين کي پيهر سوديبازي ڪرڻ ۾ آساني ٿئي. ۽ جيستائين اهڙا انتظامات مڪمل نه ٿين، تيسين ون يونٽ جي مسئلي کي گندي ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ، ڪنهن سردخاني ۾ اڇليو وڃي.

ٻئي مڪتبهٴ خيال وارا، هِن تجويز تي زور ڏيئي رهيا آهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ته جيئن اسانجن زخمن ۾ وڏيڪ لوڻ ٻُرڪڻ جي نيت سان، موجوده انتظاميه کي وڏيڪ اختيارات سان نوازيو وڃي. يعني جنهن انتظاميه، هيءَ سموري باهه لڳائي آهي ۽ جنهن کان خود ذاتي ملڪيتن جا انگ اکر (گوشواره) طلبا پيا وڃن، انهن جي ئي گرفت ۾ اڳئين کان به وڌيڪ جڪڙيل رهجي.

ٽئين مڪتبهء خيال وارن، هيءَ نسخو تجويز فرمايو آهي ته ون يونٽ جي سرشتي هيٺ رخميل ماڻهن جي ڦٽن تي، "ليفٽيننٽ گورنرن جي مرهم پٽي ڪئي وڃي."

اهڙيءَ ريت، سياسي طبيبن جو هڪ چوٿون گروه، شروع کان ئي زبردست سرجريءَ (وَڍ ـ ٽُڪ)جو قائل آهي. هيءَ گروه چاهي ٿو ته اسانجن علائقن کي اندروني طور وڏي، سڌيون سنڌيون ڪري، هرهڪ سنڌيءَ کي "رياست" جو لقب ڏيئي؛ الڳ گورنر، الڳ وزارت ۽ الڳ سيڪريٽريٽ جي ڪُري بار هيٺان دٻائي رکجي. انهيءَ علاج جي ترڪيب پٺيان خطرناڪ دشمنيءَ جو مهلڪ جذبو، ڪارفرما نظر اچي رهيو آهي.

اِهي چوٿين گروه وارا سياسي طبيب، حق پلئه وجهڻ درڪنار، مورڳو سخت سزا ڏيڻ چاهين ٿا ۽ اِها ئي سزا تجويز ڪئي پيئي وڃي ته اسانجن علائقن کي هر صورت ۾ اندروني طور ٽڪرا ٽڪرا ڪيو وڃي. انهيءَ حالت ۾، اسان جا پاڻ ۾ هڪٻئي سان اندروني تعلقات، اسان جي ثقافت، اسان جي زبان، اسان جي تاريخ ۽ اسان جي گڏيل مفادن کي چڙوچڙ ڪري، ڪک ـ پن وانگر هوا ۾ واءِ وکر ڪيو وڃي، ته ـ جيئن اسان جي علائقائي اندروني يڪمشتي ۽ سياسي گرمجوشي آهستي، آهستي، بنياد کان ئي ٽٽي، ٽڪرا ٽڪرا ٿي وڃي.

منهنجو هيءَ اندازو آهي ته جن دماغن مان اهڙيون ڪمڪلا انتقامي بدلي وٺڻ جهڙيون تجويزون پيش ڪيون وڃن ٿيون، اهي دماغ سالم نه آهن؛ بلڪ انهن جون وڏيڪ مناسب ٿيندو ته اهڙا

دماغ، هر چڱيءَ چيز جي ساڃهه پاڻ مان وڃائي چڪا آهن. بهرحال، پوءِ به مون کي اهائي اميد آهي ته اهڙن غير سالم دماغ ماڻهن جو تعداد، فقط آڱرين تي ڳڻڻ جيترو هوندو، جي پاڻ کي ايتريءَ افسوسناڪ حد تائين ڪيرائي، اهڙيءَ زهريلي سوچ جا عادي بنجي چڪا هجن.

آخر ۾، هڪ ٻيو به طبقو آهي، ۽ اهو ٻين تجويز بازن جي پيٽ ۾، غالباً زياده چالباز ثابت ٿيو آهي. انهيءَ طبقي جي هيءَ منشا آهي ته ون يونٽ کي هٽ لائڻ بجاءِ، زونل فيڊريشن جي مضبوط لفافي ۾ وجهي، ضايع ٿيڻ کان بچايو وڃي، ته جيئن اڳوڻا ساڳيا مقصد، جيڪي ون يونٽ ناهڻ جا خاص محرڪ هئا، آئينده به فيڊريشن جي ذريعي حاصل ڪيا رهجن.

افسوس جي جاءِ آهي ته ڪنهن به پارٽيءَ ۾ ايتري ذهني ديانتداري ۽ اعليٰ حوصلو نه رهيو آهي ته هوءَ، علي اعلان انهن چٽي ڏني ته، جيڪي غلطيون، ۱۹۵۵ع ۾ ڪيون ويون هيون، انهن کي دل جي خلوص ۽ ايمانداريءَ سان درست ڪيو وڃي. ته جيئن ۱۹۵۵ع کان وٺي اڄ تائين، تيرهن سالن جي طويل عرصي کان زخميل دلين ۾ ٻيهر محبت پيدا ٿئي ۽ هڪ ٻئي ذاتهن صحيح اعتماد ۽ ڀروسي جي صورت، نئين سر قائم ٿي وڃي.

آءٌ پنهنجي طرفان صاف طور ٻڌائڻ چاهيان ٿو ته جيڪڏهن اڃا تائين انهن ماڻهن ۾ ڪو صحيح عقل نه آيو آهي ته پل نه اچي، پر ڪم از ڪم اسين اڄ، اڳئين کان وڌيڪ باخبر ٿي چڪا آهيون.

اسين اڄ، هر چالبازيءَ جي ته، ان جي نتيجن ۽ خطرن کان پوريءَ ريت آگاهه ٿي چڪا آهيون. چاڪاڻ ته زماني جي گردش، اسان کي گهڻو ڪجهه سيکاري ڇڏيو آهي!

منهنجا عزيز ڀائرو! آءٌ اڄ علي اعلان هيءَ حقيقت ٻڌائڻ گهران ٿو ته اسين ڪڏهن به نه آهيون جو ڪير اسان کي هوا

۾ آچلي، واء وڪڙ ڪري سگهي. اسان جو ملڪ ٽن مضبوط ٿنڀن تي بيٺل آهي: (۱) اوڀر پاڪستان، (۲) پنجاب ۽ (۳) اسين ٽيئي سرحدي علائقا. پاڪستان جي عظمت ۽ سربلنديءَ ڪي چمڪائڻ ۽ مضبوط رکڻ ۾، اسان ٽنهي جو هڪجهڙو حصو آهي، جيئن ته

* اوڀر پاڪستان ۾ قوم جي وڏي اڪثريت رهي ٿي،
* پنجاب کي تعليم، سياسي سجاڳي ۽ ملڪي ملازمتن ۾ اڳرائي حاصل آهي ۽
* اسان ٽنهي سرحدي علائقن (سنڌ، بلوچستان ۽ سرحد) جي ايراضي ٻئي سموري پاڪستان جي ايراضيءَ کان وڌيڪ آهي. اسان جي ايراضي ٻه لک، ٽي هزار چورس ميلن ۾ آهي ۽ باقي پاڪستان هڪ لک، ست هزار چورس ميل آهي.

نقشي ڏانهن نهاربو ته ائين ڏسڻ ۾ ايندو ته اسان کي گويا اهو اعزاز حاصل آهي ته اسين پاڪستان کي پنهنجيءَ گود ۾ جهليو بيٺا آهيون. دفاعي حڪمت عمليءَ جي لحاظ کان اسان کي غير معمولي اهميت حاصل آهي ۽ اسين پنهنجي عزيز وطن جي سرحدن جا نگهبان آهيون.

اسان وٽ زرخيز ماٽريون ۽ اهڙا پهاڙ موجود آهن، جن ڏانهن جيڪر پورو توجهه ڏنو وڃي ته بيشمار معدني دولت حاصل ڪري سگهجي ٿي. اسين هڪ عظيم تمدن جا محافظ آهيون. اسان جي هنر، فن ۽ ڪلچر جي سڄيءَ دنيا ۾ شهرت آهي. اسان جي هنر ۽ فن جون ڪيتريون چيزون، يورپ ۽ آفريڪا جي نشستگاهن جي زينت بنيل آهن ۽ اسان جي پوشاڪ جون ڪيتريون چيزون، دنيا جون حسينائون وڏي فخر سان استعمال ڪري رهيون آهن. اسين انڊس، گنڌارا ۽ ڪوشان جهڙين عظيم تهذيبن جا وارث آهيون ۽ انهيءَ ٿي سببان اسان جي تاريخ کي ڪن هزارن سالن جي

قدامت حاصل آهي!

منهنجا پائرو! اوهان پاڻ ئي انصاف ڪريو تہ هوا ۽ واءُ وڪڙ ڪرڻ لائق ڪـڪ - ٻن، ايتريءَ اهميت ۽ الاهي عنايت جو ايترو بوجهہ ڪهڙيءَ طرح پنهنجن ڪلهن تي کڻي سگهن ٿا؟

اسان جي هيءَ دعوا آهي تہ اسين "ننڍا صوبا" نہ آهيون. اسان کي "ننڍا صوبا" ڪوٺڻ، هڪ وڏي غلطي آهي. آءٌ اڄ، انهيءَ غلط بيانيءَ جي پرزور ترديد ڪريان ٿو.

منهنجا عزيز پائرو! انهن باهمي جهڳڙن ۽ فسادن هوندي بہ اسين سمورا پاڪستاني آهيون. اسين سڀئي پاڪستان جا خدمتگذار آهيون. اسين پاڪستان جا شهري آهيون ۽ پاڪستان جا جانباز سپاهي آهيون. اسان جو هيءُ عزم آهي تہ پاڪستان خاطر، اسين پنهنجو سڀڪجهہ قربان ڪنداسين، تہ جيئن پاڪستان جي سالميت ۽ ان جو وقار ۽ ناموس، دنيا جي قومن ۾ قائم ۽ دائم رهي!

اسين پنهنجي لاءِ فقط ايترو چاهيون ٿا تہ اسانجن صوبن کي اصلوڪيءَ صورت ۾ بحال ڪيو وڃي، تہ جيئن پنهنجن اندروني معاملن جو انتظام اسين پاڻ هلائي سگهون. اسان جو اهو حق، سواءِ ڪنهن ديرمدار ۽ ٽال مٽول جي فوراً تسليم ڪيو وڃي.

معزز حضرات! آءٌ پنهنجي گذارش ختم ڪريان، ان کان اڳ اوهان اِهو ضرور چاهيندا تہ آءٌ تنظيمي معاملن متعلق بہ پنهنجن خيالن جو اظهار ڪريان. سڀ کان اول، آءٌ اوهان جي خدمت ۾ هيءَ مبارڪ پيش ڪندس تہ اوهان پنهنجي صوبي ۾ متحده محاذ قائم ڪيو آهي، جنهن جو نتيجو هيءُ آهي تہ مان اڄوڪيءَ مجلس ۾ بلوچستان جي سوسائٽيءَ جو لب ولباب پنهنجن اکين سان ڏسي، بيحد مسرت محسوس ڪري رهيو آهيان. مون کي معلوم آهي تہ انهيءَ ڪوشش ۾ اهوئي جذبو محرڪ آهي، جنهن کان اسان متاثر ٿي، سنڌ ۾ متحده محاذ قائم ڪيو آهي. ساڳيءَ طرح، اسان جا سرحدي پائر بہ پنهنجي صوبي ۾، اهڙي محاذ قائم ڪرڻ لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏک ڏور ڪري رهيا آهن. آءٌ اوهان کي يقين ڏياريان ٿو ته اوهان بلڪل صحيح لائين تي سوچيو آهي. اڄ جي زماني ۾ جيڪڏهن اتحاد نه آهي ته طاقت نه آهي ۽ جيڪڏهن طاقت نه آهي ته پوءِ ڪير به ڪنهن جي ڳالهه نٿو ٻڌي.

هاڻي رهيو آئيندي جو سوال، ان متعلق منهنجي هيءَ راءِ آهي ته جڏهن هي ٽيئي محاذ گڏجي ڪم ڪن، تڏهن سندن وچ ۾ وفاقي طريقي جو تعلق پيدا ڪيو وڃي ته جيئن ٽيئي محاذ، هم آواز بنجي، پنهنجا جذبات مشرقي پاڪستان جي ڀائرن ۽ ٻين سڳهي ته اولهه پاڪستان جي ڪن سياسي پارٽين جي خدمت ۾ پڻ پيش ڪيا وڃن. مون کي خوشي آهي ته اوپر پاڪستان جي تقريبًا سڀني سياسي پارٽين، اسان جي مطالبي کي ڏيان سان ٻڌندي، پنهنجي ”نڪات“ ۾ شامل ڪيو آهي. آءٌ انهيءَ سلسلي ۾ سندن نهايت ٿي شڪرگذار آهيان ۽ منجهن اهائي اميد رکان ٿو ته هو اسان سان آخر دم تائين تعاون ڪندا رهندا. منهنجي هيءَ به دلي تمنا آهي ته سندن سڄي جائز مطالبن جي تڪميل جو پڻ خاطر خواه بندوبست ٿي وڃي.

آءٌ، پنجاب جي سياسي قيادت کان به ناامي نه آهيان. مون کي يقين آهي ته جيڪي يا سڳهي، هوءَ به ضرور هڪ ڏينهن اسان جي همدردي ڪرڻ لاءِ آماده ٿيندي ۽ انهيءَ همدرديءَ کي دل جي انتهائي ڪشادگيءَ سان ڪم آئيندي.

حضرات! اوهان جي حق ۾ منهنجي هيءَ دلي دعا آهي ته شال اوهان جي تنظيم زياده کان زياده وسيع ۽ ڏينهون ڏينهن وڌيڪ طاقتور ٿيندي رهي ۽ اوهان جا اهي ڀائر، جيڪي اڃا تائين پنهنجي شموليت متعلق سوچي رهيا آهن، اهي به جلد اوهان جي حلقي ۾ شامل ٿي وڃن!

اوهان مون کي معاف ڪرڻ فرمائيندا، جيڪڏهن آءٌ اوهان

جي خدمت ۾، هيءَ مشورو پيش ڪريان ته جن ٻاهرين اوهان جي صوبي ۾ رهائش اختيار ڪئي آهي، يا اوهان جي وطن کي پنهنجو وطن بنايو آهي، انهن کي اوهان بلوچستان جي سوسائٽيءَ جو هڪ جزو تصور فرمايو. انهيءَ ڳالهه ۾ ڪڏهن به نه الجهو ته هو ڪٿان آيا آهن. مطلب ته هو اهو شخص، جيڪو بلوچستان جي سرزمين تي آباد آهي، ان کي بلوچستاني سمجهيو وڃي ۽ بلوچستان ۾ رهندڙ ماڻهن ۾ ڪنهن به قسم جي فرق کي برداشت نه ڪيو وڃي. سڀني کي هڪجهڙا حق حاصل هجن ۽ سڀني سان ساڳيو سلوڪ اختيار ڪيو وڃي. پين لفظن ۾ اوهان جو "اپروچ" محبت تي هجي، نه نفرت تي. نفرت جو جذبو انسان جي بدترين ڪمزوري آهي، جنهن سان مڙني انساني قدرن ۽ اعليٰ مقصدن کي وڏو ڇيهو رسي ٿو.

آخر ۾ آءٌ، پيهر دعا لاءِ هٿ کڻندي، هنن لفظن سان پنهنجي عرضداشت ختم ڪريان ٿو ته الله تعاليٰ اوهان کي ڪاميابي عطا فرمائي، ته جيئن اوهان نه فقط پنهنجي صوبي لاءِ، پر سموري پاڪستان لاءِ طاقت ۽ فخر جو باعث ثابت ٿيو — آمين

غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ "سنڌ سلامت ڪتاب گهر" ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو.
اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ ايپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book